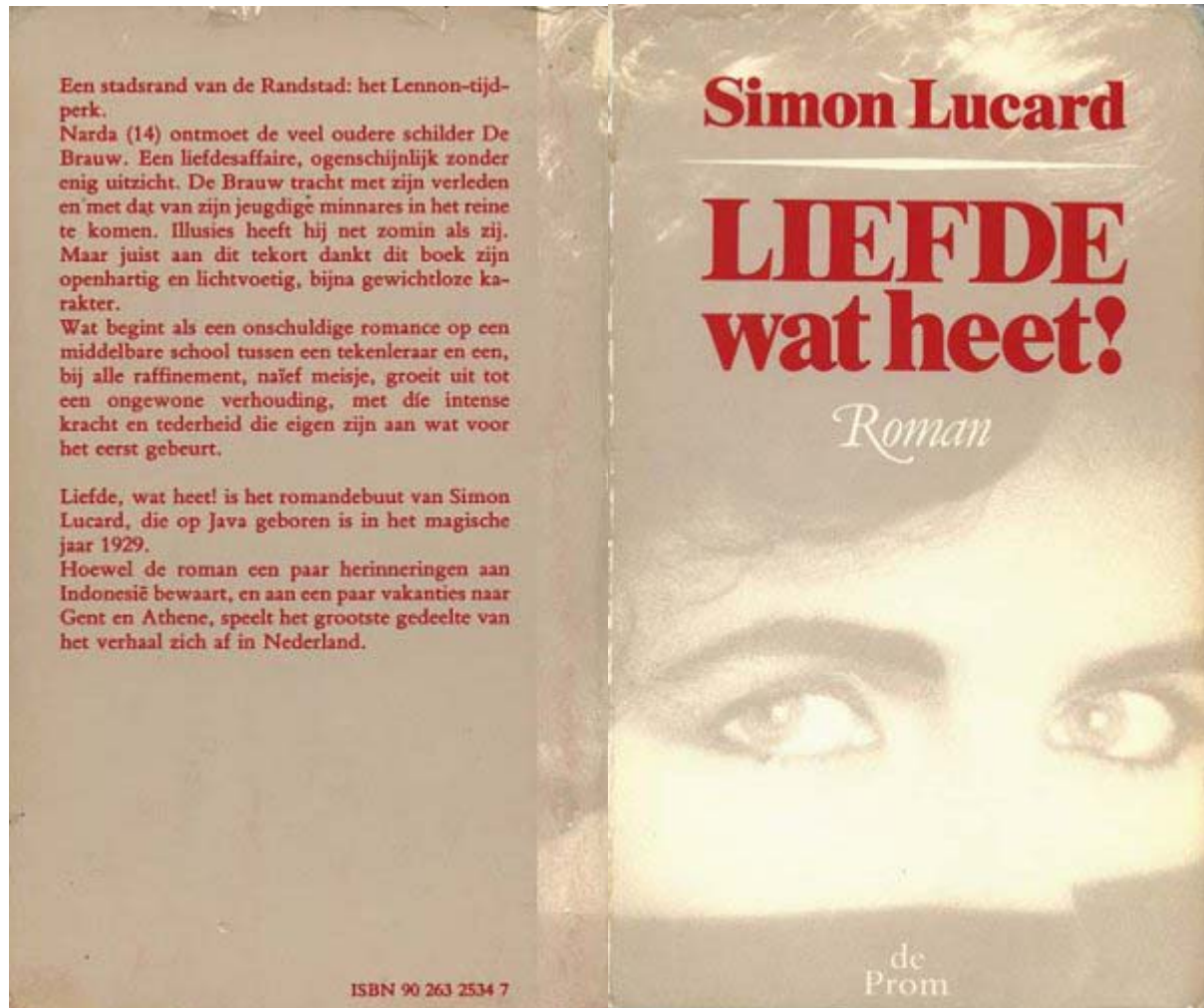

Verzameld werk - Liefde, wat heet!

Simon Lucard

Voorwerk

[ongenummerde pagina (p. 4)]

Het motto van dit boek en de titel van hoofdstuk 13 zijn ontleend aan Leo Ferré, *Amour anarchie*, Barclay 80417; de titel van hoofdstuk 7 aan een in Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, voorkomend begrip.

Het toeval wil dat de beschreven gebeurtenissen zich nimmer hebben voorgedaan in de werkelijkheid die ik ken. Alle personages zijn de vrucht van mijn verbeelding.

[ongenummerde pagina (p. 6)]

Je t'appendrai le verbe aimer
qui se décline doucement

LEO FERRÉ

1. Gelijkenissen

[p. 7]

Narda! Ik had haar wel vaker uitgebeeld in een schilderij, een aquarel, in tekeningen en schetsen. Maar op die avond, anderhalf jaar na mijn scheiding, toen ze weer eens voor me poseerde, was het net of er iets veranderd was. Ze kwam me voor als een vreemde. En toch. Toch zag ik niets, dat ik niet van haar kende. Ook haar lach, haar humor, haar onbeschaamdheid, terwijl ik op streek kwam, hadden geen geheimen voor mij. Ik slaagde er alleen niet in, dat in mijzelf af te beelden en over te brengen in die andere werkelijkheid van vormen op een vlak. Hebben vrouwen een ziel? Die te tonen, al werkend op deze manier, zou me uren kosten, wie weet, dagen achter elkaar! Niet zij was het avontuur, maar dit geploeter met water en verf, op een buiging in een lijn, een glans op een kous, het wegwerken van een vlek. Ik zakte haast door mijn zitvlak van vermoeienis, maar opgeven kon ik het niet. Ik verpestte een kleur, wiste die weg, begon opnieuw. Voor mijn geduld het begaf, veranderde ik de aquarel in een aquarel gouaché. Moest ik erkennen dat ik de techniek niet beheerste? Of was het de kennis van het onderwerp dat het samenspel tussen oog en handen vrijdelde? De wereld, die tussenbeide kwam en haar van mij vervreemde? Wat is het, dat ons, weerlozen, dwingt tot verregaande deformaties, wanneer het ons alleen maar om de weergave van het essentiële is te doen?

Ik begreep dat mijn poging tot mislukken gedoemd was. Ik beheerste de techniek werkelijk niet meer. Maar ik beheerste mezelf, en op zeker moment had ik vrede met het inzicht, het is geen meesterwerk, het is jouw hand niet waardig. Hou er in godsnaam mee op, het is zinloos er nog iets aan te doen...

[p. 8]

Ze kleepte zich aan, keek ernaar, en zei: 'Ik ben net De Deftige Dame!' Ze deed het even voor wat ze bedoelde: ze was precies De Deftige Dame. Misschien gaan mijn modellen later lijken op de afbeeldingen die ik van ze maak! Mijn atelier bevond zich op de bovenste verdieping van een in onbruik geraakte bakkerij. De begane grond, waar zich de bakkersoven bevond, een romantisch ding uit de vorige eeuw, werd in beslag genomen door Heleen, een beeldhouwster, die alleen 's avonds werkte bij onhartelijk t.l.-licht. Tussen haar en mijn ruimte in had je dan de werkplaats van Thomas, een Indische jongen, een bewonderaar van Stockhausen, zodat er altijd wel geluiden waren, die die van Narda en mij overstemden. Want onze bijeenkomsten daar, midden in het centrum, met uitzicht op de toren van de Nieuwe Kerk, waren uiterst dertel en uiterst geheim. In de tijd van mijn mislukte aquarel gold die geheimhouding alleen nog haar vader, die mij enkele jaren in leeftijd overtreft, maar in de tijd daarvoor toch ook mijn vrouw, mijn ex. Een liefde die openbaar wordt, al dan niet door middel van getuigen en een ambtenaar van de Burgerlijke Stand, verboert - daar is niets aan te doen. En een liefde met de spanning van niet te mogen worden ontdekt, verhoogt de intensiteit van het intieme. Hoewel het nu volgende nooit bedoeld kan zijn als toelichting op deze stelling, moet het me toch van het hart - ik weet geen geschikter moment. Op een middag wachtte Narda me bij Thomas op. Ik was laat. Gelukkig maar! Want tot haar schrik ontwaarde ze opeens, door een toevallige blik in het spionnetje de gestalte van mijn vrouw bij de deur. Die belde zelfs aan. Doodzenuwachtig rolde Thomas mijn doodsbleke geliefde in een paar meter vloerbedekking die hij daar had staan, en ging opendoen. Narda vreesde derderangs toneelsituaties, wanneer ik onverhoopt mocht binnenkomen - ook nerveus natuurlijk, omdat ik haar verwachtte te zien, en niet de vrouw die ik met haar bedroog. Tho-

[p. 9]

mas, inmiddels hersteld, gaf zijn lust tot plagen de losse teugel en bond het bezoek met een kop thee en nog een kop thee. Hij stelde zelfs voor gebak te gaan halen! Vertel ik deze anekdote nu om te getuigen van onze immoraliteit, onze boosaardigheid? Ik geloof van niet. Als dat mijn bedoeling was, zou ik met genoegen aan dit incident, aan die tijd terugdenken. Maar ik denk in hoofdzaak met weerzin aan die jaren.

Weerzin - maar niet tegen mijn bedrog!

Natuurlijk, ik had een verhouding met een schoolkind, ik was slecht, een zondaar, en het rechtsgevoel van de lezer eist hier straf, boete, in ieder geval een besef van schuld, bij mij, mijn minnaresje en onze handlanger. Maar wat weten rechtvaardigen en voorbarige lezers ervan, hoezeer zij en ik elkaar nodig hadden, om monter te blijven onder de dagelijkse kibbelarijen thuis - om niets of om minder dan niets! Weg met schuld: ik ben geen ruziezoeker.

O, ongetwijfeld beoordeel ik mijn gewezen vrouw verkeerd, als ik zeg dat zij me tot een dubbelleven dreef. Ik had een dubbel leven: een met haar, met schilderijen, boeken, cafés, muziek en vrienden, en een met mijn droom, waarin alle plaats was voor haar, voor haar, - en voor al het andere, maar waar ik op gezette tijden, zonder wie dan ook te benadelen, zonder daartoe verplicht te zijn of daarin te worden belemmerd, graag op mijn manier mee omging, omdat die nu eenmaal van mijn leven de eigendommelikheden uitmaakte, en welke levenswijze ik me door niemand wou laten ontnemen, door haar, van wie ik eens wel degelijk hield, nog het minst. Zij wantrouwde dat, ten onrechte, en legde daarmee de eerste steen voor het bouwwerk van mijn bedrog. Het grote misverstand in ons huwelijk was haar opvatting - en zij was daar niet vanaf te praten - dat belangstelling voor mij en mijn interesses, eigendomsrechten gaf op mijn droom. Maar men kan met dromen niet omgaan als met dingen. Die bemoeienis werkt als een koekoeksjong. Ze onteigent een ander van het nest.

[p. 10]

Toen ik een paar dagen later de toch nog opgelapte aquarel gouaché wegborg in een tekenmap, stuitte ik op een dubbelportret in zwart krijt, waarop Narda, kijkend naar het naakt dat mijn zelfportret van haar tekent, naast mij is afgebeeld. Met kinderlijke nieuwsgierigheid kijkt ze toe, kritisch, maar met een wonderlijke, toch spottende goedmoedigheid daarbij. Was zij dat? En was die tekening nog geen anderhalf jaar oud? Wat was er dan veranderd in haar, wat was er in die korte tijd met haar gebeurd? Hoe was het mogelijk, dat ik die avond met overwaakzaam oog niets wist te ontdekken dat ik niet van haar kende? Het verschil tussen een meisje en een vrouw! Of moet ik zeggen: tussen een jonge vrouw en een sex-object? Waar was hier, in die aquarel die gratie en bevalligheid van het ongekunstelde? En andersom: waarom ontbrak die *élégance*, dit raffinement, dit exhibitionisme in dat zichzelf zoekende beeld van nog geen twee jaar terug? Kon het zijn, dat een mens zo snel een ander wezen kan worden of een ander kan lijken?

Verandert iemand zo onverhoeds, dat een ooggetuige van toen geloven kan, onveranderd dezelfde gebleven te zijn, als die hij destijds was?

Is de ontwikkeling die we doormaken als een film, waarvan ieder beeld apart ons zegt: 'Dit is een ander', en de opeenvolging der beelden: 'Dat ben jij!'

Avontuur bestaat nog! Kijk, niet dat gespetter met water en verf was het avontuur, maar zij! De documentaire waarde van mijn aquarel vergoedde veel van de gemankeerde artisticeit...

Hoe zal ik de film in beweging zetten, die tussen deze momentopnamen, onbewust voor mij, verliep?

Ik had haar nooit onbespied mogen laten, ik had me geen beweging, geen oogopslag van haar mogen laten ontgaan. Alles had ik vast moeten leggen, met krijt, met potlood of pen, met alles wat maar binnen handbereik was. Tussen dit dubbelportret en die tekening: een woestijn van tijd, een leegte, boordevol van de gemiste kansen

[p. 11]

om dít begrijpelijk te maken: het verschil tussen toen en nu.

Ik had haar laten gaan die avond - de tijd zou komen dat ik er spijt van kreeg... Maar dat gebeurde niet.

Want toen ik die tekeningen nog eens bekeek, voelde ik, misschien niet helemaal bewust, dat dat verschil het probleem niet was. Het probleem was veeleer dat ik was mislukt. Dat ik haar niet kende zoals ik wist dat ik haar kennen moest. Het probleem was dat haar biografie niet bestond! Wat moest er van ons worden, als ik haar verleden liet voor wat het was? Ik had van alles met dat verleden te maken. Zij zelf trouwens ook! Maar om daar iets aan te doen, zou ik me moeten toeleggen op zaken die niet met vlakken en lijnen aanschouwelijk te maken zijn. En dat is lastig, lastig! Een schilderij is ook zoiets heel anders dan een verhaal. Zo'n ding hangt daar maar zonder pretentie, en je merkt dat ook, die belangeloze aanwezigheid daar, alsof het zeggen wil: 'O, heb jij dat ook? Je denkt dat je naar me moet kijken, maar vergis je je niet? Verderop hangt nog iets moois, loop daar maar eens heen. Ik wil geen beslag op je tijd leggen, ik wil je ook niets verbieden. Als je naar me kijkt, kun je er ook nog iets anders bij doen. Praat wat met die vrouw, lach, liefkoos haar. Met mij hoef je niet alleen te zijn - weg van de wereld, in een hoekje gedrukt met een boekje. Ik bèn er. Je kunt me altijd opnieuw beleven, als je dat wilt - in één oogopslag.'

2. Een openbaring

[p. 12]

Een paar jaar na de gebeurtenissen hiervoor vermeld, werd het tijd voor een tentoonstelling, vond ik. Ik denk, dat ik in die periode zoveel mogelijk tegemoet was gekomen aan mijn idee me niets van mijn geliefde te moeten laten ontgaan. Ik had veel werk van haar gemaakt, gekleed, ontkleed, half gekleed en half ontkleed. Geen verminking van vormen ging ik meer uit de weg. Er waren ook portretten van vrienden, altijd met haar erbij.

Op een ervan kwam Martien voor, met zijn dikke, kale, zwetende kop. Martien was met zijn vrouw een 'boutique' begonnen, en vond nu dat mijn tentoonstelling in een grote zaal moest worden ondergebracht.

'Waarom?' vroeg ik. 'Ik wou maar tien of twaalf dingen laten zien.'

'Omdat je je tentoonstelling moet openen met een modeshow' zei hij. 'Je vraagt een toneelman of een auteur nee, een dichter moet je vragen - als gentleman-speaker. Dan zorg ik voor de dress-men en voor een mannequin!' Hij rookte in zijn zenuwen de ene sigaret na de andere, bood aan de zaalhuur en de drank voor een deel, maar het drukwerk geheel voor zijn rekening te nemen. 'Je bent een lul als je dat niet doet.'

Maar ik wierp tegen dat men mijn werk met mode, met commercie verwarren zou.

Toen Narda binnenkwam, gooide hij zijn laatste troef op tafel: 'Zou jij mee willen doen aan mijn modeshow?' vroeg hij.

Ik capituleerde voor deze snob. Ik moest wel.

Ik weet niet meer precies te vertellen hoe alles in zijn werk ging. Maar wij vonden een grote zaal. De kunsthandelaar, een veertiger met grijzend haar, in een denim

[p. 13]

pantalon en T-shirt, nam ons met een fles port voor zich in, en luisterde met verstandige belangstelling naar de plannen, Martien leuterde maar door over zijn dress-men, mode, de concurrentie en de kunst. Te midden van zijn verbaal geweld, hemelde ik intussen Willem op, topambtenaar bij een of ander ministerie, maar vooral toch een dichter van omvangrijk postuur en lang daarbij, een man die sinds zijn huwelijksontbinding een zachtmoedig cynisme als wapen hanteerde tegen vrienden, vrouwen, drank en poëzie. Hij moest de gentleman-speaker zijn, vond iedereen, juist omdat zijn wapen zo doelmatig was als een boemerang die zijn doel mist. De rest ontging me, al weet ik nog wel hoe onze gastheer tenslotte wuivend in zijn zilvergrijze wagen het straatrumoer en de avond inreed. Een tram kwam als een rammelend broodblik voorbij, piepend in de bocht. Ik voelde me koud en bezweet. Een jagende pols, hoofdpijn: barensnood. Martien bracht me bezorgd naar huis.

Voor de twaalf werken die ik wilde tonen was er ruimte in overvloed. We zijn een paar dagen bezig geweest met de inrichting, want er moest een lessenaar zijn voor Willem, een geluidsinstallatie, een kleedkamer, een bar met drank, een loopruimte voor Narda en haar dress-men. Met het zenuwslopende roken van Martien deed ik mee, van zijn popmuziek werd ik stapelgek, al was ik gewend aan het lawaai van Stockhausen. Ik schat dat er honderd mensen al aanwezig waren - cocktailjurken, donkere pakken: boutique-publiek - toen Martien niet weinig gespannen binnenkwam. Hij had in de kleedruimte geassisteerd en adviezen gegeven, en liep nu vloekend rond, omdat iedereen er was, behalve de poëet. Martien werkte als een mentale bacil. Aangestoken door zijn nervositeit begon ik me inwendig verwijten te maken, dat ik zo had moeten drammen over Willem en zijn gedichten! We waren niet meer tot kalmte te krijgen. Ik keek om me heen. Het was een gedrang bij de bar van

[p. 14]

ongeduldige jongelui die niet voor mij waren gekomen en al evenmin voor de mode, en het was goddank op dat moment dat de dichter wat zwaar zwaaiend met een wijnglas, waar de voet aan ontbrak, binnenstommelde.

'Hij is zat,' fluisterde ik lijkwit. 'Hij is zo dronken als een tor!' - Wat ik aanvankelijk voor een voetbal in zijn arm had aangezien, bleek zo'n mandfles met chiantiwijjn te zijn. Martien was totaal verslagen.

Plotseling zag Willem ons. Zijn mondhoeken trokken naar zijn oren en er was iets van herkenning en blijdschap ook in dat grote gezicht. Ik verbeeldde me een wolkje boven zijn hoofd, met daar een krachtig getekend vraagteken in.

Martien hervond zijn zelfbezinning, tastte in zijn zak, waar hij een bundel papieren uithaalde, met instructies voor Willem, wat hij de mensen straks bij de vertoonde kleding aan de neus moest hangen.

Willem keek ze in, vermoedelijk dansten de letters door elkaar. Het begon tot hem door te dringen dat hij op dit moment de belangrijkste, de allerbelangrijkste figuur in deze omgeving was - in deze ambiance met allure en cachet!

'Ja, de opening!' liet hij weten. 'Ik heb daar lang over gedacht!' Hij liep met wilskrachtige tred naar de lessenaar, die hij met de papieren overdekte, boog zijn rug, greep zwaargeschouderd de lessenaar beet en keek vastberaden om zich heen. Ik bereidde me op een afgang voor.

'Ik ben hier gekomen om de tentoonstelling van mijn vriend Leo de Brauw te openen.' 'Goddank,' fluisterde ik. 'Hij is er nog helemaal.' Ik hoopte op het improvisatietalent dat dichters wordt toegeschreven, want behalve de instructies van Martien had hij alleen dat voetloze glas als bron van inspiratie, en - wat de hemel verhoede! - die fles. 'We doen dat met een modeshow van de firma Carol Doda, en ik mag u wel

[p. 15]

verklappen dat deze vorm voor een opening hier voor het eerst in de geschiedenis een toepassing vindt. U zult wel willen geloven dat we dit niet doen om nu eens zo origineel mogelijk voor de dag te komen. Integendeel, zoals altijd wordt iets bijzonders uit innerlijke noodzaak geboren, uit de rede van de dingen. In ieder geval zou een onderneming als deze bij een Picasso totaal misplaatst zijn!

'Wat lult hij nou?' vroeg ik ongerust; zou hij werkelijk zelf de link leggen tussen mijn werk en de commercie? Ik keek schuins in de richting van de journalisten, die op mijn uitnodiging waren ingegaan. Wie kreeg die idioot achter die lessenaar vandaan? Ook Willem scheen niet meer te weten, waar hij heen moest. Hij boog als door overmacht gedwongen het hoofd en slikte. Martien kuchte, de zaal echode dat duizendvoudig terug. Maar Willem keek het onrustige publiek doordringend aan, en toverde plotseling die innemende grijns op zijn gelaat terug. 'Onze kijk op de kunst - en speciaal op de beeldende kunst - is, na meer dan een halve eeuw gewenning aan deformaties en abstracties niet weinig van de realiteit vervreemd geraakt. Is het dan dwaas om je te laven aan de bronnen van de natuur? Integendeel! Dat is ons lot!

Het hier vertoonde werk in aanmerking genomen, spreekt het vanzelf dat er aanstonds een paar heren zullen rondstappen in hun hartveroverende kledij. Daarin bijgestaan door een meisje, het model van al dit zielsverrukkende schilderwerk. Een meisje dat zich niet zozeer in ruisende gewaden zal vertonen, als wel in strakgespannen kunstvezels, die zelfs uw verwende oog nog zullen doen stralen. Bij elkaar beschikken we over vier dressmen en één mannequin. Dat is wat minder dan de muzen, maar toch altijd nog meer dan de gratiën - en dat mag in deze tempel der kunsten.

Maar voor we tot onze verwildering der zeden overgaan, wil ik nog iets zeggen over wat hier te zien is. Wat is er met Leo de Brauw aan de hand, dat hij mannen en meisjes

[p. 16]

zo over het vlak rangschikt, dar de mannen als gevangenen zijn in een opzichtig

geplaatste rechthoek, terwijl - heel feministisch of seksistisch, om het even! - de meisjes in de open ruimte zweven? De mannetjes wat vaag-idealistisch; misschien ook ronduit lui, waar de meisjes door hun fotografische concreetheid meer *to the point* lijken en, tegelijkertijd toch ook iets méér suggereren dan de feiten alleen. Want het is juist die *point* waar zij hun blik op gericht houden.

U heeft natuurlijk zelf vastgesteld, dat het prachtige witte vlak doorbroken wordt door zekere vaderlijke en aartsvaderlijke symbolen, al drukken die bepaald geen doortastendheid of fysiek vermogen uit. Aanschouw, integendeel die machteloze grootspraak naast deze, maar juist daardoor verbazingwekkende groeisnelheid! Wat hierover ook uw oordeel moge zijn, het wordt tijd om aan de modeshow te beginnen. Er staan wat mensen op het looppad, dat met wit plakband is afgezet, als u even ruimte wilt maken?

Dames en heren, het is niet mijn bedoeling de namen van onze dress-men en de mannequin met alle geweld voor u verborgen te houden, en daardoor uw nieuwsgierigheid nog meer te prikkelen. Ik zal bij hun optreden nog bij herhaling de gelegenheid krijgen, ze aan u voor te stellen...!

Hij was gaandeweg op dreef gekomen, pakte zakelijk de juiste informatie op, en las gemakkelijk, en improviserend voor:

'En dat is nou Narda, die een turkooizen ochtendjas draagt, op een bijzonder mooie manier doorgestikt. Daaronder ziet u een lingerset van het huis Charmereine te Parijs. Die lange, zeer gedistingeerde heer is Vincent, in een visgraatkostuum: brede schouders, slanke revers. De pantalon heeft de ligne cigarette!

Murk, in een blue herring-bone kostuum met vlotte revers, en let op de young-man-line! Jan daarnaast in een fijn tweed kostuum. En daar is Narda weer; nu in een

[p. 17]

róód corselet van guipure kant. Zo kun je je aan de hele wereld laten zien...!'

Zo kletste hij het hele programma aan elkaar. De Indian look van Vincent. Het Zweedse kostuum van Frans met shawl-kraag, de gangsterlook van Murk, het driedubbelkrijtstreep colbert van Jan, naast Narda in een blauw corselet...

Thuis draaide ik het bandje nog een paar keer af, en zag de plaatjes bij de woorden.

'...Narda in een corselet van Frans brokaat - dat is diep uitgesneden, ziet u wel?'

'En daar is onze Narda weer, nu in een nachthemd met bijpassende ochtendjas met vele ruches, aflopend van huidkleur tot mandarijn - dat ziet er plezierig uit, vind ik.'

'...Narda, in een blauw nachthemd met negligé van Zwitsers fabrikaat, afgewerkt met Franse kant...'

'Shocking pink voor Narda! Uit Amerika komt deze driedelige babydoll, kleding voor de vrouw die iets moois wil in de nacht...'

'Narda in een blauw corselet, een Frans model, waar Leo de Brauw zijn schilderij *De drie figuren* op inspireerde. Met een geraffineerde rits van voren, die ze nu - adembenemend voor u - ontsluit. Zou u niet zeggen, dat karakter en lichaamsbouw twee kanten zijn van één en hetzelfde wezen? Is mensenkennis niet een bloedzuiverend serum tegen de ongeneeslijkheden van het hart...?'

Ik overdacht nogmaals Willems woorden inzake het feminisme en de open ruimte en over het vaderlijke daarbij. Wat wist hij ervan? Wat kón hij ervan weten? Zelf dacht ik heel anders over wat ik deed, maar ik begreep dat hij, zonder dat zelf te beseffen, iets heel essentieels had aangeraakt, ik wist alleen niet precies wat, en ik kon daar ook niet rustig over nadenken toen, want deed ik dat, dan raakte ik ongetwijfeld de winst kwijt, die ik toen in mijn

[p. 17]

ideeënvluicht uit mijn intuïtieve inzicht meenam: de conclusie namelijk dat je voor een

biografie iets hád aan zo'n bandje, wanneer het erom ging ervaringen opnieuw te beleven. Je hoefde het maar af te draaien, je hoefde je maar te verdiepen in wat er toen aan de hand was! Zo gaat dat met voetbal ook. Iemand scoort, en onmiddellijk wordt die handeling herhaald - vanuit dezelfde gezichtshoek, vanuit een andere, en nóg een andere. En alles in slow motion, als om je de tijd te gunnen je gedachten onder woorden te brengen. Je kijkt, en je vertolkt wat je kijkend beleeft in taal. Beleef je de keeper - dan ben je verslagen, gelaten, je vervloekt of verontschuldigt je. Je geeft de verdediging of de arbitrage de schuld, of je blijft er onverschillig bij. Beleef je de schutter, dan voel je zijn vreugde, zijn trots, zijn moed. En wil je objectief zijn - maar wie wil dat nou? - dan beleef je beurtelings de een en de ander.

Je verplaatsen in het object van je aandacht, terwijl je er van een afstand naar kijkt: dat is de voorwaarde voor biografie - wat zeg ik? - voor alle geschiedschrijving!

3. Polaroid

[p. 19]

Op de laatste dag van de tentoonstelling moest ik voor een treinabonnement een pasfoto hebben - uit zo'n automaat op het station. Het ging allemaal minder vlot dan ik had verwacht - ook het wachten op de resultaten duurde lang. Maar toen hoorde ik een klik, en daar lag het kartonnetje ondersteboven in de bak. Die foto's! Op de eerste was alleen de rechter benedenhoek gevuld met een voorover vallende schouder en een opgeheven halve kop, waar één oog vanachter een brilleglas verbaasd opkeek. De tweede vertoonde al een halve bril en twee ogen. Je zag hoe ik vanuit een voorovergebogen positie naar evenwicht en het middelpunt zocht. Je zag, dat ik mijn lippen had getuit - een gewoonte van mij, als ik iets bedenkelijk vind. De derde en de vierde foto toonden nog steeds diezelfde lippen, diezelfde naar voren hangende stand, al was het waar dat ik tenslotte toch in het centrum stond afgebeeld. Pas aan de hand van deze automatische reportage herinnerde ik me wat er zich precies had afgespeeld. Het ding wou niet, toen ik er mijn gulden ingegooid had. Ik begon bedenkelijk te kijken en boog me terzijde en voorover om nog eens de instructies te raadplegen. Bovendien gaf ik het apparaat een mep. Direct daarop kwam de eerste flits. Ik dwong me onmiddellijk terug tot wat ik dacht een normale zithouding te zijn, maar inmiddels was de vierde flits al voorbij. Dat ik mijn gezichtsexpressie volstrekt niet had weten aan te passen aan de opeenvolging der gebeurtenissen leek me onvoorstelbaar: de tegenwoordigheid van geest, overrompeld door de geconditioneerde reflex! De mens is een beest, helaas. En wat zag ik er afgrijselijk uit op die plaatjes. Het viel me op, dat ik mijn schaarse haren, grijzend reeds aan de slapen, niet had gefatsoeneerd. En mijn gulden waren

[p. 20]

op. Is het mogelijk dat de mens bestand is tegen een dergelijke terreur? Dat hij niet in verwarring raakt? Ik was lelijk. En blut. Hoe moest dat met mijn liefdeleven? Waarheen met mij?

Naar de galerie. Ik trof er Joop, de baas, aan in gezelschap van Willem en Martien. Zij zaten aan de ochtendport. 'Kijk, wat mij overkomt,' zei ik en haalde het polaroidprodukt te voorschijn.

'Die moet je bewaren,' zei Joop. 'Bij polaroid vallen opname en afdruk nagenoeg samen. Zulke foto's zijn altijd unica. Je kunt ze nimmer en nooit nóg eens zo krijgen.'

'Dat is waar,' zei Willem. 'Je hebt geen negatief.'

'Die moet je weg doen. 't Is geen gezicht,' zei Martien. 'Gooi ze weg!'

'Maar ze doen iets met een werkelijkheid waar je geen weet van hebt,' zei ik. 'Ik wist niet precies hoe zo'n apparaat werkt. Dat is hier feilloos weergegeven. Dank zij die foto's weet ik meer van mezelf - in paniek. Een inhumane iets, een surrealistische verschrikking, de echte werkelijkheid.'

Op het terrasje in de tuin achter de galerie waar we zaten viel een bundel zonlicht. Martien keek ernaar. 'Je weet niks van de werkelijkheid,' zei hij. 'In de werkelijke wereld kun je deze foto's niet gebruiken. Je krijgt ze met geen mogelijkheid in je paspoort geplaatst.'

'Jij weet geen reet van de werkelijke wereld,' zei Willem rustig. 'Wat jij een werkelijke wereld noemt, is een wereld voor douanebeambten en voor ambtenaren van het bevolkingsregister. De werkelijke wereld is die van mij. En die is onacceptabel. Daarom zuip ik. God, Joop, schenk nog eens in. Straks smoren we in die zon, laat Leo de drank maar betalen. Die heeft genoeg verkocht dank zij jou.'

'Jullie luisteren niet,' zei ik. 'Deze foto's zijn onherhaalbaar. Maar als ik ernaar kijk, herhalen ze de gebeurtenissen in dat hok. Ze stralen een voorbije werkelijkheid uit -

[p. 21]

licht van sterren die allang niet meer bestaan, maar die we zien, nog altijd kunnen zien. En horen, zonder daarbij zelf te vergaan.'

'Narcissus, in auto-erotische pose. Met zijn vlezige zoenlippen op zoek naar 't eigen spiegelbeeld,' zei Willem, die nu pas de serie bestudeerde. 'Noem dat maar een ster. Er zijn trouwens betere middelen om je met het verleden te verstaan.'

'Bijvoorbeeld?' vroeg Joop, die een tweede, ongeopende fles op tafel zette.

'Bijvoorbeeld? Een ware gebeurtenis,' zei Willem. 'Ik stap in een bus, ik moet ergens heen. En dan staat er een juffrouw die verrukkelijk ruikt: de geur van moeders parfum toen je vier was: Denk je dat 't me geen moeite kost, het lieve kind *niet* op de schouders te tikken, en te fluisteren - wie weet, te snikken: Juffrouw, ik houd van u? Al jaren!'

'Dat is een stukje associatiepsychologie van Locke,' riep Joop. 'Waardeloos als historische kenbron.'

'Hoezo?' vroeg ik.

'Ze geeft voedsel aan je nostalgie, je vertedering, je weerloosheid tegen 't verleden, dat je vast wil houden, maar dat je juist ontglipt. Jij *had* niks met het verleden in die bus, Willem! Je was betoverd door een *sfeer*. Maar onze eenheid met het verleden is nooit erger kapot dan juist op zo'n moment. Nooit is het heden beangstigender versmald, nooit de preëxistentie lokkender, verleidelijker, dan op dit uur van de leugen. Weet je wat associatiepsychologie is?' besloot hij krachtig. 'Dat is 't scharnier van elk platonisme!' 'Mag jij wel zo geweldig ouwehoeren van je meisje?' vroeg Martien honend. En gebiedend voegde hij eraan toe: 'Maak open die fles. Het is tijd voor de middagport.' Hij keek besluiteloos op zijn horloge.

Van wat er verder gebeurde in die nu met zon overgoten tuin, wist ik niet veel meer. Niet dat ik, of een der

[p. 22]

anderen dronken was geworden, ik was er alleen niet echt meer bij, al praatte ik druk mee. Maar te midden van al die gesprekken, lachbuien en beweringen, dacht ik aan andere dingen, die ik onmogelijk aan de orde kon stellen. Aan die twee momentopnamen dacht ik, waar ik het in een vorig hoofdstuk over had, over Willems woorden op dat bandje en aan mijn mislukte missie op het station. Die dingen hadden zich met elkaar verstrengeld! Alle eeuwen hiervoor hadden zich daarop toegelegd - moest ik, die me dit bewust geworden was, niet alles in het werk stellen om de film tussen die twee 'stills' - het *Dubbelportret* en *De deftige dame* - op gang te helpen? Narda, met een half hoofd, Narda, weggedrukt in een linker bovenhoek, om te ontkomen aan een verbitterd heden, zonder weg te hoeven vluchten in een leugenachtig ideeënrijk! Want dat gaf ik Joop graag toe: mij ging het niet om een geur in een bus, niet om dit armzalige kleed van het verleden, maar om de stralende naaktheid van de heugenis, zoals die oprijst uit de frisse bron van de realiteit! Om kleinigheden ging het, die voor een biografie uiterst belangrijk zijn. Om een houding, een gewoonte, een kledingstuk, een aanwensel of pose - wie weet zoiets beter dan een schilder die op goede voet wenst te staan met het verleden? Dat zijn geen dingen die een tijd typeren - van toen je bij voorbeeld vier was - maar symbolen van wat er schuilgaat in het model. Details, die het geheel suggereren: synecdoche! Mijn hemel, ik weet ook wel dat een 'wilskrachtige kin' en een 'open gezicht' clichés zijn, afkomstig van negentiende-eeuwse fysiognomen, of desnoods van Locke - erop uit om ons te bedotten. Maar er bestáán *fonkelende ogen* en Narda heeft *voeten met de intelligentie van een hand*! Daarom zei Willem ook in zijn openingswoord dat karakter en lichaamsbouw twee aspecten zijn van één en hetzelfde wezen. En zo kreeg ik toch nog mijn kansen.

Ik citeerde hem en vroeg of een biograaf er verstandig aan deed, als hij portretten en dergelijke niet alleen esthetisch,

[p. 23]

maar ook antropologisch-psychologisch trachtte te duiden.

'Een gezicht kan je niet lezen,' zei hij. 'Niet van een tekening, niet van een schilderij, en van een foto niet.'

'Je vergeet te vertellen dat het lezen van een echt gezicht nog veel onmogelijker is,' antwoordde ik. 'Maar toch kijk ik naar 't jouwe. Hoe je kin zakt, hoe je opzij kijkt, je wenkbrauwen trek je nu plotseling als in verbazing op - en nu pas kijk je me echt aan. Dat zégt iets, 't kan me niet schelen wat! En zulke dingen op foto's zeggen ook iets. Als er portretten en foto's in omloop worden gebracht, dan zorgen het model en de artist er wel voor, dat de afgebeelde zo volledig mogelijk aanwezig zal zijn, in houding en mimiek. Die opzet is er. Dan moet de ontvanger ook iets hebben om die opzet te begrijpen.'

'Ja, conventies,' zei Willem.

'Foto's worden altijd in omloop gebracht, al is 't maar binnen de familie, en portretten, per tentoonstelling, ook,' zei Martien onnozel en met zware tong.

'Maar polaroids niet,' zei ik, en stak mijn serie portretten op zak. 'Polaroids zijn niet openbaar. Daar zijn ze te intiem voor, te uniek en te particulier. Of heb jij wel eens een polaroid van de Euromast gezien?'

4. Een klein meisje

[p. 24]

Tijden geleden al was ik verliefd op u.
Een klein meisje geleekt ge mij, zonder bekoorlijkheid.

Sappho, in de taal van Boutens. Woorden van een zeldzame actualiteit.

Een buitenwijk van een Nederlandse stad, welke je ook kiest, is een labyrint. Maar nooit is zo'n wijk troostelozer dan in de tijd dat de nieuwbouw er nog niet is voltooid. Afgravingen op het bouwterrein, hoogwerkers en heimachines in zand en modder, aan de waterkant of tussen de aan de kaalslag ontsnapte stukken groen. In de verte het silhouet van de gereedgekomen flats. Maar hier, onder handbereik, is van hardsteen al een hoge rand neergelegd, die straks de stoep van de straatweg scheiden moet. Er loopt een meisje op van een jaar of twee. Haar krulles is donker, op het zwarte af, of misschien ook werkelijk zwart: het is op deze zwart-witfoto niet duidelijk te zien. - Een bol gezichtje. De montycoat benadrukt de molligheid van het lijfje en wijst op het natte seizoen.

Omdat de horizon hoog oploopt op de foto, is het net alsof ze, voorzichtig het evenwicht bewarend, opklimt naar een verte, die wij, de uit de foto gestotenen, niet, maar zij, de echte waarnemer in dit tafereel, wél kan zien. En die ze ook vastberaden in het oog houdt als oriëntatiepunt, om te verhoeden dat ze vallen zal, naar deze kant, naar die andere. Want dat zou zonde zijn, niet eens om die witte schoentjes, smetteloos nog tot hier, maar omdat je dan dat spelletje verliezen zou, die afspraak met jezelf, of met anderen, of nauwelijks met anderen, maar vooral met jezelf. Daar is sportiviteit in dit streven, en prestatiegerichtheid, en ernst bij het spel. -

[p. 25]

Maar deze ernstige levensopvatting is er bij dit kind op een ander fotootje uit die dagen niet.

Dit kiekje toont ons het huis van haar moeder. Het is vroeger in het jaar: vakantie; zomer, en hier, in de bollenstreek, is er van nieuwbouw geen sprake. We zien een sloot, vol kroos, een sloot van acht meter diep. Een draaibrug verbindt het erf met de straat. En daar, aan de rand van die afgrondelijke diepte, hurkt tante Fem (18): zij heeft de op haar afhollende Narda opgevangen, en dat meisje kijkt lachend in de camera, het hoofd afgewend van huis en sloot. Er bestaat iets tussen die twee: een verstandhouding, een gevoel van saamhorigheid, van: je kunt hier veilig langs de sloot. Je kunt er gewoon om lachen. Dit spelletje kún je niet verliezen!

Zulke foto's bewijzen dat een mens, wanneer hij dit in zijn volledigheid is - en dat is Narda -, eigenschappen bezit, die in hun tegendeel kunnen omslaan. Bewezen die twee portretten, waar alles mee begon, niet precies hetzelfde? Wat was dan nog langer het probleem? *Ik had het de wereld uitgeholpen!* Kon dat de bedoeling van problemen zijn? Narcist! dacht ik. En als zij zich nou eens tussen jou en die plaatjes opstelde, zou je dan nog zo trefzeker het wapen hanteren dat problemen de wereld uithelpt? *Ja?* Dan moet je dat maar eens proberen! Het lichamelijke van Narda dan, en niet alleen om op Willems adagium met betrekking tot haar karakter terug te komen.

De indruk die je van haar bewaart, is zonder twijfel die van een jongensachtige gestalte. Niet dat ze stoer is of gespierd, maar haar bovenlichaam - laten we dat maar van de rugzijde bekijken: van voren leidt de gevulde rondheid immers van het doel van onze observatie af - loopt van de schouders die, zonder vierkant te wezen, toch breder zijn dan bij meisjes doorgaans het geval is, smal in de taille uit: een sportief, slank jongenslijf met het delicate basreliëf van haar wervelkolom. Maar haar on-

[p. 26]

derlichaam is uitermate vrouwelijk: haar bekken is een droom voor vroedvrouwen en choreografen, gynaecologen en sultans. Heupen als een vaas, twee edele billen, hoge, statige benen. Hoe zou je dit merkwaardige, voor haar zo typerende contrast tussen moderne lenigheid en klassieke sensualiteit samen moeten vatten? Hoe zou een Griek hebben kunnen vragen om een spijkerbroek voor een volwassen kind van Hermes en Afrodite? Ik zag in haar slanke gestalte met dat welgevormde achterdeel mijn toegeeflijkheid gesymboliseerd, belast met de vracht van mijn liefde. Het karakter van dit lichaam wordt bepaald door jeugdige overmoed, die onervarenheid verradt, maar die door gratie en volgroeiheid wordt ingetoomd.

Ik geloof dat ik niet alleen mijn eigen belang in het oog vat - al zou ik het niet verwerpelijk vinden wanneer dat wél zo was - als ik voor ons beiden, zoals de dichter zegt, de jakhalzen vang, en

*de kleine vossen die de tuinen vernielen
als onze wijngaarden alle in bloei staan.*

Het gaat erom verstandelijkheid en sleur de kans niet te geven onze dagen - en vooral onze nachten - in het gareel te krijgen. Ik heb daarom, op een onbewaakt ogenblik en onder invloed van gedachten als hierboven verwoord, het idee opgeworpen dat maagdelijkheid twee kanten heeft, en dat liefde die de deflorabiliteit van een meisje ernstig neemt, de vreugde der geliefden kan verdubbelen, ja, deze tot extatische hoogte kan doen stijgen.

'Ik vond het eng, ik vond het héél erg,' zei ze de volgende dag zachtjes. 'Opeens hield ik niet meer van je. Maar ik vond het ook spannend, ik was heel nieuwsgierig, en bang tegelijkertijd. Nu hou ik weer van je - veel en echt.'

En ik? Ik vond het natuurlijk ook geen pretje dit meisje met zachte drang aan haar natuur van vrouwelijke vriend te moeten herinneren. Je moet nog wennen, wilde ik

[p. 27]

zeggen. Maar kijk, daar gleed *Vrij Nederland* in de brievenbus, en hoe toevallig! Kati David citeert er in een artikel over Griseldis Réal een brief, waarin een meisje over een dergelijke ervaring schrijft: 'We doen dat nu vaker als we met elkaar vrijen. Ik vind het heerlijk, het is gezond,' schrijft ze ervan (VN, 11 oktober 1980).

Ik liet het haar lezen. Ze keek me alleen maar aan en tikte met een nagel als een robijn, een spitse, gevaarlijke, tegen haar voorhoofd. De gravin van Tripolis, *gras, delgat et gen*, dacht ik (stak een sigaret op, schonk haar iets in, liefkoosde haar: 'Vertel het').

Ja, vertel het. Maar hoe?

Ze heeft de woordenschat van een kind. 'Wanneer je niet met mij praat als met een kind, begrijp ik je niet,' zei ze eens.

Ik stond voor het raam, mijn rug naar haar toegekeerd. 'Zou je je uit willen kleden?' vroeg ik.

'Jawel,' zei ze. 'Waarvoor?'

'Ik beschrijf jouw leven. Ik schrijf jouw biografie.'

Ze toonde zich verrast. 'Wat heeft dat met mijn naaktheid te maken?'

'Alles,' zei ik. 'Ik heb geen zin je uit mijn seksuele fantasieën te schrappen. Ik wil met je praten over je schandelijke jeugd. Ik wil het heel precies weten: hoe onmatig je lome mond kan zijn, hoe plakkerig en begerig je buik, hoe lenig je rug, als die zich strekt en kromt onder mijn zwoegende liefde.'

'In vrouwelijke vriendschap,' voegde ze er murmelend aan toe.

Ze werkte zich uit de kleren.

De woordenschat van een kind!

'Doe maar,' zei ze, 'o, je zult me splijten!'

Van de onstuimige nacht tijdens mijn slaap wist ik niets, tot Narda me er 's morgens van vertelde: 'Midden in de nacht werd ik wakker van je hartstochtelijke omhelzing.

[p. 28]

En terwijl je heel mijn lijf aftastte, fluisterde je in mijn oor: "Dit is de interessantste passage uit het boek." Ik hoopte dat je iets heel liefs zou zeggen in je droom. Toen kwam er dit. Fluisterend, maar op een toon of je een lezing hield.'

Hoe dit te controleren? Ik sliep.

Zij moet van mij hebben gedroomd.

Een biografie in de vorm van de *memoires* van de biograaf! Maar wat is biografie ooit anders dan, dat?

5. Lof van de zweep

[p. 29]

Mijn 'memoires' dus: het aanwoekerend geheugen op de kruispunten in twee levens - of meer dan twee. In de kern ben ik een tobberig iemand, zoals men uit het voorgaande heeft op kunnen merken. Eenzaam. Moeilijk voor leeftijdgenoten, van kindsbeen af. De mensen met wie ik het vinden kan, schelen minstens tien jaar met mij, om het even naar welke kant van mijn ouderdom. Aan die vriendschappen dank ik mijn huidige, niet zonder tragiek bevochten bekwaamheid het leven niet al te zwaar op te vatten. Misschien ben ik door vrienden, kunst en poëzie *lichtzinnig* geworden, te gauw geneigd het verleden uit het oog te verliezen, al had het bomkraters geslagen in het landschap van mijn lang niet ongevoelige kunstenaarsziel! Maar wellicht tellen bij mij de jaren al, want werkelijk, wat is er op mijn leeftijd nog de moeite van het leven of sterven waard? Narda, vanzelfsprekend. Dit zijn de feiten: binnenkort vier ik mijn 25-jarig jubileum bij het onderwijs, een carrière die me veel plezier bezorgd heeft, al zou ik er niets op tegen hebben gehad, wanneer een andere loopbaan, onder behoud van dit *joie de vivre*, mijn deel zou zijn geweest. Narda ontmoette ik in mijn eerste jaar op de school, waar ik nu zo'n dertien jaar aan verbonden ben, en waarheen ik mij op de werkdagen per trein beweeg. Zij kwam als 14-jarige in de derde klas van de havo. En die kreeg ik.

Die klas was aardig genoeg, bestond uitsluitend uit meisjes. Lieve en pinnige, domme en knappe, eigenwijze, boerse en plaagzieke kinderen, goed genoeg voor een rapport van zessen klaar: een 'rest' van de opgedoekte mms. Ze openbaarde zich in een paar weken als een kapitaal

[p. 30]

kreng. Had van thuis ideeën meegekregen inzake orde en tucht en toonde geen enkel begrip voor begrippen als democratisering, inspraak en wantrouwen tegen autoritair gezag - belangrijke kwesties, toen. Geheel in tegenspraak met de geest des tijds smeedte ze op een dag sinaasappels en ander fruit door het tekenlokaal, krijste naar een vriendinnetje in de uiterste hoek ('Ted, is deze *pruim* van jou?'), ging ook nog op een tekentafel staan, wijdbeens het ding benuttend als wip! Wat ging er in mij om, dat uur? Straf, dacht ik, en ik dacht: wat straf je dan? Haar ouders, hun opvattingen, haar demonstratie daarvan - dus niets, niemand. Duisternis viel op mij en op deze klas. 0, niet lang, maar lang genoeg om haar te zien en te horen bij sirenegeloei en zwaailicht voor mijn part.

Ze was alleen nu, met mij in dit lokaal. Snikkend lag ze op haar knieën, in haar blote kont, met striemen over rug en achterwerk, terwijl ze haar betraande ogen gericht hield op de zweep in mijn hand, haar lichaam brandend van pijn en onstilbaar verlangen... Straf moet een spelletje zijn als dit, dacht ik, een spelletje dat bindt - wat te doen? Ik gooide haar met een grote bek de klas uit. Na het laatste uur maakte ik op de kamer van de conrectrix een daverende ruzie met beide dames en ontvlood na lange strijd en zonder groet het lokaal. Nijdig. En bedroefd, omdat ik meende geen poot aan de grond te hebben gekregen. Onderweg naar de bus overpeinsde ik haar houding. Haar manier van optreden, haar praten, haar gaan, haar opschik - het kwartier van haar terreur. Door haar lengte kon ze een elegante verschijning zijn - toen al -, zelfs in spijkerbroek en stoer ogend legerjasje; maar evengoed kon ze er de allures van een lange sladood aan ontlenen, in weerwil van haar mini-jurkje met zwarte panties en hoge laarzen: ze hoefde haar keel maar op te zetten. Niet dat ik daar benauwd voor was: haar stem is menselijk genoeg om welluidend te blijven. Maar het zaaide confusie in mij. Er was dan iets fielterigs in haar, iets waar ik geen verklaring voor kon vinden, dat me

[p. 31]

deed twijfelen aan de onberispelijkheid, die ze ook nog meende uit te moeten dragen. Hoe was het mogelijk, welgemanierd te zijn en onuitstaanbaar tegelijkertijd? Maar ik vergiste me.

Bij de bushalte kwam ze op me af, bevallig, innemend, zoals ze van nature is, maar zoals ik haar in dat jaar nog niet had meegemaakt. Ze lachte, snikte, en lachte weer, en zei dat ze me best snapte, en dat ze niet bedoeld had mij boos te maken, dat ze me juist zo heel graag mocht, dat ik alles verkeerd van haar begreep, *alles*, en ik raakte vertederd toen, en raak opnieuw vertederd nu - maar moet ik niet voorkomen dat er uit de wens twee tekeningen met elkaar te verzoenen een Galahad wordt geboren?

Meisjes, vrouwen! Ze kunnen er waarschijnlijk niets aan doen dat ze grillig en onberekenbaar, ja, onhandelbaar zijn. Ze voelen zich onderdrukt, en als je ze verheft, voelen ze zich weer onderdrukt.

De zon scheen, de wind bracht druppels regen. Auto's raasden voorbij, kantoren sloten: de torenklok wees de tijd aan, de enige zekerheid in september. Toen de bus kwam, nam ze mijn arm en leidde me naar de ingang, en zwaaide me weg. Ze had de smaak van de zweep te pakken, en ik ook, ik ook!

Misschien zijn we toen verliefd op elkaar geworden. Wat kan een inbreker in andermans leven, zelfs met groter begaafdheid en stelselmatiger toeleg toegerust dan ik, er méér van zeggen?

Daar zat ik, met tegenover mij portretten en foto's, met woorden die je echt horen kon, met levendige herinneringen, en alles schreef haar eigenschappen toe en de tegenstellingen dier eigenschappen. En tussen al die zaken en mij stond het levende model, ongeschikt om te worden ondergebracht in een psychologische categorie of filosofisch systeem. Ging het me allemaal boven de pet? Zij bestond eenvoudig. En ik moest de synthese trekken: haar biografie. Daar viel niets aan te verhelpen.

6. Hedendaagse kunst

Onder onze vrienden is Rex, een galeriehouder, een andere, stellig favoriet - zeker bij Narda. Hij dankt dat aan zijn gestalte die de uitdrukking is van een geest die het lichaam graag wil bijbenen, maar dit niet altijd kan, omdat de leeftijd - ongeveer de mijne - al een even grote handicap is als het gewicht. Maar jongensachtig toch en daarom misschien een gevaar voor vrouwen, zeker Narda, waar zij allerminst ongevoelig is voor het glansrijk grijs aan de slapen en de in de hals geknoopte zijden sjaal - 'een geile ouwe-mannendas'. Hij was het die, op de dag dat ik besloten had de herinnering te bewaren aan belevenissen die feiten verheffen tot de rang van een gebeurtenis, vóór mij stond met de tekening van Arie die ik een half jaar geleden had willen kopen. Desnoods voor de prijs die Rex ervoor vroeg, en die hem, naar ik vreesde, een ongehoorde winst zou opleveren. Het is werkelijk een fraai ding en eigenlijk, bij alle formalisme, bijzonder informatief, daar waar de levende beweging van de hand het verstandelijk berekende evenwicht, even, o heel even maar, in gevaar brengt.

Ik kende Arie niet. Hij schijnt heel weinig te spreken: tegenover zijn vrouw zou hij een volslagen zwijger zijn. Alleen Rex kreeg wel eens iets los: een enkel woord, een hele zin. Maar wie kan er ook blijven zwijgen tegenover Rex, waar hij zo aanstekelijk is in zijn openhartige overdrijvingen?

Ik had al helemaal niet meer op die tekening gerekend, en Narda evenmin. Ik voelde me overrompeld en legde uit dat ik jammer genoeg blut was, maar dat ik van de toekomst schuiten vol geld verwachtte: van de belasting, van de tentoonstelling, van een interview.

'Geen nood!' zei hij. Hij wilde wel op die zilvervloot

[p. 33]

wachten, of desnoods termijnbetalingen aanvaarden in het uiterste geval.

'Maar het uiterste geval wil dat je de koopovereenkomst voor niet gesloten verklaart,' zei ik brutaal.

'O, maar dan neem ik het ding weer mee,' antwoordde hij, wel wetend dat dit het laatste was dat ik wou.

Ik kom met al dit geharrewar wel op een leuke manier in de kunst te zitten: maar godnogtoe, wat kost dit zoeken naar geld een geld, een slapeloosheid, een maagpijn en een energie!

Zou het door deze aankoop komen dat Narda op een dag met bestudeerde argeloosheid iets voorlas uit de krant over een tentoonstelling in Gent, die niet alleen in een museum, maar ook in een middeleeuwse abdij was ondergebracht? Zij had nog een week vakantie, maar wat is vakantie als je door geldgebrek gedwongen bent thuis te blijven?

Ik hield haar voor dat ik geen deskundoloog was op het gebied van kunst na '68.

'Maar dan vragen we Rex mee,' zei ze. 'Die weet alles van '68! We hebben nog eurochèques, mijn hemel, een uitstapje van vier dagen hoort toch zeker tot de mogelijkheden?' vroeg zij, die even makkelijk geld opneemt als een spons water.

Haar plan ligt vast, dacht ik. Wat kon ik anders doen dan ermee instemmen? We gingen een financieel debacle tegemoet, schertsend, maar niet zonder bedachtzaamheid! Of was het geen teken van bezonnenheid dat schijntje dat je bezat uit te geven in het vaste voornemen je het fijne ervan niet te laten ontgaan? Die paling in 't groen, die Gentse stoverij, die waterzooi: in dat restaurant, dit hotel, die tent?

Kunst na '68.

Voor het eerst in mijn leven stond ik voor een van die vriendelijke jongensdromen van Panamarenko. Een soort

[p. 34]

Londense sperballon, een fantastisch uit zijn krachten gegroeide plastic condoom, zweeft in de metershoge museumhal boven het aan kabels hangende eigenlijke schip, dat is samengesteld uit opengelegde, in aluminiumverf gezette strandstoelen: uiterst broos en kwetsbaar materiaal, en toch zo open naar alle kant, dat het vreemde gevoel zich van je meester maakt hier te zijn op de begane grond en toch ook dáár, in dat ding, zwevend reeds. Komt het omdat het hoofdmateriaal in feite onzichtbaar is, ijl en gewichtloos: lucht, dit allerbeweeglijkste element, dat niet ten onrechte met de levenmakende, grote adem, de geest wordt vergeleken, en niet zelden daarmee gelijk gesteld? En dan later, in een diepe krocht van de abdij, waar de duisternis door spaarzaam licht werd opgetild: het neergestorte en licht weerspiegelende kolengruis; opgetut hier en daar met de suggestie van iets constructiefs dat bij een kolenmijn zou kunnen horen - maar vaagweg, volstrekt niet concreet, al evenmin abstract, maar met het mysterieuze en toch beklemmende effect van angst, én van verlangen naar dit moederlijke ingewand: zou die sperballon daarin passen? Orpheus is daar geweest, en Sint-Joris en Tom Sawyer: een jongensdroom. Maar jongensdromen waren het allemaal, de dingen die ik zag. Ik noem er nog één: een zaal van 15 bij 30 m en zeker 5 m hoog. Witte muren en zoldering, een rood geplaveide vloer. Een open ruimte, leeg. Maar in een hoek staat een ingestort stenen komfoor voor houtskool: wie heeft het zo inderhaast verlaten? Tegen de smetteloos witte muur heeft zich roet afgezet, en daarboven, aan een spijker, hangt een zojuist gereinigd houten palet. Tekens van een prometheïsch leven... Je mag er niet in, in die zaal van Yanis Kounellis. Een ketting verspert de toegang. Want men kan met dromen niet omgaan als met dingen. Maar men kan dromen maken tot onaanraakbaar monument: de verbeelding bereikt het object, als Mozes het Beloofde Land. Kunste-

[p. 35]

naars! Die weten pas wat je je zintuigen moet voorschotelen!

Wij bleven vier dagen in Gent, die zomer. Het bed in het hotel had vier hoeken: daartussen bevond zich in elke richting een kuil, hoe je ook liggen ging. Ach, de ongenode en geruchtmakende intimiteit van een gehuurde sponde! En o, het mysterie van lauwe nachten en transpiratie, van douches en plakkende buiken!

7. Achsenzeit

[p. 36]

Voor Narda was het ongewoon me te zien werken zonder dat er schilder- of tekenmateriaal aan te pas kwam.

'Wat doe je?' vroeg ze, terwijl ze zich over mijn schouder boog.

'Ik zet een paar fragmenten in elkaar voor mijn biografie.'

'Jouw biografie?'

'Nee, *jouw* biografie.'

En werkelijk, ik had sinds mijn tentoonstelling aantekeningen over haar gemaakt. Niet al te uitgebreid, want ik hoopte dat mijn training in het observeren me helpen zou, als het ervan kwam, die notities uit te werken. Op mijn atelier stapelden de stofmappen zich op en het aantal schriften, waarin ik opschreef wat niet in die mappen paste. Bovendien hield ik er een kaartsysteem op na. Met trefwoorden. Ik las er een paar voor.

Oud

1. 'Mannen worden interessant oud. Vrouwen worden lelijk oud.'
2. 'Ouwe lul,' zei ze tegen R., maar vriendelijk. Speculerend op wat hij van haar voorkeur voor 'ouwe mannen' wist.
3. 'Je herkent ze, ik weet niet waaraan. Ze zijn 'oud', maar niet triest, niet beschaamd. De Sjah, Aznavour, Piccoli, Shariff. Ze zijn verplaatsbaar, overal inzetbaar. R. is ook zo. En P. en N. Ze willen iets van je, en dan is 't heel verleidelijk om aan hun verwachtingen tegemoet te komen. Mijn *types*, dat zijn dit soort passe-partouts. Ze kunnen elkaar vervangen.'
4. 'Ouwe mannen - ze zien vrouwen als speelgenootjes voor de sex.' Die arme R. Ze dacht met medelij-

[p. 37]

den en genegenheid aan hem. Hoe hij zich over haar heen boog: 'Godverdomme, Narda! Godverdomme!'

Zij: 'Maar wat wil je dan? Dat kan ik Leo niet aandoen. Dat doe ik hem niet aan.'

Hij: 'Nou, dan vertellen we 't hem toch niet?'

(Zij, tegen mij: 'Vind je dat nou niet wat al te simpel?')

5. *Haar types*

'Hun liefde ondergaan, zonder eraan toe te geven. De impuls om toe te geven belemmeren, zonder mijn hartstocht te verstikken.'

6. *Garderobe*

Binnen drie dagen koopt ze twee truitjes - uiterst dure - voor bij haar leren broek.

'In een trui zie je geen borsten. Dan loop je er niet bij alsof je erop uit bent de heren te behagen.'

7. Ze wil niet naar het naaktstrand: 'Angstaanjagend, die afkeer van authentiek te zijn. Al die blote borsten: iedereen gelijk, *in het Ik-tijdperk!*'

8. Ze heeft een doorkijkbloes gekocht: 'Dat behaagt *mij*.'

9. *Geïrriteerd wachten*

Nog een kop koffie. Zitten, staren, roken. De trap op. En af. En op. Wat wil ze toch, eigenlijk? En als ze dat *wist*, waarom wou ze dan mij?

'Wat vind je ervan?' vroeg ik.

'Het is heel interessant wanneer er een Zjivago is die zijn nachtrust aan zijn muze offert.'
Ze *praat* in aforismen!

Weer alleen, rolde ik een sigaret en liet mijn gedachten over die notities gaan. Ik moet die biografie systematisch aanpakken, dacht ik. Anders wordt het een chaos. Hoe daar enige lijn in aan te brengen? Een onzichtbaar leven uitzetten op een coördinatenstelsel! Hoe pakt een schrijver dat aan?

[p. 38]

Wel, een schrijver heeft een zekere opvoeding, een zekere eenzaamheid, een zeker gevoel voor melancholie, een gave voor zelfbespiegeling. Doe daar eens wat aan, meneer De Brauw!

Mijn opvoeding!

Het is waar dat ons geslacht uit Zuid-Nederland stamt: zakenlui, regenten, avonturiers. Maar mijn vader, en de zijne - en ik tenslotte ook - werden in het voormalige Nederlands-Indië geboren. Zal ik eens iets van mijzelf vertellen, en proberen wat aanrakingspunten met Narda's leven te vinden? Als kleine jongen al was ik betoverd door Zeno's racebaan-aporie. Naar wat mijn collega's er mij in de docentenkamer van vertelden, geloof ik dat ik *dyslectisch* was. Ik vroeg bij voorbeeld aan mijn moeder: 'Is 't nu morgen?' 'Nee,' zei ze dan trouw. 'Dan moet je nog een nachtje slapen.' Ik sliep, stond op, en vroeg haar: 'Is 't nu morgen?' Verschillen tussen gisteren, morgen, eergisteren, overmorgen - ik begreep er niets van. Klokkijken bleef tot op hoge leeftijd een geheim voor mij. Lezen? Dat was het grote probleem nog niet: ik herkende waarden, daar ze me eerst goed in het hoofd te prenten. Maar moest ik een woord letter voor letter schrijven, dan ging het mis. De b, de p, de g, de d, de volgorde van letters in ui, o en het krankzinnige ou! Wat een ellende! Ik kan nog wel een sterk staaltje verhalen van mijn vermogen de dingen als *geheel* te zien. Op een dag - we woonden toen in Padang (Sumatra's westkust; dat was ook zo iets wonderlijks, sommige mensen wisten altijd: daar is oost, daar west, dus dan is dáár zuid en ginds noord. Ik wist alleen 's avonds het zuiden te vinden, dan keek ik naar het Zuiderkruis, en dan moest ik echt overleg plegen met voor mij moeilijke begrippen als links en rechts om alles in orde te krijgen) - zaten we in de tuin, toen de krant - *De Indische Courant* - werd gebracht. We dronken thee. Mijn vader sloeg de krant open, zodat ik op de voorpagina kon lezen. 'Zedenschandaal,' las ik hardop voor. Hij liet de krant zakken, ik zag een glim-

[p. 39]

lach, en een knipoog naar mijn moeder. Hij was kennelijk in een puik humeur, door een opmerking van mij, waarvan ik de betekenis absoluut niet doorzag. Toen even later een goede vriend van mijn ouders op bezoek kwam, wilde ik wel graag een goede beurt maken, en deelde hem mee dat er een zedenschandaal aan de hand was. Nu keek mijn vader helemaal niet meer zo opgewekt, en mijn moeder stuurde me uit de gezellige kring. Nieuwsgierig luisterde ik van een afstand toe, en hoorde af en toe het woord 'homo' vallen. Ik vermeed zorgvuldig het ooit in hun bijzijn te gebruiken.

Twee jaar geleden zag ik op de tv een film over een Europees kunstenaar, die tenslotte op Bali terecht was gekomen: de legendarische Walter Spies. Er verscheen ook een afbeelding van een krant, en toen van een kolom uit die krant. Ik behoefde het niet eens te lezen. Ik herkende het meteen! Het was het bericht dat zoveel verwarring des geestes in mij had gesticht! Het bericht was van '38. Ik was dus 9 jaar.

Maar om op Zeno terug te komen, ik leerde in die tijd 'breuken', 'verhoudingen', en nu was het mijn uitvinding, dat die racebaan-aporie klopte, als je de ruimtemaat maar verving door die van tijd. Je kunt met grote stelligheid beweren, en dit ook bewijzen, dat van de voorsprong geen seconde prijsgegeven wordt.

Narda's geboortjaar bij voorbeeld, ligt in het midden van de tijd die het heden met mijn

geboortejaar verbindt: ik ben dit jaar twee keer zo oud als zij. Toen, in 1955, was ik 26x ouder: in 1957 was die verhouding al teruggebracht tot 14x, in 1959 tot 7½ x en in 1968 tot 3x. Vreemd - maar dat zei Zeno ook al - dat ik nooit 1x zo oud zal zijn: 2 is het laatste hele getal. Om die reden wilde Narda ook een feest in die tijd - maar over haar feestjes later.

Het coördinatenstelsel.
Toen ik +13 was, was zij -13.

[p. 40]

Het was het jaar, dat Nederlands-Indië door de Japanners onder de voet werd gelopen. De tijd die aan de bezetting voorafging, was één verrukking: al die militairen: uit Australië, Engeland, Amerika, de marine en het KNIL! De stad gonsde, dronken en vrolijk van de dingen die komen gingen. Een oorlog, die eigenlijk al gewonnen was - waar begonnen die Japanners nog aan? Was Singapore geen onneembare vesting? De radio stond de hele dag aan, en hoewel niemand iets begreep van de berichten, gericht aan of afkomstig van *Cornelis Zutphen Marie*, ze stemden toch tot vertrouwen. Maar Singapore viel natuurlijk wel, en onbegrijpelijk gauw. De stemming was onmiddellijk naar de knoppen. Matrozen zag je allang niet meer; nu bleven ook de soldaten weg. Wie was er nog dronken? Op een dag begonnen burgers hun onklaar gemaakte auto's in de plomp te rijden. Het werd stil en onbehaaglijk, en toen er opeens militaire colonnes verschenen in de stad - open wagens, met zo'n bank in het midden, zo'n dubbele, zodat je er rug tegen rug op plaats kon nemen -, zag je de soldaten nogal bedrukt en geestloos voor zich uit starend zitten, allemaal met een tot een rol gevouwen witte handdoek om de nek. De overgave! Ik had geen knal gehoord, geen bom zien vallen, niet één vijandelijk vliegtuig kunnen ontwaren. Ik had alleen meegemaakt hoe we ons op de overwinning hadden voorbereid. Hoe we de ramen hadden beplakt, schuilkelders gegraven, auto's gecamoufleerd, zilver, goud, diamanten hadden ingezameld, militairen en drank van alle soort in huis gehaald!

Toen het gerucht werd verspreid dat de overwinnaars onze G. G., Tjarda van Starckenborch Stachouwer, tot geitenhoeder hadden benoemd, begreep de autochtone bevolking dat er een periode van rechtvaardige vernedering voor het superieure en onoverwinnelijke ras was aangebroken. De anticlimax kon moeilijk verrassender zijn.

[p. 41]

Mijn dertiende jaar was een gelukkig jaar. Ik zat in de zevende, de laatste klas van de lagere school, en het ging er slecht, echt buitengewoon slecht. Ik lag wel niet meer overhoop met begrippen als achterstevoren, binnenstebuiten, ondersteboven, andersom en omgekeerd, maar wel met plattegrondjes, aardrijkskunde, ruimtelijk inzicht. (Later op de academie zou ik bitter weinig begrijpen van stereometrie, perspectief. Ik begreep daarentegen *alles* van het kubisme.) Ik weet nu dat ik toen *dyslectisch* was. Maar dat wist ik toen niet, en mijn ouders en onderwijzers wisten het evenmin. Beminnelijke dagen, waarin men dom, lui en hardleers kon zijn! Tranen hielpen niet, snauwen en grauwen evenmin. Niets hielp. Maar toen in maart de Japanners, vrolijk toegejuicht door de bevrijde Indonesiërs, hun intocht maakten, gingen de scholen voor de blanken dicht. Jarenlang zou mij het genieten van onderwijs onmogelijk worden gemaakt. Ik ben zelden zó blij geweest! Mijn 'AchsENZEIT' was begonnen.

Ik nam mijn zelfopvoeding krachtig ter hand. Ik tenniste. Ik schaakte. Ik leerde alles van en over Steinitz, Lasker, Capablanca - ik kon hun boeken dromen. En verder maakte ik aantekeningen in een schrift over woorden die ik niét kende (homo, zedenschandaal) en trachtte ze langs allerlei kronkelredeneringen toegankelijk te maken voor mijn begrip. Op een dag kreeg ik een boekje in handen, daar stonden spelletjes in. Eén hoofdstuk was gewijd aan letterspelletjes ('Eine treue Familie bei Lima feuerte nie'). Het betoverde me. Ik pakte mijn dyslexie grondig aan. Ik begreep het belang van juiste spelling opeens. Ieder woord kon een raadsel bevatten! En soms méér dan een! Toen ik later, in

Nederland, de hand legde op Luceberts *De Amsterdamse school*, was ik weer dat kind, dat op zijn zesde een paar duizend jaar beschaving achter zich kreeg staan en daardoor wat vreemd stond te kijken. Ik begreep die gedichten niet. Maar ze fascineerden mij: 'Is het nu morgen?' 'Nee lieve schat, *morgen is 't morgen!*'
Op een dag werd mijn vader vanwege zijn bloed en ras

[p. 42]

gearresteerd en naar een kamp gebracht. Een paar weken later werd ons huis, met inboedel, gevorderd voor een of andere idioot van de Japanse marine. Mijn arme moeder heeft zich in die jaren gek moeten werken om aan geld te komen. Ze kookte haar specialiteiten, bedierf haar ogen met haak-, brei- en borduurwerk, maar ze kreeg tenslotte een grote klantenkring. Maar eens - toen er papieren vervalst moesten worden om mij buiten het kamp te houden (blank was ik, en blond, een speling der Natuur, maar ik bezat goddank moeraskleurige ogen) - had ze toch iets uit haar schaarse kostbaarheden moeten verkopen. Ik wilde niet achterblijven. Ik waagde het op eigen benen te gaan staan.

Dertien geldt doorgaans als een ongeluksgetal. In de *tarot* is het de kaart van de Dood, en eens - in mijn dertiende levensjaar - heb ik met die kaart veel te stellen gehad. Wat was er aan de hand?

Ik was de trotse bezitter van een Engelse legerhelm en de holster van een revolver, met bijpassende koppel - prachtig speelgoed. Ik besloot die rommel te verkopen, ten einde mijn moeder te verrassen. Als een zakenman liep ik de kampong in, en werkelijk, ik vond iemand die brood in deze zaken zag en die me, na veel gezanik, de prijs gaf die ik er voor hebben wou.

Thuisgekomen, vertelde ik mijn moeder de gunstige uitslag van mijn door handelsgeest doorzogen optreden. Maar inplaats dat ze zich mét mij verheugde in mijn rijkdom, sloeg ze in diepe wanhoop haar handen in elkaar en jammerde dat de Jappen mij dood zouden schieten! Ze scheen aan de uiterste radeloosheid ten prooi, en onder de indruk van dit ongewone misbaar, zag ik mezelf al liggen in een klein kistje, want ik was een tenger ventje toen.

'Vooruit!' riep ze opeens. 'We gaan naar mevrouw Ceuleers!' Deze mevrouw, een alleraardigst mens, uit België notabene, en dus een verre landgenoot van ons, stond in de buurt bekend als een voortreffelijk kaartlegster, niet

[p. 43]

uit de school van Mlle Lenormand of Waite, maar uit die van de onweerlegbare Etteilla - een naam, die me buitengewoon aansprak, vanwege mijn overwonnen dyslexie (Etteilla = Alliette). Doodsbleek zat ik aan de tafel van de mevrouw; een tafel, bedekt met een kleed van diepblauw pluche, dat prachtig verkleurde onder de invloed van mijn onbedwingbare vingers en de constante lichtinval. 'Ge moet zelf de kaarten mengen,' zei ze. 'En dan snijdt ge het pak door.' Ik deed het. Ik sneed het pak door. Maar door een gelukkige of ongelukkige nervositeit - wie zou het toen kunnen zeggen? - kwam het part dat ik uit mijn handen liet vallen, ondersteboven op het sombere tafelkleed terecht. Ik keek ernaar als verlamd. Mijn moeder stiet een onbeheerste en ijselijke kreet uit en bedekte haar gelaat met de handen. Haar houding drukte volstreekte vertwijfeling uit. De kaart die ik open gegooid had, was immers de dertiende - die van de Dood! Alleen mevrouw Ceuleers bleef rustig op haar profetische wijze. 'Dat betekent het Einde van alle Moeilijkheden,' verklaarde zij. 'Het heeft geen zin de kaarten verder nog te raadplegen.' Ze stak de twee stapeltjes ineen en legde de kaarten weg. Op dat moment ontwaakte mijn bewustzijn.

Mijn 'Achszenzeit', hoe je het ook wendt of keert - in die tijd werd de kiem gelegd van een nieuw rijk, van nieuwe gedachten, vormen, inzichten, een ander leven, een niet te voorspellen toekomst. En al kon of durfde ik in die beroerde dagen, waarin veel verging

en veel ontstond, opnieuw verging en weer herboren werd, niet zeggen dat het oude was voorbijgegaan en alles nieuw geworden, ik kon wel degelijk zeggen, en ik handelde daar ook naar, dat de toestand zoals die was, geen blijvende kon zijn. De status quo - wie daarin gelooft, is een lul. Ik besepte dat. Ik besepte dat ik vóór mijn dertiende buiten de geschiedenis had gestaan. Sinds dat jaar sta ik er middenin, en alles

[p. 44]

wat er na dat jaar met mij aan de hand was, berust op wat ik me toen had verworven. Mijn dertiende was een gelukkig jaar. In de jaren daarna zou ik pijnlijker ervaringen opdoen. Het lijkt me hier niet de plaats daar nu over te verhalen: de oorlog heeft me geen trauma bezorgd.

'What seems nasty, painful, evil can become a source of beauty, joy and strength. Every moment is a golden one for him who has the vision to recognize it as such,' zegt Henry Miller. *Hij heeft gelijk!*

8. Synchroniteiten

[p. 45]

Hoe beslissend was - voor mij - Narda's geboortejaar? Wat deed ik? Sprongvariaties brachten me van het ene in het andere baantje en boden me voldoende ruimte om op wisselende maar bezielde tijden de Tempel der Beeldende Kunsten te bezoeken. Kunstgeschiedenis kreeg ik van Henk W. Een bescheiden mens, wiens karaktergrootheid een pupil tot zijn verslaafde luisteraar en zijn in roes verkerende tegenstribbelaar maakte. Ik ontmoette hem jaren later weer. Ik was werkloos toen. Zijn adviezen die hij op humoristische wijze verpakte, daarbij het eigen gewicht relativerend, ten einde het mijne onopzichtig te kunnen vergroten, brachten mij op de school waar ik Narda als leerling krijgen zou.

In haar geboortejaar vond ik in het centrum van de stad een allerliefst appartement en trouwde met een meisje dat zich in milieus bewoog, waar ik me niet op mijn gemak voelde: he-men, snobs, PVVD-ers. Zij maakte zich daar terecht uit los, maar kwam toen in een kring van Hyperboreeërs terecht, losbollen, artisten en genieën, met wie zij het op haar beurt niet eenvoudig heeft gehad. Helaas werd dit straatje, dat uitloopt op een onbeschrijfelijk mooi plein, een folkloristisch centrum, met luidsprekers langs de kant en braderieën van tijd tot tijd. Men verzong van alles: een Russische week, een Amerikaanse, een Israëliëse, een Arabische. Het leek de VN wel, vooral toen er ook nog een paardenmarkt, aangekleed met fanfare- en majorettenkorpsen, werd georganiseerd. Dit was zeer naar de smaak van vrouw en kinderen, maar allerm minst naar de mijne. Ik zag me al lopen in Volendammer broek met zo'n trekkharmonica! Ik ontvlood de buurt op mijn atelier. Ik ben in wezen een introvert type, al heb ik de schijn wel eens tegen.

[p. 46]

Narda's geboorteplaats in Brabant ligt onder de dampkring van het vaderland van mijn geslacht. Zij werd thuis geboren. De arts, een uitgeweken Pool, zorgde voor een prachtige navel - een meditatiesymbool waar ik me jaren later graag op concentreren zou. Tot schrik van haar ouders, maar in overeenstemming met de toelag der eeuwen die ons op een zelfde spoor moest brengen, daalde haar geboorteteken op haar enkels neer in de vorm van een huidandoening, psoriasis. Een beslissend voorteken, niet alleen voor haar, maar voor het hele gezin. De heilzame werking van zee en zeelucht op 'psor' dwong de ouders vóór haar zevende tot een verhuizing naar de stadsrand van de randstad. Vijf jaar later maakte ze daar haar entree op de school, waar ik zojuist met succes als tekenleraar had gesolliciteerd. Zo kwamen we stukje voor stukje in tijd en ruimte dicht bij elkaar. Een naast elkaar, zonder weet van elkaar. Toen ik 3x haar leeftijd telde, werd ze de appel van mijn oog. Onlangs was ik 2x zo oud als zij, mijn vrouwelijke Achilles, mijn Atalanta. En dat wou ze vieren.

De feestjes van Narda! Voor haar bestaan ze ter wille van haar auto-erotiek: bh-loze décolletés, doorkijkbloesjes, een met glitter besterrelde boezem, en wat haar betreft al die opschik in één. Wie ziet ze daar, nu ze voor de spiegel staat? Voor wie ooit ze zich zo op? Er is in haar gestalte iets onbegrijpelijks, iets geraffineerds, dat ze weet te benadrukken door kunstgrepen die zo opzichtig haar schoonheid begunstigen, dat men over de uitslag van dit balanceren op de rand van de goede smaak in twijfel zou verkeren, wanneer zij zelf niet - en is dat niet een bekoring te meer? - de stemming beslissen zou.

'Narda, waarom doe je dit?'

'Voor mezelf. Omdat ik dat leuk vind.' Want natuurlijk ziet ze in het glas het meisje niet, dat ik zie: iemand, die met argeloos kinderhart verwarring uitlokt en roddel en seksuele agressiviteit. Aanstands loopt ze te pronken en

[p. 47]

te pralen, wat, aan wie haar eer bewijzen wil of honen, juist dat gedrag ontlokken zal, dat een scherp licht werpt, niet op haar, maar op het eigen karakter. Háár kijken generaliseert. Ze ziet zichzelf, het naturel der vrouwen. Haar schoonheid dient de wereld niet, maar het eigen zielsgenot, dat identiek is, zowel met deze toebereidselen als met het feestgedruis zelf. Met de verrukkingen straks, na alle tumult, tussen lakens, waaronder haar vingers, haar rusteloze vingers en op borsthoogte het glitter. Met de verzoening.

'Hij is er eigenlijk te groot voor,' zei ze eens, 'maar hij is om te zoenen, zo gaaf en glad. Hij zou bijna klassiek zijn, en daardoor een beetje saai, als hij niet ook van die verborgen plekjes had als speeltuin voor het puntje van mijn tong. Hij is vreemd genoeg altijd warmer dan mijn lippen, mijn mond. Weet je dat het de smaak heeft van bitter lemon en warme tandpasta, het bijprodukt van jouw liefde? Niet lekker en niet vies. Het is een heel leuk werkje om te doen.'

9. Dallas in de achttiende eeuw

[p. 48]

Het nieuwe schooljaar begon kort na de tentoonstelling.

Die eerste dag matte me af. Met speldeprikken in nek en monnikskapspier sloeg de hitte toe en dreef me na de lessen de leraarskamer in. Iemand bij de koelkast bood me een pilsje aan. De ramen stonden open. Glasgordijnen toonden ijdel hun kortstondige, aan de lome wind gevormde zwangerschap.

Hier zaten na de laatste bel steevast dezelfde mensen. Zij dronken bier. Bier bracht hen bij elkaar, bier moet. Ik zou een psychosociologische verhandeling kunnen schrijven over ons onderwijs onder het zinnebeeld van hop, graan en druif!

Maar daar kwam de nieuwe binnen, de asblonde voor Geschiedenis. Zij had zich die morgen aan Ad en mij al voorgesteld als Eliane, en maakte nu kennis met de rest. Met deugdzaame lui als Harry en Loek, wier ras zo langzaam aan aan het uitsterven is. Hun boerse humor ving ze met een glimlach op. Ik wisselde wel eens een drankje met ze, maar ging ze meestal uit de weg vanwege hun ruwe, vaak onbehouden optreden. Tegen Evert, die wat verfijnder is doorgaans, en meestal onbezorgd en oppervlakkig, zei ze:

'Een vrolijke boel hier!' - Toen hij nauwelijks reageerde, voegde ze eraan toe: 'U lijkt me wat zwaarmoedig.'

'Dat komt omdat er zoveel vragen in uw verschijning schuilen,' zei hij. Hij zond haar zijn zonnigste glimlach.

'Moet ik blozen?' vroeg ze.

'Ach, nee! Als een man een vrouw ongewild in verlegenheid brengt, moet ze bewijzen dat ze niet zachter, niet *anders* is dan hij.' Er werd gelachen.

'Geschiedenis en 't feminisme,' zei John, die opstond met een glas Spa in zijn hand. Hij was misschien ondanks zijn

[p. 49]

onhandige opmerking niet stom. Jong genoeg om op details te letten, maar mogelijk nog onbedreven ze in een overzicht te plaatsen. Zijn bril gaf hem iets ascetisch, zijn conventionele kleding verdoezelde én onthulde zijn volslagen gebrek aan smaak.

Dit liet ze passeren, maar toen Harry riep: 'feministen genoeg hier!' keek ze demonstratief om zich heen en ontblootte vriendelijk haar tanden: 'Al die mannen? Of bent u alleen maar ironisch en bedoelt u dat mijn oplossing voor het dagelijks leven uw zondagsrust zou moeten zijn?'

'Wij hebben de burgermanskamoraal verlaten,' zei Evert.

'Ik niet,' zei Harry, 'ik ben niet zo'n zak.'

'Nee, jij niet. De een wil niets wagen, de ander veel, desnoods alles.' Hij vatte vlam voor haar, niet alleen omdat hij iets goed te maken had, maar omdat conversatie en vrienden een wezenlijk bestanddeel uitmaakten van zijn karakter. Zij paste daarin.

'Maar eens hoefde je helemaal niet zoveel te wagen. Was het Talleyrand niet,' - hij wendde zich tot de blonde - 'Talleyrand, die zei dat je zeventienzoveel meegemaakt moest hebben om te weten wat 'la douceur de vivre' kan zijn?'

'Zeventiennegeentachtig,' zei ze. 'Het Ancien Régime.'

'Het Ancien Régime,' herhaalde hij triomfantelijk.

'Verdorven romantiek!' riep Ad. 'Die Talleyrand was een varken, zoals iedereen weet. Gedoe met... met vrouwen, en met generaals, geloof ik, of negerinnen!'

'Niks romantiek,' antwoordde Evert. 'Een gebureaucratiseerde maatschappij! Dallas in de achttiende eeuw!' Hij keek voorovergebogen met slimme oogjes de kring rond, duim en wijsvinger strijkend langs zijn snor. En op gedempte toon, alsof hij een mysterie onthulde: '*En dat komt allemaal terug!* Wij kunnen allemaal die *schandelijke* avonturen, die *smerige* intriges beleven die eens het voorrecht waren van koningen en hoeren!'

'Eliane,' zei Loek, 'zo is hij vaker. Waarom zingt hij ons

[p. 50]

niet de lof van Charlotte Corday?’

John ging staan en loeide: ‘I shot J.R.!’

Toen hij wat bijval kreeg, keek hij haar aan en zei: ‘Ik schaam me dood voor Evert.’

Maar die vroeg naïef: ‘Waarom nou? Onze school draait als een machine, de cheque van Elianes eerste salaris is nu al uitgeschreven. We hebben onze hypotheek betaald, en zelfs de kroegbaas geeft ons krediet. Is dan de liefde niet het enige avontuur dat voor ons overblijft? Het leven is pas leuk als het precair wordt, ongewoon en riskant!’

Hij was buitensporig vrolijk, maar wat ging er achter die luchtigheid schuil? De hitte sloeg me plat. Hij behoorde net als ik tot die gevoelige zielen die geplaagd worden door huwelijksmoeilijkheden, verhoudingen, gezanik met advocaten en kinderen. Door roddel, dit masker van de naijver.

Help, dacht ik, en zag me weer lopen, in dat eerste jaar, door de gangen van dit gebouw. Langs kinderen en collega’s die mij amper kenden. Ik had eindelijk een baan, na drie jaar steun. En kijk, wat er van mij geworden was! Een misantroop was ik geworden: ik sloot me op in mijn lokaal, ik at alleen, ik was nog jong. En moe. Te klein, te nietig voor eierzuchtige dromen. Help Narda - want wat had ik aan mijn leven, als ik *haar* met jou bedroog? Wat had ik aan mijn leven zónder dat ik haar bedroog? Van flash-backs, waaruit ik niet terug kan, bevrijd mij, liefste. Help, lieve Narda, vol van genade en schaamteloosheid, sleep me uit dit leven van echtelijke hypocrisie, van leugens aan de lopende band. Maar wat deed bedrog er nog toe, wat had liefde, déze liefde, nog met geweten te maken? Liefde is toch de kracht, de kern van het leven? Help, Narda, te hulp. En terwijl Evert voortbazelde over biedermeier huwelijken en het malthusianisme, de nieuwe preutsheid van de vorige eeuw, schoot het visioen onmiddellijk toe. Uit de gang liep ze op me af, Narda, en drukte me een brief in de handen.

[p. 51]

‘Niet hier lezen, hoor,’ zei ze. ‘En ik wil een antwoord!’ Een brief? Ik weet nog dat een onbegrijpelijke trots me vervulde, terwijl ik bloosde van verlegenheid. Een brief! Wat was er aan de hand?

Ik ben naar huis gegaan, ik liet het collegiale lachen en vloeken achter mij.

Leve Dallas en leve de achttiende eeuw!

Weg met de romantiek en weg met Pankhurst! Weg ook met De Brauw. Naar huis met die man, hup! Naar die biografie!

Ik ben naar huis gegaan, toen, twaalf jaar terug, om die brief te lezen. Wat een eigenaardige brief!

Hoi Leo,

Al een tijdje loop ik rond met een vraag waar ik erg mee zit. Soms weet ik me geen raad, en dan wou ik maar dat er iemand was die me kon helpen. Omdat jij je tegenover mij eerder als een vriend gedraagt dan als een leraar, zo’n echte dan, en omdat ik jou ook aardig vind, geloof ik dat jij de aangewezen persoon bent om me raad te geven.

Je hebt me in je lokaal, tijdens de middagpauze wel eens verteld van Jauffre Rudel, van troubadours en hun ‘princesse lointaine’ en daar ben ik over gaan denken. Ook bij mij moet je dat ‘lointaine’ maar met een korrel zout nemen, als ik zeg dat ik iemands ‘princesse’ ben: het gaat om mijn overbuurman, die me bijlessen geeft, wiskunde vooral. Hij is heel vriendelijk, en daarom is het juist zo ongemerkt gegaan. Als ik iets niet begreep, dan streek hij me over mijn haar, klopte op mijn schouder, of legde met een klap zijn vlakke hand op mijn dij, die hij dan streelde. Ik zocht daar helemaal niets achter, waarom zou ik ook? Dertien was ik. Maar op een dag begon hij me te kussen. Omdat ik er toen niks van zei, is hij steeds doortastender op gaan treden. Vind je het goed, als ik een bladzijde uit mijn dagboek voor je overschrijf?

'Zo, ik ben weer thuis, op mijn eigen kamertje. Pff, hoe alles

[p. 52]

iedere keer weer goed afloopt, is me een raadsel! Ik moest (nou moest) vanavond bij oom H. zijn om het laatste proefwerk te bespreken (7!). Ik zou komen eten - een afspraakje dus - want hij was alleen thuis. En omdat mama dacht dat tante L. ook thuis zou zijn, hoefde ik niet uit te leggen, wat er eigenlijk aan de hand was. Dus om zes uur at ik met oom H. minestrone-soep. Ik kon haast niks eten van de zenuwen. Hij at heel vlug, en ik dacht: O, God, dan is de avond zo lang! Hij ging koffie zetten en was intussen heel plakkerig. Hij zei: je hebt me nog niet bedankt voor die zeven.' Nou, ik wou hem best kussen (dat was natuurlijk de bedoeling), maar ik ben steeds bang, dat hij echt met me naar bed wil. En dan met zo'n lange avond voor de boeg... Maar ja, ik kuste hem dus, en toen werd hij ineens heel sentimenteel (niks voor hem). Hij zei maar van: 'Als ik weet dat je komt, dan kan ik de nacht tevoren haast niet slapen.' O, en hij zei ook: 'Ik verheug me er zo op als je komt.' Ik was helemaal verbijsterd. Zoiets had hij nog nooit gezegd! En juist omdat hij dat nog nooit eerder had gezegd, dacht ik: Hij is ook nog nooit met me naar bed geweest! Ik wist dat er voetbal op de tv was, en ik dacht dat dat de sfeer wel aan de luchtige, kameraadschappelijke kant zou houden, maar hij bleef aandringen op kussen en knuffels. We zaten samen naast elkaar op de bank. Ik moest van hem gaan liggen - toen kreeg ik het pas echt benauwd. Ik moest rustig zijn, ontspannen, jaja. Ik schrok me echt dood. Ik wist niet waarvoor ik het bangste was. Voor de misschien plotselinge thuiskomst van tante L., of voor zijn lichaamskracht. Want hij is heel sterk, en ik denk steeds dat als hij met me naar bed wil, en ik niet, dan kan hij het toch gewoon doen. En ik durf het niet. Het lijkt me zo'n gedoe. Ik weet ook niet hoe lang het duurt. Ze zeggen altijd dat het flauw is om wel te willen vrijen, maar niet met zo'n man naar bed te willen. Nou, ik vind het toch al heel bijzonder dat ik dít al wil. In ieder geval, ik lag daar dus, verkrampt van angst op de bank, en ik vroeg me af, wat er dan in 's hemelsnaam voor hém aan was! Ik had mijn lichtgroene jurk aan, mini, hij is echt leuk -

[p. 53]

wit, met lichtgroen, en een rits van voor, tot aan het middel. Die rits deed hij dan ook open. Hij merkte wel dat ik schrok, want hij zei: 'Laat mijn hand maar over je lichaam gaan, waar je het prettig vindt.' Dat vond ik helemaal een lastig parket. Ik had nu de kans hem af te remmen, maar ik wou ook niet al te truttig lijken. Ik dacht: Straks wil hij helemaal niets meer, en dat zou ik weer erg vinden. Bovendien wóu ik ook wel. Maar dan een beetje. Ik zorgde er dus voor dat zijn handen op mijn borsten terechtkwamen, en hoopte maar dat hij daarmee tevreden zou zijn: borsten vind ik niet zo'n punt, daar voel of merk je toch niets van. En je hoeft er niets voor uit te trekken. Hij leek er nogal mee in zijn schik te zijn en vertoonde verder weinig initiatief meer. Ik vond het ergens wel zielig voor hem, en ik vond mezelf laf. Maar ik was wel opgelucht. Nu gingen we tv kijken.'

Tot zover mijn dagboek.

Het staat er wat luchtig en vlotjes, maar zo voelde ik me niet: ik moest me al schrijvend ook een beetje moed inspreken. We hebben zwijgend naar de wedstrijd gekeken, en ondertussen dacht ik maar aan die arme tante L., die ik aan het bedriegen was. Dat knuffelen en kussen, het is heerlijk hoor, en spannend, maar wat voel ik me schuldig. Ze is heel lief en aardig voor mij.

In allerlei verhalen en films over zulke dingen worden meisjes als ik afgeschilderd als hoeren. Weet je, hij is dertig jaar ouder dan ik - ik hou niet van hem, dat moet je niet denken. Ik hou van die spanning, de risico 's, de sensaties, het gevoel. En ook van het bedenken hoe je alles verborgen moet houden voor anderen, de intriges, het toneel - de vraag, hoe kom ik hier weer heelhuids uit? De géin van het bedrog, want die ís er toch

*ook? Maar ik voel me er hoerig door. Hoer, hoer, denk ik van mezelf. Als hij iets van me wil, geef ik toe, nou ja, niet helemaal, maar dat is toch hoerig?
Hoor ik gauw van je?*

Deze brief was een geniale zet, edelachtbare, een Geheimwaffe van haar, vernietigender dan de V2. Ik - nee: Hét

[p. 54]

rees in mij op als een raket! Ik vloog!
Natuurlijk, de brief was een biecht, een aanklacht, een smeekbede, en wat niet al. Als een bergland rijst dat complex omhoog uit het papier. Een ouwe, trouwe Snorremans, die zijn boezemvriendinnetje, zijn enfant chérie, een beetje vertroetelt - moet men niet glimlachen om de *huiselijkheid* van dit tafereel? Te meer waar zij, bij alle schroomvalligheid, iets in de waagschaal stellen wilde! Ze zette een stap, zonder een meter voor zich uit te kunnen zien, zonder zich om de gevolgen al te grote zorgen te maken. Zij maakte zich het leven precair, ongewoon, riskant. Dat is niet lichtzinnig - dat is vermetel. Het bewijst dat de drift door een lang psychisch proces is gegaan: zij eigende zich het recht op uitpattingen als deze toe.

Maar: wat bewijst dit document?

O, ik vraag u om esthetische clementie voor de stijl van de brief. Maar stijl en opbouw, deze uiterst persoonlijke aanpak, die zelfs dagboekgeheimen prijsgeeft, bewijzen dat zij het op mij gemunt had. Let op het handschrift. Dat is niet zomaar met een pen geschreven, maar met een veer, gejat uit een van de vlerken van Eros. Wat stroomt daar trouwens zo mysterieus tussen die bergen door? Precies, dat is verlangen, begeerte, zucht naar genot: onverzadigbare levenslust! Ik maak u erop attent dat dit de gebeurtenissen in hoofdstuk 5 opgetekend in acht genomen - haar tweede poging was om mij te verleiden, edelachtbare! Of ging het haar, ook bij mij, uitsluitend om háár amusement?

Die brief!

Ik voelde me onmiddellijk één met haar - maar wat is één? Een mijnenveld. Vijandschap jegens oom H. stond in mij op; medelijden met haar veroverde mij stormenderhand en bijna had ik stormenderhart geschreven! Want ik zag me al staan: een arm om haar leest - reeds

[p. 55]

leunde ze op mij, terwijl ze haar ogen afwendde van hem en ophief naar mij, hoe smachtend! Kijk, kinderen van Adam, hoe ik de Schoonheid heb bedwongen!
Want geloof maar niet dat ik de ernst van haar woorden miskende. Natuurlijk was ze verward. Natuurlijk viel er niet te spotten met de waarachtigheid van haar biecht. Maar was deze zelfbeschuldiging niet vervat in een apologie? Maakte ze niet kenbaar in dit geschrift dat het haar om andere dingen ging, dan deze waar het haar om ging in dat geschrift? Vergeef me deze schijnbare tautologie, lieve mensen, maar als er staat: 'Hoer, hoer, denk ik van mezelf', dan staat er óók: 'Hier is een jong en onervaren meisje. Zij is van jou gecharmeerd, De Brauw, hoe *oud* je ook bent.' Zij heeft plus en min, zoals mijn noodlot dat heeft. Of is het niet waar dat ieder document waar ik de hand op legde tot nu toe - portretten, foto's, bandjes, brief en dagboek - die tweepoligheid bewees? Hoe serieus nam zij die 'hoerigheid' van haar? Heel serieus misschien. Maar als ik die neiging in haar ontkennen zou - en daar zou het toch van moeten komen, niet waar, collega? -, werd mij dan niet een bepaalde rol opgedrongen? De Brauw als moraaltheoloog: o, spits uw oren, rechtschapenen! - terwijl ik haar toespreek in zorgvuldig gekozen bewoordingen.

'Maar Narda, meisjelief, waarom ben je niet eerder naar me toegekomen? Hij lijkt wel gek, die zogenaamde oom van jou! Neem mij nou! Ik ben heel anders! Ben ik een

billentikker, een tietenknipper? Vraag ik je een beloning voor een zeven? Je hebt wel achten gekregen van mij! Natuurlijk ben ik óók blij als je me gezelschap komt houden in de middagpauze. Luister, ik heb 't goed met je voor. Ik ben eerlijk en oprecht, net als jij! Nee, kom nou eens even hier, mijn Beatrice, mijn Laura, doet 't je echt niks, zo, met mijn handen onder je bloesje, je tepels als een sigaret tussen mijn vingers? En hierzo onder die rok?

[p. 56]

Mag dat ook? En mag jij daar zo nat worden? Is dat niet een beetje stout?’

Het deed geen afbreuk aan mijn vijandige gevoelens jegens oom H., maar mijn begrip voor de man nam er wel door toe. Ik begon me te schamen. Niet voor zijn werk, maar voor zijn zwakheid. Een Talleyrand, twintigste eeuw.

10. Meesters

[p. 57]

Mijn collega's waren niet dol op haar. Ze kon ongelooflijk lastig zijn. 'Kinderachtig en vervelend,' vond de een. 'Uit de hoogte,' zei een ander. 'Geen wonder met zo'n pa!' Harry genoot van deze bekentenissen. 'Een grote bek? Geen kans bij mij!' Marjan zweeg. Die werd de klas uitgedragen, waarbij Narda zich afgrijselijk misdroeg. Patrick vond haar 'wispelturig' maar bij gelegenheid 'wel sympathiek'. Eliane zei dat ze niets van geschiedenis snapte en van politiek niks wou weten. Alleen Andries dacht dat ze 'baldadig was, maar lief; spotziek, maar goedhartig'. Hun oordeel viel me niet mee. Dat komt ervan, dacht ik, als een school niet in staat is de normen vast te stellen voor haar pupillen. Identiteit, inspraak, motivatie: wat een menu voor een kind dat het van *trial and error* hebben moet, en eigenlijk alleen maar wil dansen! Wie stelden wél die normen vast? Mensen als oom Henri natuurlijk. En Charles Aznavour. En - het zij in alle bescheidenheid gezegd - ik. Wij deden nog eens iets voor deze kinderen, voor haar althans, terwijl hun ouders hun lichtbeeldenpraktijk naar binnen werkten en mijn collega's hun tijd verdedden met betrekking tot de subtiele verschillen tussen 'dom', 'langzaam', 'faalangst' en 'partieel defect'. Wij werkten op hun verbeeldingskracht, al droeg de een een 'geile ouwe-mannendas', had de ander de stem van een 'hete zwierbol' en was de derde 'wat bleu voor een sater'. Wij waren een attractie, een lokbrood, een magneet, en wij waren het omdat we niet alleen een vak beheersten, maar ook onszelf. Men stortte zich op ons met de kreet *Dieu le veut!* Wij waren de banier in de kinderkruisstocht van die jaren, de *magical mystery-tour*. Thuis en op school ging het door de diepste dalen, maar daarbuiten! Nooit is

[p. 58]

een kind ontvankelijker voor 'normen' dan wanneer haar idool een beetje met haar praat, en flirt, en lacht. Leergierigheid bloeit open in de lach, daar moeten pedagogen toch wel eens over hebben nagedacht?

'Een mijnenveld,' schreef ik hierboven: hier is oom Henri al bijna mijn vriend! Toch had ze hem nooit eerder genoemd, hoe mededeelzaam ze ook was, wanneer ze mij gezelschap kwam houden in de lunchpauze - soms met haar 'beste vriendin' Ted en/of met haar 'op één na beste': Evië. Rangorde is nog geen probleem op deze leeftijd. Verliefd zijn wel. Dit was je aan je jaren verplicht. Aandacht voor jongens. Maar 'ouwe mannen'? Ik had er nog nooit van gehoord, wel over gelezen, in romannetjes, ver van de werkelijkheid vandaan. Het scheen me toe dat juist zij de aangewezen persoon zou moeten zijn om daar de spot mee te drijven. Ze had zo'n duidelijk karakter, dacht ik. De wereld was er om haar te amuseren. En wanneer ze genoeg van iemand had, dan kon hij barsten! De wegwerpmaatschappij, dat was zij! Op een van onze lunchpauze-bijeenkomsten had ze het over haar vader, die ze met een Tarzan vergeleek om mij te kunnen kleineren.

'En je moeder?' vroeg ik. 'Lijkt zij op Jane?'

'Nee hoor, ze is tien jaar jonger dan hij!'

'Merk je daar iets van?'

'Ze was zestien toen ze elkaar leerden kennen. Ze sprong touwtje op straat. Ze vonden hem te oud voor haar. Hij was in de dertig toen ze trouwden.'

Ik viste verder. Dat hij een halve priesteropleiding achter de rug had. En een halve politeschool. 'Een halve priester én een hele krachtpatser,' zei ik, terugdenkend aan Tarzan.

Ze lachte. 'Toen hij trouwde, sloeg hij de slag van zijn leven.'

'Hoezo?'

'Hij kon eindelijk domineren, haar in de watten leggen. Hij werd vertegenwoordiger in dit en dat, regelde alles,

[p. 59]

was bazig thuis en populair tegen zijn afnemers, nam nooit een blad voor de mond. Mensen kwamen er zelden of nooit, hij maakte prompt ruzie met bezoek.'

'...?'

'Thuis wilde hij rust. Zijn tv en zijn borrel. Om de sores weg te spoelen.'

'Maar zei niemand daar dan wat van?' vroeg ik verwonderd. Zulke dingen geloof je toch niet? Anderzijds: verzinnen deed je zoiets ook niet direct.

'Nee hoor. We legden ons er bij neer. Nooit bezoek! Als mijn zusje en ik thuis kwamen van school, doken we in bad en schoten in ons nachtgoed. Dan hoefden wij de hond niet uit te laten...'

'Maar was er dan nooit eens ruzie thuis?' vroeg ik.

'Ja, bij rapporten en ouderavonden of als we iets deden dat tegen de zin van m'n moeder was. Dan had hij zo'n mea-culpa-complex. "Je moeder is een heilige," riep hij dan. "Kijk wat je haar aandoet! Zelf ben ik ook een zak, maar ik ben te oud om dat nog te veranderen. Jullie kunnen jezelf nog verbeteren - doe dat dan ook." Hij was heel spontaan met dat soort schuldbekentenissen. Maar omdat hij zelf niet meer voor verbetering vatbaar was, volhardde hij in het kwaad, dat hij óns kwalijk nam.'

'Maar zo groeien jullie als Deirdres op,' riep ik uit.

'Ja, natuurlijk,' zei ze vlot. Tot kort voor haar eerste maandstonde wist Narda niets van het seksuele leven, en toen zij het ontwapenend oog op jongens richtte, werd haar snel duidelijk gemaakt dat jongens die aardig zijn daar maar één bedoeling mee hebben: een duik in de koffer. Met jongens hoefde ze dus niet thuis te komen ('Waar gaat hij op school? Wat wil hij worden? Wat doet hij voor de kost? Maar dat is toch *waardeloos?*').

Veiligheid in huis, het avontuur voor hem, alles volgens de code. Politiek hield hij beginselvast buiten de deur - Narda wist van wat zich in de wereld afspeelde, niets.

Volstrekt niets. Viëtnam? Onbekend. Provo? Dat was tuig. Communisten waren smeerlappen. De Amerika-

[p. 60]

nen? Maar die hadden ons toch bevrijd? Alleen de PVVD had het goed met ons voor. De tv diende thuis voornamelijk het amusement, zoals ik later uit ervaring aan de weet zou komen. Realisme in de schrilste kleuren, maar de realiteit, waar rood iets anders was dan tomatenketchup, in zwart-wit. Voeg daar zijn oordeelgrage moraal nog bij, die elk gevoel onmiddellijk ontluisterde door het ongegeneerd te bespotten, en verwonder u dan, dat uit dit opvoedingssysteem een meisje te voorschijn kwam als Narda! Zijn huis was een bolwerk tegen de wereld. Zolang de wereld niet uit priesters en politiemannen bestond, bestond zij uit vertegenwoordigers, en die, uitzonderingen daargelaten, maakten juist het bestaan van Kerk en Justitie noodzakelijk!

Oom Henri was een uitkomst voor Narda. Een ander leven, vol sensaties. Haar uitje, haar vriendje, haar hulp, - wat zeg ik? - hij was in zeker opzicht haar redding, zoals blijkt uit dit fragment dat ik voor haar biografie schreef en dat ik bewaar in een van die mappen op mijn atelier, onder het opschrift 1968.

Op het vroege avonduur dat ze in de hal van de flat waar hij woonde het stapeltje schoolwerk uit haar handen liet vallen, wist ze nog van niets. Ze bukte zich om de rommel bijeen te rapen: boeken, een millimeterblok, een driehoek... Een meisje schoot te hulp.

'Moet je naar meneer Veen?'

'Ja.'

'Je bent nogal zenuwachtig, hoor.'

'Ja'

'Maar 't is ook een engerd, hè?'

'Nou!'

Alle kinderen uit de buurt waren bang van deze lange, norske, barse man. Met lood in de

schoenen nam ze de trap. Voor de deur bleef ze besluiteloos staan. Ze was écht bang. Ze kende hém slecht, tante Lies veel beter. De angst sloeg onmiddellijk toe: als die er eens niet was?

[p. 61]

*Dan zat ze drie kwartier met die man alleen - te luisteren naar zijn ongeduld, zijn balorigheid! Ze sloot de ogen: ze wist zéker dat hij alleen zou zijn. Op de tast vonden haar vingers de bel. Díe vent was nog enger dan haar pa soms kon zijn!
'Leuk dat je er bent, kindje! We zullen 't ons maar niet al te moeilijk maken vandaag, vind je niet?' Hij lachte.
'Nee, oom Henri, dag, oom Henri. '
Hij liep voor haar uit, de huiskamer in. Sloot de gordijnen. Ontstak de sfeerverlichting.
'Lies is naar Amsterdam, naar onze grote dochter,' zei hij met iets van trots. 'Sherry? Een sigaret?'
Sprakeloos keek en luisterde ze naar deze playboy, hoe hij zich lenig bewoog in zijn kamerjas, met zo'n shawl in de hals!
Zoiets doe je toch niet? dacht ze verbijsterd. Bijles! Sherry! Een sigaret! Het ging haar allemaal net iets te hoog. Wat had die man met haar voor? Hij kwam zo onder de douche vandaan! Tot het plotseling tot haar doordrong dat ze was verpláátst! Van het grijze heden naar het scharlakenrood van het mirakel! Hoe oud was ze toen? Eens kijken, dertien. Ja, dertien jaar: haar 'AchsENZEIT' was begonnen!*

*Naast hem aan tafel deed ze haar best de logica van zijn uitleg te volgen. Ze voelde zijn ogen, zijn rusteloze ogen van terzijde, in de rug. Thuis merkte ze dat ook, als hij eens meekwam met tante Lies. Er was dan dat vreemde, onbestemde: ze zou willen vluchten. Maar hÍER vond ze dat leuk. Spannend. Die hand op haar schouder bij een stommitteit. Die lach. Plagend leerde hij haar denken, en dat wilde ze ook graag, - zó, op deze manier. Nee, niet het denken óm het denken wilde ze, maar complimentjes om háár denken. En wel uit deze mond, zo zou ze altijd wel les willen hebben, haar leven lang. Met een sigaret, met sherry. Met oom Henri, die haar leerde hoe je een sigaret moet rollen van shag. In engelreine onschuld en zonder een zweempje dweeppzucht vroeg ze bij het afscheid wanneer ze terug moest komen.
'Zo vaak je maar wilt.' Die lach. Die kraaiepoetjes.
'Zo vaak ik maar wil, hè?' Ze lachte terug, onschuldig, inne-*

[p. 62]

mend. (Zo vaak ik maar wil! Maar dat betekent: altijd! Altijd!)

Toen ze hem thuis als 'aardig' voorstelde, hield haar vader haar in een lang sermoen voor dat dat niet de belangrijkste kwaliteit van de man behoorde te zijn. Op alles zei ze ja en amen. Hoe kon ze hem in godsnaam vertellen, wat er in enkele tellen tijds in haar veranderd was? Hoe zou ze hem ooit nog iets kunnen uitleggen? Zijn tijd was voorbij, ze had hem niets meer mee te delen: nooit meer.

11. Surrogaten

[p. 63]

Ik kwam buiten in een lucht van oker en asgrijs wolken. Terwijl de zon nog brandde - chronologisch sluit ik hier aan op de beginregels van hoofdstuk 9 - vielen de eerste regenstralen, schuin tegen het licht dat snel verdween. In de trein kon ik van het landschap weinig zien. Een bliksemschicht, een donderslag, en de vele 'replays' daarvan. Nat tot op de draad kwam ik thuis, mijn schoenen doorweekt, omdat de riolering de watervloed niet kon verwerken. Het leven was me te vlug af. In de hal gooide ik het natte goed op een hoop en wrong kranten in de schoenen.

Narda lag languit in bad te luieren. Ik kustte haar en stapte tegenover haar in het frisse, koude water en masseerde haar kuit, die plezierig gewichtloos aanvoelden in mijn hand en zo kneedbaar waren als zij toeliet. Haar natte haar zwierde langs oren en hals: 'Medousa!'

'Maar verstenen doe je niet,' meldde zij, die met haar voeten tussen mijn benen speelde. 'Je bent niet erg gentle-manlike.'

'Het is te koud,' zei ik.

Ze stond op, spoelde zich af onder de douche en ging in haar badjas de slaapkamer in. Ik draaide de warmwaterkraan aan, trok de stop uit het bad voor een gloeiend hete douche.

'Leo,' riep ze, toen de stortvloed ophield.'

'Ja.'

'Je moet een houtskoolvuur maken in de haard.'

'Bij deze temperatuur?'

't Is nu best koel. Ik heb vlees, of vis om te grillen. Zal ik saté maken?'

Ik kwam te voorschijn, mijn haar in de war, zocht mijn shag, rolde een sigaret en ging aan het voeteneinde zitten.

[p. 64]

Ze lag op het dekbed, op haar zij, de ogen gesloten, de knieën opgetrokken.

'Lekker,' zei ik en strekte me uit, peinzend, zwijgend.

Dat is ze nou, dacht ik.

Wat een zorgen!

Na de maaltijd installeerde ze zich in haar nachthemd op de grond voor het vuur, de knieën onder de kin. Ik zette een plaat op, Scarlatti, schonk de wijn uit en liet me in een stoel vallen.

'Zeg eens wat,' zei ik.

'Wat?'

'Vertel maar van je eerste vrijer.'

'Oom Henri?'

'Nee, eerder - je allereerste.'

'Die is er niet.'

'Toen je doktertje speelde, met je buurjongen.'

'Nooit gedaan.'

'Nooit? En toen je wat ouder was? Zeven, negen, elf jaar oud!'

'Geen eerste.'

'Kom, heeft die jongen je nooit iets lekkers beloofd, als hij even, o, heel even aan je mocht frunniken?'

'Ik heb wel eens een jongen gekust uit nieuwsgierigheid. Twaalf was ik. Met jongens ging ik niet om. Jongens vind ik vervelend. Ze verpesten de stemming. Ze moeten altijd stoeien, stompen, met tassen gooien. Hun gebral! In de brugklas, toen wij al kousen en jarretelles droegen, liepen ze nog in een korte broek. Je zat met ze opgescheept, alleen omdat ze even oud waren als jij. Ze lopen achter en blijven kinderachtig en agressief tot in de laatste klas. Stel je voor dat we een zoon krijgen, zo'n puistekoning op zijn

veertiende.'

'Een zoon van mij gaat na verloop van tijd op me lijken. Maak je niet ongerust,' zei ik. Het waren gesprekken als deze, die de geest opeens wakker schudden. Ik herinnerde me een uitlating uit haar

[p. 65]

dagboek van toen ze veertien was: 'Ik wou dat ik in 'Het zoldertje' een leuke neger trof die me wou versieren. Als je op een schoolfeestje nooit eens met een knul komt, is het net of je van de club bent.'

Onder voorwendsel van naar Ted of Eviet te gaan, bezocht ze van tijd tot tijd stiekem dat jeugdkroegje bij haar in de buurt om zo nog wat in te lopen op de achterstand die ze op leeftijdgenoten had. Het vrat haar prestige onder de vriendinnen aan, dat ze geen vriendje had, al had ze natuurlijk oom Henri. Ze liep achter op jongens, die achterliepen op meisjes, en ze liep achter op meisjes die vriendjes hadden, die achterliepen op hun meisjes. Oom Henri voorzag in een smartelijk gevoelde behoefte: met één stap haalde zij alle achterstand in, en schiep zich een wereld die zich voegde naar haar fantasieën. O, natuurlijk kenden andere meisjes zulke fantasieën ook. Maar ze traden terug, deze schimmige persoonlijkheden, zodra daar een vriendje was, en dat betekent: een toekomst, of een illusie. Maar zij lieten zich door de tijd bedotten, want door die toekomst, of de illusie van een toekomst, stonden ze stil. Bij Narda gebeurde dat niet. Er was geen vriendje. Er was een oom Henri, niet schimmig, maar een tijdverdrijf op momenten van hartstochtelijke verveling, een X. Steeds opnieuw kon ze de ervaringen met hem opgedaan weer oproepen en doorleven, en hem vervangen door zijn surrogaten - Zjivago, Aznavour, de Sjah: haar 'types'.

Haar psychologie wordt niet gekenmerkt door een duister verleden, *omdat ze dat had gemist*, die zeden van het struikgewas, het op de knietjes gezakt ondergoed met een vleugje urinegeur, in ruil voor een reep chocola. De mysteries van de jeugd en de onschuld van die mysteries! Haar psychologie werd veeleer bepaald door haar groei naar een paradox - naar een man die, tegenover haar wonend, *niet bestond!* Een irreële man, vervangbaar door al wie op hem leek.

'Jij begrijpt dat niet,' zei ze. 'Tenslotte heeft hij me opge-

[p. 66]

voed, groot gemaakt, al had hij misschien perverse kanten.' Ze boog zich over me heen met haar glimlach. Als een moeder die haar zoontje wat zachtheid bij wil brengen, nu hij zo stoer aan het ophakken is. 'Laten we 't over iets anders hebben - hoe was je eerste dag op school vandaag?'

Was ze gek geworden? Maar ik gaf toe. 'Er is een nieuw meisje in de derde. Ik heb haar een interview af laten nemen. Ze lijkt op jou. Haar ouders zijn bij 't toneel. Ze is net zo'n francofiel als jij.'

'Lijkt ze uiterlijk op mij?'

'Ja, toen jij zo oud was, veertien, vijftien. Schandelijk jong! Ze heeft balletles. Ze kan haar benen in de nek leggen.'

'De nidrasana?' vroeg ze een tikkeltje jaloers.*

'Nee,' zei ik. 'Daarin blijf je iedereen voor. Jij bent volmaakt.'

* Een asana, een yogahouding waarbij de schouders in de knieholten vallen en de voeten steun geven aan het opgeheven hoofd. Schandelijk jong in een overgave van religieuze aard.

12. Goeroe

[p. 67]

Ze liet er geen gras over groeien. De dag nadat ze me die brief in handen had gewurmd, vond ik haar in mijn lokaal, lang vóór de eerste les. 's Morgens in alle vroegte kwam ze me voor de derde keer verleiden. Ze droeg een opzichtig lichtblauw T-shirt, met een zakje op de linkerborst. Daar stond in decadente letters het embleem van de fabriek op geborduurd. Ik keek ernaar en vermoedde dat zij niet zonder opzet deze outfit had gekozen.

'Wat zijn dat voor lettertjes?' vroeg ik. 'Zijn dat jouw initialen?'

Ze lachte. 'Je zit me wel op te nemen, zeg! Nee, dat is het waarmerk van de maker!'

Ik heb haar toen maar helemaal zitten bekijken en ontdekte een paar grijze haren bij de haarinplant op haar voorhoofd.

'Een haarziekte,' zei ze. 'Een erfenis. M'n moeder was met haar vijftwintigste al helemaal grijs.'

'In de achttiende eeuw droeg iedereen grijs haar,' zei ik. 'Mannen, vrouwen, kinderen. Dat waren pruiken, dan had je geen last van neten. Vrouwen waren wat avontuurlijker toen, mannen wat verfijnder. Die droegen een rok en hoge hakken. Niet dat de vrouwen toen in spijkerbroeken liepen, hoor. Dat is iets van nu. Ze waren op zoek naar het derde geslacht. In de muziek vonden ze dat in de castraten - wist je dat? De verschillen tussen de seksen werden verdoezeld. En die grijze pruik wiste de verschillen tussen jong en oud weer weg.'

Ik had een ingang gevonden! Een ingang voor een moeilijk gesprek!

Op ongezochte wijze diende die zich aan! Plotseling besepte ik waarom ze haar brief aan mij had gericht, en niet

[p. 68]

aan de directie of haar klasseleraar. Ze wilde een band met mij, *buiten de school om!* Nooit zou ik de school in mogen lichten omtrent haar probleem, nog minder haar ouders en oom Henri het allerminst! Zelf moest ik dit oplossen - alleen. En niet als pedagoog of leraar, maar als handlanger, als gelijkgezinde, als alter ego - als haar goeroe!

'Je zit er nogal over in, dat je oom zo'n dertig jaar met je scheelt, hè?' vroeg ik. 'In die achttiende eeuw had je dat niet eens geweten! En werkelijk, Narda, wat maakt een klein of groot verschil in leeftijd voor verschil, wanneer 't dáár niet om gaat, maar om gevoelens, liefde, hartstocht, afgoderij?' Ik sprak te luchtig - ze was gaan zitten, tegenover mij, en boog haar hoofd als voor een sermoen, zoals haar vader die hield.

'Je denkt dat je dwaas gehandeld hebt. Maar is 't slecht en schaamteloos aan verlangens toe te geven die je werkelijk koestert? Aan gevoelens die zich werkelijk laten gelden op zo'n moment? Je glijdt toch pas naar hoerigheid af, als je aan zo'n doorslepen rokkenjager toegeeft zónder dat je iets voor hem voelt?'

Ze zat daar maar, bewegingloos. En bewegingloos zou ze blijven zitten, dromerig of wrokkig of verslagen, luisterend of helemaal niet luisterend naar wat ik te zeggen had, ongeacht of dat beledigend zou zijn, voor haar, voor hem, voor beiden, of desnoods niet beledigend, maar troostrijk en vol begrip. Ik zocht naar woorden. Ik wilde haar niet kwetsen of teleurstellen, maar ik vond de woorden niet. Waar had die ingang die ik had gevonden, me in godsnaam heen gebracht?

Maar toen, toen ging het opeens vanzelf, alsof een motor me aandreef, alsof een ander het zei, naar wie ik luisterde, een beetje verbaasd, omdat het klonk alsof ik het zei: 'Kom Narretje,' zei ik zachtjes (*en legde een hand op haar schouder!*), 'hoerig ben je toch pas, wanneer je diepste dromen geen enkele rol zouden spelen in de toestand waarin je zo geleidelijk werd gelokt? Wij zijn mensen, iets hogers, iets méér dan zondaars, wij zijn te aardig voor

[p. 69]

verdriet. Verdriet om niets, of zo goed als niets.' Nu, eindelijk, lieve God, toonde ze me haar gezicht, alsof ik haar pijn daar weg mocht kussen. 'Jij hebt geen schuld,' zei ik - zachter nog. 'Meisjes als jij hebben nimmer schuld. Schuld moet je elders zoeken - in de wapenhandel, in Viëtnam, bij handige strategen als je oom. Niet bij eenlingen en argelozen - niet bij jou...'

Hoe vreemd was deze doorbraak van de wil om alle woorden op één centrum te betrekken! Hoe kwam het in me op, die grijze pruiken te benutten om een afstand van jaren te overbruggen? Hoe vond het plaats, dat mysterieuze gefluister in mij, dat mij gebruikte als medium van mijn sympathie voor haar? Wat was er met mijn onbevangingheid gebeurd, waar was mijn cynisme gebleven? Wat was het beginsel, dat zulke eigenschappen vloerde?

Toen ze weg was, na een afspraak te hebben gemaakt voor een middagpauze *bij haar thuis*, telde ik mijn polsslagen, bekeek mijn ogen in de spiegel en rolde een sigaret.

Kinderen liepen rond met papier en tekenmateriaal, ik had alles onder controle. Ik zag een meisje dat bezig was haar werk te doen mislukken. Ik boog me over haar heen en vroeg: 'Wat is ook weer ons beginsel?'

'Schoonheid ontstaat niet zo maar,' zei ze braaf. 'Schoonheid moet je koesteren.'

'Precies! Dat is 't beginsel. Daar moeten wij naar handelen,' zei ik. We keken elkaar in de ogen en lachten.

In haar dagboek van die datum schreef ze: 'Ik vroeg of Leo er zin in had zijn boterham bij mij op te eten, maar daar begon hij natuurlijk niet aan. Ik drong aan. Hij aarzelde: 'Is dat dan niet gek?' vroeg hij. Ik speelde dat ik daar niet aan gedacht had, en zei onschuldig: 'Maar Ted komt ook!' Toen zwichtte hij, natuurlijk zwichtte hij. Ted ging snel weg, en al was dat geen van tevoren afgesproken werk, welkom was die bijkomstigheid me wel!

[p. 70]

Nu kon ik tegen hem zeggen dat 't zo schattig was wat hij in zijn klas had gezegd, en dat ik erom had moeten huilen, al hield ik mijn tranen in. Maar ik was ook trots! Ik had de standvastigheid overwonnen! Ik spijbelde een uur, omdat hij twee uur vrij was.'

Ik kwam veel te weten in die uren. Dat ze in de derde met rampzalige rapporten thuiskwam, voor wiskunde, scheikunde. *Ze moest die bijlessen hebben!* Voor het oog van haar ouders werkte ze zich wezenloos. Drie maal per week naar oom Henri, van half acht tot half elf. Ook toen de achterstand allang was ingelopen en onvoldoendes tot het verleden behoorden. Haar werk zeulde ze pro forma mee, want vanzelfsprekend ging het alleen om oom Henri, om zijn charmes en plagerijen. En om de stille fantasieën thuis, zeg ik er maar bij. Want natuurlijk moest ze het voor zich houden, daar - de verhalen over de wildernis, waarin ze zich begeven had, alleen - omdat ze er van huis uit niet op was voorbereid. Ze vroeg niemand iets, nooit. Ze wilde het zelf opknappen allemaal, wat daar ook de gevolgen van zouden zijn.

Narda koesterde de meest romantische gevoelens voor oom Henri, sinds hij haar seksualiteit had wakker geroepen. Daar moest een vervolg op zijn, dacht ze, zonder er een idee van te hebben wat. Toen ze het eens ter sprake bracht, hielp hij haar in de wiek geschoten uit de droom. Of ze soms dacht, dat zij een bedreiging kon zijn voor zijn huwelijk? Was ze niet goed bij haar hoofd? Hij zag niets anders dan een leuk avontuurtje in haar en dat kon ze aanvaarden of niet. Natuurlijk verplichtte een relatie wel tot geheimhouding - naar zijn vrouw toe, en naar haar ouders - maar verder geen flauwiteiten a.u.b.! O, zij vond het niet moeilijk hem durf toe te schrijven en zelfvertrouwen - in overmaat en bewondering. Maar wie kan rechten op een ander laten gelden, wanneer nut en zekerheid zó zuinig worden afgewogen tegen risico's en lust?

Hoe kon zo iemand toegeven aan zichzelf, als hij niet

[p. 71]

toe kon geven aan het voorwerp van zijn genegenheid? 'Hij stond niet op één lijn met mij. Hij liet je zo graag merken, dat je in zijn ogen niets betekende. Ik was bang van hem. Tegelijkertijd trok hij me aan. Het belangrijkste was, dat hij zich niet aan mij wilde binden. Dat werd toen ook 't belangrijkste voor mij. Liefde was niet aan de orde. Ik heb nooit "ik hou van je" tegen hem kunnen zeggen. O, zeg alsjeblieft dat je dat begrijpt.'

'Maar zou je vader dat begrijpen?' vroeg ik. 'Wat weet hij van oom Henri?'
'Niets!' riep ze uit. 'Hij zou me doodslaan als hij 't wist - zonder enige navraag te doen. Ik zou onmiddellijk de schuld krijgen! Toen ik vier was riep hij: "Was ze maar veertien!" En toen ik veertien was: "Was ze maar vier." En dan zegt hij: "Ik heb nooit van mijn kinderen genoten. Ik kreeg de kans niet ooit van mijn leven te genieten! Als ik 't leven over mocht doen, begon ik nooit meer aan kinderen! Het verdriet en de ellende die je daarvan hebt."

Zo'n vader. Hij wilde de toekomst zien, en als het zover was, het verleden, zonder te snappen dat hij eigenlijk zat te snakken naar niets. Hij zit daar maar op die stoel in die flat, in die woestijn van beton!

('Als een cactus, die zich vermeit in zijn stekels en onaanraakbaarheden.')

'Is er buiten mij iemand die ervan weet?' vroeg ik.

'Jawel. Ted heb ik 't verteld, toen hij niets meer voor me betekende. Om er om te lachen. Vind je dat wreed? Ja, hè? Op een dag sprak ik met haar af, dat ze mee moest om hem te zien. Hij deed heel stroef, en toen ik haar naar de deur bracht, omdat ze zich weggekeken voelde, riep hij mij met harde stem terug. Ziedend was hij! Hij sloeg me met alle kracht in mijn gezicht: ik mocht zoiets *nooit* meer doen! Ted zei: "Hij lijkt op Swiebertje", daar hebben we toen vreselijk om gelachen. Swiebertje! Nou, dan hoefde

[p. 72]

ik dus ook niet bang voor hem te zijn!'

Zo kende ik haar.

Ze gebruikte mensen als wegwerpproducten. Waarschijnlijk had ze dat óók van hem geleerd, op die bijlessen van hem.

13. Amour anarchie

[p. 73]

Dat ze zulke duistere vrienden had, verbaasde mij niet, maar waar haalde ze zulke gedecideerde vijanden vandaan, - onder mijn collega's bij voorbeeld? Wat joeg die mensen schrik aan bij het zien van deze Lilith? Vanwaar die spontane haat? Sinds onze verzoening bij die bushalte, dus nog volop in Henri's tijd, zocht ze me thuis wel eens op in een weekend. Men dient daar niets achter te zoeken, ik deed dat ook niet. Ze kwam trouwens zelden alleen. Meestal had ze Ted bij zich, of Eviet. Ze moest aan een alibi denken voor thuis. En toch moet ze het bij mijn vrouw onmiddellijk hebben verbruid. 'Die twee vriendinnen zijn veel leuker, spontaner,' liet ze me weten. Toen Narda me vroeg of ze weer eens aan mocht wippen, sprak ik met haar af dat ze dat dan niet in een weekend zou doen, en ook niet bij me thuis. 'Kom maar op mijn atelier. Dan zie je dat ook eens!' 'Ja. Een artist in actie.'

Ik verzon nog een paar motieven, het ware verzwijgend. Ik besepte natuurlijk heel goed dat die hele afspraak een lafheid was, de lezer moet niet denken, dat ik hem ook maar één moment uit het oog verlies. Maar het leek me een verstandige regeling. Ik wilde haar niet blootstellen aan de onlustgevoelens van mijn vrouw. Bovendien vergat ik die afspraak totaal. Ik was in die tijd met een zelfportret bezig dat veel van mij vergde: ik vergat zoveel! Toen er die dag werd aangebeld, dacht ik dan ook niet aan haar en ze stond er ook niet. Het was Willem, en Willem was toen al kind aan huis op dat adres. Hij was aardig gezelschap. Als hij er was, kon ik al babbelend doorwerken, geconcentreerd en oplettend. Bij anderen heb ik dat niet. Dan moest ik me beperkingen opleggen,

[p. 74]

werken aan een structuur, een groter kleurvlak, in ieder geval niet aan iets essentieels. 'Een zelfportret. Kun je dat begrijpen, Willem, dat ik geloof dat 't dat spiegelbeeld is, dat kijkt en handelt?'

'...?...'

'Je ziet jezelf met zijn ogen. Maar omdat je je met hem hebt vereenzelvigd, laat je de kist met kwetsende observaties dicht. Je zelfbeeld moet aanvaardbaar blijven, nog niet eens voor jezelf, maar voor de wereld. Ironie mag. Sarcasme is te veel. Kun je me volgen?'

Begrip, zachtheid, sporen van leed - je kunt ze alleen hanteren in combinatie met analytisch vermogen en luciditeit. Zo bedwing je tenslotte dat spiegelbeeld, je *joie de vivre* rukt je van hem los, in weerwil van alle tegenslag en alle gemiste kansen, die hij zo belangrijk vindt.'

'Zelfportrettisten zijn narcisten. Rembrandt, die ouwe, zieke man, Van Gogh - met dat oor!'

'Bij narcisten houdt 't spiegelbeeld de leiding - dat staat in de mythe zelf. De schilder als slachtoffer van eigen schoonheid uit een andere wereld.'

'Ik heb dat naakte zelfportret gezien van Paula Modersohn-Becker. Schitterend...'

'O, vrouwen! Daar is 't iets anders. Die kijken anders dan wij. Hun spiegel dient hun opschik. Dat zijn geen narcisten. Ze geven zich over aan auto-erotische strelingen. Met verf, penselen, borstels, lipstick. De vrouwelijke natuur is in wezen kunst, want het zelfportret van een vrouw is haar spiegel.'

'Ja, mannen theoretiseren te veel. Neem de schrijverij. Ik ben weer aan de slag, ik heb een essay af over een dichteres. Een anti-close-reading-essay. Weet je, ik heb heel lang heel veel gewicht gehecht aan wetenschappelijkheid, verifieerbaarheid, merlinisme. Structuur-analyse. Tegenwoordig leren ze 't op de lts - waarom? Omdat iedereen 't na kan doen, omdat fouten aanwijsbaar worden. Maar praten, schrijven over onze zaken, zet alleen maar zoden aan de dijk, als je persoonlijk te werk gaat. Als je van je

[p. 75]

werk geen wetenschappelijk, maar een wijsgerig vraagstuk maakt.

Wat jij zonet zei, begrip in samenhang met luciditeit, of met auto-erotiek, dat is of een probleem, of een intuïtief maar juist inzicht; je lost zo'n kwestie niet met formules en grafieken op, hoe waar en objectief ze ook zijn. De waarheid in de bek van een papegaai is een leugen.'

'Maar jezelf zien met je eigen ogen, die eigenlijk andermans ogen zijn,' zei ik, 'daar hadden we 't over.'

'Ja, die afstand heb ik ook als ik over mezelf schrijf. Ik schrijf dan als over anderen. Ik ken ze dan niet anders in mijn boek, dan ik ze ken in het dagelijks leven. Ze zijn eender - in 't boek en daarbuiten. Hoe ze zich gedragen. Hoe ze piekeren. Op wat voor manier ze uit het raam kijken. Dat zegt iets over ze. Iets meer dan de feiten alleen. Het is als 't schrijven van een roman. Alleen bestaat deze persoon, en niet anders in mijn woorden dan in de werkelijkheid die ik ken.'

Ik keek vorsend naar zijn pochet. Hij droeg een driedelig kostuum. 'Heel goed!' zei hij.

'Je moet naar burgers kijken. Kunstenaars hebben zich opgesloten in een wereld die niet bestaat.' Hij betastte zijn pochet en noemde er de prijs van.

'Kijken naar burgers, die 't niet zijn. Die worstelen met de wereld waar ze zich in hebben vastgebeten. Tot de depressie komt. En de saaiheid van de depressie. En de alcohol, die onuitputtelijke bron van narcisme. Maar ja, wat weet jij daarvan - van schrijvers!'

'Ba, schrijvers,' zei ik. 'Schrijvers in Nederland. Zal ik je daar een beeld van geven? Let op. Een man kijkt uit een raam. Hij heeft wat fantasie, een dichterlijke inslag, maar is daarbij helaas verzot op de werkelijkheid. Hij verveelt zich, ondanks zijn opvoeding. Voelt zich alleen, verlaten, niet verlaten. Hij zou verdomde graag die straat op willen, onder de mensen zijn, iets doen, 't geeft niet wat. Zijn hart is onrustig, maar kalm is zijn pols. Er klopt iets niet met hem. Hij zoekt... En er komt een man langs, als

[p. 76]

jij, als ik, als hij. Een kantoorklerk, welnee! Een poëet! Ook hij is eenzaam, verlaten en niet verlaten. Ook bij hem lopen twee systemen elkaar te verdringen. Hij loopt in de overvolle wereld die iedereen kent, en die woest is, en leeg. Awater, heet die man. Laten we onze dichter voor de aardigheid Martinus noemen. Martinus dicht Awater eigenschappen toe. En de ontkenning van die eigenschappen. Hij is Adam. Maar ook Johannes. Een soldaat. Maar ook een monnik. Een dichter, een profeet. Net zolang bepeinst hij Awaters gedrag tot die dagdroom dienst kan doen als werkelijkheid. Er ontstaat dan iets met een eigen wil, een organisme dat waarheidlievend is, een werk, een boek, waarin de gebeurtenis door het woord wordt opgeroepen en bevestigd. Maar klopt zijn beeld met wat er werkelijk gebeurt? Om dat te onderzoeken bespioneert hij zijn held, en wanneer hij zichzelf herkent in die ander, is dat beslissend voor zijn lot. Hij volgt hem op de hielen. Hij is als betoverd door Awater. Hij is zijn fan, zijn enige, en dus de grootste. Hij is in zekere zin Awaters biograaf, de biograaf van zijn eigen spiegelbeeld. Zoveel weet ik nog wel van schrijvers!'

'Onze tijd is er nu eenmaal een van idolen en van fans. Verering, aanbidding. De behoefte onder te gaan in de massa. En naijver, natuurlijk. Het streven roomser te zijn dan de paus - Een fan, beste jongen, is radicaler dan de meester zelf. Hij wil zijn leider dwingen een richting in te slaan, die hij niet ingaan *wil*; denk aan Judas - een werktuig dat bestuurd wordt, tot de bestuurder zijn macht erover verliest. De psychologie van de fan, dat is de individuele kant van de psychologie van de massa. Een fan hoort in een massa thuis.'

'Goed,' zei ik. 'We sturen Martinus de straat op. De straat, die gewoonlijk het verkeer een zekere vaart verleent, is vanouds natuurlijk ook een plaats van bijeenkomst, van spel, van propaganda voor bepaalde ideeën, straatmuziek, oploopjes. Groepen mensen kunnen elkaar daar ontmoeten, iemand, een marktschreeuwer, trekt

[p. 77]

hun aandacht. Het verkeer stagneert. Zou men een meeting houden? 't Is stampvol op het plein!

'Ja,' viel hij in. 'Politie komt de zaak regelen, jongelui stuiven uiteen, hergroeperen zich, doen zich als toevallige wandelaars voor, handig in 't ontlopen van de knuppel. De straat heeft een andere functie gekregen, een verdragende, die de fantasie prikkelt, het ludieke stimuleert. Dat is de werkelijkheid, die van Johnson en Viëtnam. Die van ons.'

'Handig in 't ontlopen van de knuppel,' herhaalde ik. 'Let op. Ik had daar iets onweerlegbaars op gevonden. Uit een vuilnisemmer viste ik een geadresseerde envelop. Ik zocht het bijbehorende telefoonnummer erbij, en stak 't ding bij me als identiteitsbewijs. Toen ik door een rood licht reed en werd aangehouden, noemde ik vlot naam en adres en haalde toen pas de envelop te voorschijn. Toch moest ik mee, - ze wilden bellen. Je raadt nooit wat er gebeurde!'

'Je viel door de mand.'

'Ja, maar hoe! De mevrouw die opnam bevestigde alles: naam, adres, telefoonnummer.'

'Wat gebeurde er dan?'

'Ze vertelde dat ik - die vent van dat adres dus - een maand geleden was verhuisd! Het werd een onhartelijke boete. Het ergste was, dat ik als leugenaar was ontmaskerd. Vreselijk.'

Zo bleven we elkaar overtroeven. Op zeker moment greep Willem een underground blaadje en las een fraai gedichtje van Tuli Kupferberg voor:

*I say government oppose fucking
because old men oppose fucking*

*I say anyone who hates this poem is jealous
I say come all ye fuckfull*

*I say fuck is beauty
fuck is God*

[p. 78]

'De seksuele revolutie,' zei hij. 'Dat maakt veel vanzelfsprekends in het huwelijk problematisch. En 't berooft veel van het problematische buiten het huwelijk van zijn vanzelfsprekendheid.'

Hij kon het weten, hij zat er middenin, in die problemen. Kwam het door zijn woorden, dat ik me opeens die afspraak herinnerde? Tegelijkertijd ging de bel voor mij.

'Dat is Narda,' zei ik. 'Nu moet je weg.'

'Wie is Narda?'

'Een meisje. Ik geef mijn lot in haar hand.'

Vreemd, ik ben nooit een vrouwenjager geweest, nooit de onderhorige van mijn gevoel. De vrouwen die me betoverden, tel ik op de vingers van één hand af. Betoverde zij me? Ik wist het niet. Wat er die middag ook te gebeuren stond, ik had me er niet op voorbereid. Ik zou me over moeten geven aan het historieloze moment, dat voorafgaat aan grote beslissingen over ons, wij weten niet welke. Wij weten alleen, dat wij ze niet kunnen ontgaan. Doodstraf? Gratie? Wij, hulpelozen! Zij liet zich de kans die mijn lafheid haar bood, niet ontgaan.

'Doe jij haar open? Je gaat toch weg,' zei ik.

Toen was ze er. In dat T-shirtje met die lettertjes, in haar minirok. Uitnodigend niet alleen, maar heerszuchtig genoeg om me te bevelen haar te omhelzen en met kussen te overladen. Ik voelde me een weinig verliefd, maar ook nietig, wie weet, een voorbeschikte opvolger van haar oom. Dat zou ik verdommen. Haar overrompelen omdat ze tegen mij opzag vanwege mijn vaardigheid en de zogenaamde knapheid die ze me toeschreef. Zoals hij haar had overrompeld met zijn kracht en durf, of gebrek aan durf. Nooit! Laat haar maar een heilige in mij zien. Dan zag ze misschien in hem de lul die hij

was.

Ze bewonderde mijn portret oprecht, maar niet zonder een zweem van vleierij en niet zonder behaagzucht. Zij bewonderde het andere werk. Had ik er mijn zinnen op gezet, ze zou zich zonder vragen te stellen hebben ontkleed, eenvoudig omdat dat kon op mijn atelier, dat rijk

[p. 79]

van de innerlijke ontwapening. Zoals gezegd, ik had me niet op haar komst voorbereid, maar onbewust had ik altijd geweten dat ze *alleen* zou komen als ze kwam. Ik zou volkomen openhartig kunnen zijn, als ze tot rust kwam, straks. Tussen de kussens op de divan zonk ze weg, een kostbaarheid in een berg satijn. Ik stak een sigaret op, zocht met een glimlach naar een begin van een gesprek, maar dat was allang niet meer nodig. Zei ze iets over de komende overgang naar de vierde en de overbodigheid dan van de bijlessen van oom Henri? Ik spitste mijn oren: hij zou verhuizen, naar een naburige stad, een nieuwe flat, ruimer dan zijn oude. Op een avond wilde hij erheen. Of ze meeding? Een beetje verlegen omdat tante Lies achterbleef, een beetje benauwd en een beetje benieuwd naar wat er gebeuren zou, stemde ze in. Het huis was mooi genoeg, de omgeving mistroostig, vooral omdat het gebouw nog half in de steigers stond, onder een erbarmelijk licht dat zich krampachtig tegen mist en duisternis verzette. In dit decor van een hedendaagse Turner liet ze zich naar de kelder voeren en omhelzen. Ze stribbelde niet tegen, ondanks haar beklemming, die hij misschien toch voelde, want hij liet het daarbij en werd zelfs zachtmoedig: hij wilde het niet voor zichzelf verpesten. Hij had meer pijlen op zijn boog. Want de volgende dag was tante Lies de hele avond weg. Hij ontbood Narda bij zich, per telefoon. Haar ouders luisterden toe - kon ze anders dan enthousiasme voorwenden en instemmen met zijn plan, alsof het om iets onschuldigs ging? Smoesjes en uitvluchten beschermden haar niet langer, maar brachten haar in de nesten. Zij had haar vrijheid verloren.

Ze ging.

Op de tv was een voetbalwedstrijd te zien. Naast hem op de bank gezeten, liet ze de gebeurtenissen toe die ze in die brief beschreef, waarin ze zich bloot gaf aan mij. 'Gebeurde er verder niets, Narda? - Zat hij je niet onder de rok?'

[p. 80]

'Nee, dat niet. Hij was eigenlijk heel netjes. Wat er gebeurde, had de NCRV op kunnen nemen en uit kunnen zenden: een voorbeeldig liefdesspel..'

'Hij wist zich fatsoenlijk te misdragen?'

'Hij pakte op een gegeven moment mijn hand en legde die op zijn broek. Een rare, harde knobbel voelde ik. Hij begon zo eigenaardig te bonken met zijn bekken. Ik nam mijn hand terug en we lieten het zo.'

'Ondanks alles heb je toch bewondering voor hem.' Ik kon het niet laten!

'Ik heb niet veel anders,' antwoordde ze. 'Met jongens thuiskomen, was vragen om ruzie. Maar over oudere, aantrekkelijke, getrouwde, leuke mannen spraken mijn ouders niet. En leuk was hij best - zoals hij mij 't hof maakte, vrijwel onder 't oog van zijn vrouw, mijn ouders! Die vlotheid, die minachting tegenover gevaar!'

Ik gaf mijn irritaties geen kans. 'Op ouwe mannen rustte geen embargo?' vroeg ik.

'Met hen overtrad ik geen verbod.'

De opvatting van oom Henri, dat je je misdragen kon als je je naar buiten toe maar correct gedroeg, kwam haar aardig van pas. Ik begreep dat hij geen Talleyrand was, nog lange niet, nog lange niet!

Maar toch had hij haar op een spoor gezet. Haar radicalisme zou haar ver kunnen brengen.

14. Stardust memories

[p. 81]

Anderhalf jaar geleden kwam Narda thuis met Mulisch' boek *De compositie van de wereld*. Dagen-, nachtenlang was ik ermee in de weer. Tenslotte begon ze me (niet) te begrijpen.

'Ik zal je nog eens een extraatje geven,' zei ze, 'wat heb ik nou aan jou?'

Ik voelde me ondankbaar, omdat ik meer tijd had gegeven aan het geschenk dan aan de geefster, die van haar gave de waarde wel voelde, maar niet doorzag.

Zulke ervaringen deden me terugdenken aan de afwijzende kritiek die haar eens trof. Een van mijn vrienden vroeg me: 'Is het niet moeilijk, jouw leven met zo'n meisje? Hoe kom je ooit tot een echt gesprek?' Een ander, met wie ik het gewoonlijk goed kon vinden, zei: 'Ze is precies je ex!' De vrouw van een collega spande in fijnzinnigheid de kroon: 'Zeg, wat ben jij eigenlijk met Leo van plan?' vroeg ze haar - recht voor de raap. 'Vind je zelf ook niet, dat je eigenlijk niet bij hem past?' Narda keerde haar vrijmoedig de rug toe. Ik schaamde me dood, maar had ze geen gelijk? Lieve God, men ging zich met ons bemoeien, met mij vooral, mijn welzijn! Was ik niet kwetsbaar, zo vlak na de scheiding? Het is een natuurwet. Wie het beste in staat is te suggereren, dat hij er geen behoefte aan heeft, krijgt juist de meeste genegenheid! Dit was een vingerwijzing. Had ik er behoefte aan met haar te 'praten'? Nee, allerm minst. Vond ik het wenselijk haar te kneden naar mijn ideeën? Integendeel. De vingerwijzing behelsde niet mijn belang, maar het hare. Iets meer aandacht voor haar dan voor mezelf: liefde. Bij al wat ik doe, het hoopvol oog gericht houden op haar, dit broze *chef d'oeuvre* van mijn pedagogie... 'Je had me dat boek niet mogen geven,' zei ik. 'Je maakt

[p. 82]

me zelfzuchtig. Dat is niet ethisch. Ik hoop dat je zoiets nooit meer doet!'

Ze sloot het boek. Ik omhelsde haar. En op de dag dat wij niet verder lezen...

In die tijd belde ze me op, in de middagpauze: 'John Lennon is dood!' Ik kon er niets aan doen, maar terwijl ze de bijzonderheden aan me kwijtraakte - ik luisterde en luisterde niet - hoorde ik een warreling van klanken, stemmen, een mondharmonica, een stem; schoksgewijs wisselden taferelen elkaar af. Het Tournooiveld, de ambassade van de V.S. Politie, paarden, provo's en de vrolijke paniek. Spandoeken en uit elkaar geslagen spandoeken - en weer die edele dieren, met zachte neus en schuim op de mond: vrienden, met dreigende hoof en ronde buik, in steigerung getoond. De ene buil die ik opliep, de enige in al die dagen, juist toen ik roepen zou van 'Johnson molenaar!' Wij verenigden naar klassiek model plezier en nut. Wij stichtten geen onherstelbaar kwaad, zoals de V.S., vrijwel overal ter wereld. Wie dit niet meemaakte, maakt dit niet mee. Maar wie erbij was - je deed iets in die dagen voor een werkelijker wereld dan de beschimmelde der regenten - deelt met zijn lotgenoten één ding: die uiterst vergankelijke realiteit, het beeld van het eigene, dat van zijn maatschappelijke beperkingen is ontdaan, de homo ludens. Was John Lennon er niet de personificatie van? Ik ben een realist. Ik geloof in sprookjes.

Was het toeval dat ze me kort na de moord mee uitnam naar de bioscoop, naar Woody Allens *Stardust memories*? Woody Allen en zijn fans!

Woody Allen in zijn rol van Awater, omringd door een massa vertegenwoordigers van Martinus! Tussen allerlei intieme gesprekken en zakelijke besprekingen door ontladde de ster de agressiviteit van zijn bewonderaars, die hem willen beletten zich aan andere dan aan komische films te wagen, door links en rechts handtekeningen uit te

[p. 83]

delen. Toch is er ook voor hem een maniak, en die verschijnt hem in een droom. Hij

loopt met een revolver op Woody Allen af, en zegt: 'Ik ben uw grootste fan!' - en knalt hem neer.

Wanneer zal Martinus - de echte - Awater om een handtekening vragen met de ene hand, en met de andere het dodelijke schot afvuren? Maar dat kan toch alleen maar gebeuren, wanneer hij gelooft dat een macht van buiten hem in de greep heeft! Als hij onder hypnose staat en zich niet voelt als handelend persoon, maar als een instrument, bestuurd door iemand die wijzer, sterker, groter is dan hij? Als hij de macht over eigen wil is kwijtgeraakt? Gaat het hier niet om dingen die Mulisch bespreekt in zijn filosofisch boek? De vraag naar een keuze tussen de onvrije wil en de wil tot macht, tussen de technische weg en de artistieke? Niet de wijsgeer in Aristoteles, maar de technicus in hem is het die zich alle moeite gaf de aporieën van Zeno de genadeslag toe te brengen. Zo handelde zijn beroemdste leerling met de gordiaanse knoop - en dat zijn dingen die Mulisch maar half bevallen. De ongenadige klap in de vorm: $A = A$, opende immers de technische weg, maakte ruim baan voor de *versierde mens*, wiens God de Almachtige Techniek is. De technicus flirt met de paradox, kust en knuffelt haar, en fluistert haar toe: 'Dit blijft tussen ons, hè?' *Hij stelt de paradox buiten werking*. Hij verbiedt haar alle weerspanningheid.

John Lennon!

Wanneer je de kranten van die dagen opslaat, is er één groot cliché, dat meteen in het oog springt. Dat van de ironie. Die van de geschiedenis, die van het lot. De journalistieke boodschap is simpel, op het ondoordachte af: de Vredesapostel is neergelegd door het geweld! Geweld? Bij een apostel van de apostel? Bij iemand die alleen maar een handtekening wou hebben? Bij iemand die dacht:

[p. 84]

$A = A$, en daaraan toevoegt: maar waarom is Lennon Lennon niet!

De Beatles riepen de *Beatle-mania* tot leven. Ironisch is, dat Lennon de pest kreeg aan die manie. Ironisch is, dat die manie zich concentreerde in één persoon, in een mens, versierd met een stereo-outfit van bandjes. Ironisch is, dat Lennon die manie wenste te ontlopen in een miljoenenstad, en dat juist deze onvrije geest zijn pad kruiste. Wekenlang, dag in dag uit, zat deze Martinus zijn Awater op de hielen, observeerde hem met griezelige precisie, schimmig en zonder licht, en leefde hem na, deze reisgenoot voor een *mystery-tour*. Om een handtekening, een woord, een judaskus.

'Wonderjaar 1966' staat er op één van die stofmappen van mij. Want al wist Narda niets van rookbommen, langharig tuig en knuppels, dat jaar had ook voor haar betekenis.

Daar gaat een kind in een zijden feestjurkje - beige, vol kleurige bloemetjes. Hij staat zo wijd uit over de pettycoat, ruisend geheim van de bewegingen van wind en lijf. En al bloeit in de nieuwbouw het beton niet, waar zij gaat, is er van lente een vleug. Ze zou met haar rijzige gestalte, makkelijk wel 14 jaar kunnen zijn, al telt ze er nauwelijks 11. De bevalligheid van het kinderlijke overstraalt nog wat ze al won aan seksuele identiteit. Maar kenners - beschermgoden, losbollen - versluieren het oog tegen al die glans en zien.

Op deze zondag wordt de eerste communie van haar zusje gevierd. Tante Lies is er, een vriendelijk mens van zacht en mollig vlees, en oom Henri, wiens dragonderssnor en glasvretersstem de natuurlijke ornamenten zijn van dit bouwwerk van lenigheid en spieren. Een man, iets angstaanjagender dan aantrekkelijk vooralsnog. Haar vader heeft de wereld binnen moeten halen in zijn bolwerk tegen die wereld waar moraal, wet en orde beroerde zaken doen. Maar dat is juist prachtig! Want hoe slechter het de wereld verging, des te beter kwam hij uit als

[p. 85]

vader en beschermer, als model voor de moraal. Hem ontgaat het rusteloze oog van oom Henri, dat gaat, waar Narda gaat, nu zij de gasten iets te drinken schenkt. Voorzichtig giet ze de wijn, zich buigend over het glas, zodat de pettycoat van achter ruimte biedt aan Henri's voet, die met een onverwachte beweging pettycoat én jurk op doet waaien. O ja, dat ziet Narda's vader wel degelijk - maar toch, niemand die er iets van zegt...

Opnieuw - een nieuwe opname. Want het kan anders, van een andere opstelling uit.

*Enkel oog is ze voor het glas dat ze, zich vooroverbuigend, vult. Een voet beroert de zoom van haar jurk, en zwaait die daaraan op.
Een jurk om trots op te zijn, een feestjurk! En wat ziet hij? Een onderbroek. Ze voelt zich onzeker, heroriënteert zich. Glazen, een fles, ogen; spot misschien, of ontkenning van gevoel. Ze morst. Paniek en sensatie in dat zwevend evenwicht dat zelfbeheersing heet, en dat zich uit in een verlegen lachje over de schouder heen, naar hém.
Ze maakt haar werk af: ze vult de glazen. En als zij zwijgt, zwijgt iedereen.*

Van alle herinneringen die ze uit haar kindertijd aan oom Henri zou kunnen hebben bewaard is deze de enige, vreemd genoeg. Want hem kende ze natuurlijk al van sinds ze hier kwam wonen. Heeft hij in de jaren tussen haar zevende en elfde geen sporen in haar geheugen achtergelaten? En in de jaren tussen haar elfde en later? 'Kom, Narda, span je eens in!' vraag ik.

En ze spant zich in, en wat ze nog weet, lijkt werkelijk niet veel. Dat ze hem gek vond, een viezerd. Haar onderbroek komt weer in zicht; maar dan is er toch ook de Maria-medaille, die haar moeder haar altijd op haar hemdje speldde na het bad; zo'n medaille die je voor je eerste communie krijgt. Alle herinnering trekt zich sa-

[p. 86]

men op dit ene moment van haar zusjes feestje: zijn voet, die haar van haar jurk ontdeed: een striptease. Het hemmetje, het broekje, de moedermaagd en zij. 'Ik was de reine onschuld zelf, en dan opeens dit... Ik was pas elf jaar!' De reine onschuld? Een volwaardige Beatrijs! Een middeleeuwse christin!

Een multiple-choice-vraag.

Waarom deze algemene zwijgzaamheid, dit doen alsof er niets gebeurd was?

- a. *Om Henri in het bijzijn der kinderen niet voor het hoofd te stoten*
- b. *omdat men er niets schandelijks achter zocht*
- c. *omdat niemand voor preuts wilde doorgaan*
- d. *om geen voedsel te geven aan ideeën als 'come all ye fuckful'.*

Ik leg het vraagstuk aan Narda voor. Zonder te aarzelen kruist ze het vierde alternatief aan.

'Ik mocht eens denken dat Henri, of wie dan ook, *mij* aantrekkelijk zou vinden,' legt ze uit.

15. Kerels zat

[p. 87]

Niet altijd laat een voorstad zich door haar moeder omhelzen. Soms bewaren moeder en kind een gepaste afstand. Er is dan een ruimte die beide plaatsen scheidt, een oase, geen natuur, maar iets parkachtigs, met een kerkje bijvoorbeeld, of een klein, landelijk ziekenhuis. Vijvers vaak. Tennisbanen, een weide, een sportveld. De wegen zijn er eeuwenoud. Je merkt het aan de manier waarop de bomen ruisen. Verleden is er een vreemde vertrouwde, de vervulling van een prehistorische wens. In de omgeving die ik bedoel, heeft zich langs een van de lanen die haaks op de autobaan staan, een boerderij overeind weten te houden in de schaduw van een eik op het erf en van een rijtje wilgen langs de slootkant. Het doet er dienst als café. Ik kwam er wel eens na school, in de zomer, op het terras. Eenmaal trof ik er Narda aan. Ze zat alleen en bood met gesloten ogen de zon haar gezicht. 'Hoi,' zei ik in dat scholierenjargon.

'Hoi,' zei ze verrast, 'wat leuk!'

'Wacht je op iemand?' vroeg ik.

'Nee, hoor. Ik zit hier toevalligerwijs.'

Ze was groot geworden in de vakantie. Ze was prachtig bruin. Ze besteedde veel aandacht aan haar garderobe - misschien om bij het andere geslacht in de smaak te vallen, dacht ik. Er passeerde iemand op de fiets, een sportieve grijsaard met een vervaarlijke snor.

'Daar gaat oom Henri,' zei ik plagend.

'Ja, dat is hij!' riep ze opgetogen. 'Hoe wist je dat? Hij is het! Nu heb je hem gezien! Hoe vond je hem nou?'

'Een kwast,' zei ik kwaadwillig. 'Maar hoe zit dat nou? Hij is toch verhuisd?'

'Ja, maar hij komt van 't hockeyveld. Hij is toch scheidsrechter? Nu rijdt hij terug, heel sportief. Op de fiets.'

[p. 88]

'Moet je nog naar die bijlessen van hem?'

'Nee; Nu ik in de vierde zit, heb ik zijn vakken niet meer. We zullen elkaar nog wel eens zien, op een feestje, of een verjaardag. Gelukkig maar. Ik vind hem niet meer zo leuk, nu hij alle voorzichtigheid uit het oog heeft verloren met die idiote telefoontjes van hem. Hij is ook plotseling zo bezitterig geworden. Terwijl hij vroeger altijd zei dat het hem niets kon schelen met wie ik op stap ging. Al dook ik met twintig mannen tegelijk in bed.'

'Maar dat zei hij toch niet?' vroeg ik ongelovig.

'Ja hoor,' zei ze. En zonder pauze liet ze erop volgen: 'Herinner je je nog, dat ik vertelde van die schoen en mijn feestjurk; op mijn elfde, en van die eerste bijles, vorig jaar? Dat feestelijk onthaal? Wat denk jij? Er moet toch verband zijn tussen die gebeurtenissen. Zou hij toen al oog voor mij hebben gehad, zonder dat ik me dat realiseerde?'

'Denk eens na, Narda - een protostriptease toen je elf was, een nachtclubsfeertje op je veertiende: hij had het besluit genomen verliefd op je te worden. Jij was de voorbestemde stripteuse!'

'O, mijn striptease!' vertelde ze. 'Op een keer was tante Lies een jurk voor haar dochter aan het maken. Ze vroeg of ik die even wilde passen, zodat ze kon zien hoe die stond. Ik pakte de jurk aan, en wilde ermee naar de gang verdwijnen. "Welnee, kind," zei ze. "Doe dat maar hier. Oom Henri kijkt toch niet."

En terwijl oom Henri zijn leesbril afzette, kleepte ik mij uit.'

Ze was er verlegen mee. Verlegen om de platheid van haar boezem, haar onzeker zijn van zichzelf. Ik stelde me de *aantrekkelijkheid* daarvan voor. Dit nooit van haar te hebben gezien, zo achterom te kijken om me die schoonheid voor de geest te halen - daarnaar te verlangen...

Ik dreigde verliefd te worden op iemand die ik nooit had gekend! Op een meisje dat zich in alle ongracieuze gratie ontkleedde - voor hem! Maar ik kreeg nog meer te horen:

[p. 89]

de verjaardag van tante Lies waar Narda direct na school naar toe ging. In haar minirok, de zwarte panties, de hoge laarzen. Haar ouders waren er al en wat ander bezoek. Alsof het vanzelf sprak, kwam zij op de bank naast oom Henri terecht. Zonder zich te generen, bemoeide hij zich vrijwel uitsluitend met haar, en het maakte haar diep gelukkig toen hij met een vinger een ladder in haar kous volgde tot hoog aan de dij. Niemand die er wat achter zocht. En ze zorgden er ook wel voor, die twee, dat het openlijke van dit gedrag hun intieme verhouding verborgen hield. Ze hielden de grenzen der welvoeglijkheid nauwlettend in het oog. Juist dit verhoogde niet zelden de intensiteit der gevoelens - althans de hare - op bijzondere wijze.

Tante Lies was een aardig mens, kreeg ik de indruk. De avond vóór Narda met een schoolreisje naar Brugge zou gaan, gaf ze haar een zakje snoepjes mee. Bij het afscheid in de gang kreeg ze van oom Henri een kus. Ze besepte toen nauwelijks, wat ze aan het doen was, al verwachtte ze wel dat dit gebeuren zou, eens, maar niet nu, nu *zij* daar binnen zat. Ze maakte zich van hem los, en fluisterde iets van 'tante Lies'. Maar dat werkte hij snel weg met zijn door rimpels geteisterde gelaat, met die snor, die tong, als een vis in een kom.

Zo zag en voelde ze het zo vaak op de tv en hier gebeurde het! Maar de angst bleef. En de hartstocht. Want dit mocht niet. Op een vreemde manier overkwam haar, wat *moest*.

'Dit blijft tussen ons, hè?'

'Ja, oom Henri. Dag, oom Henri.'

In de spiegel thuis bekeek ze zich.

Een bloesje, een lange broek. Niets dat hem aanspoorde zich zo te gedragen, zo met haar de verrukking in te zweven.

'Dit blijft tussen ons, hè?'

Bij alle onschuld die ze behield, dwong hij haar zich de

[p. 90]

zelfbeheersing der volwassenen eigen te maken. Hij verbood haar alle weerspanningheid.

'Hij heeft wel indruk op je gemaakt,' zei ik.

'Nee hoor,' zei ze. 'Ik heb nu weer een akkefietje met Patrick voor de boeg.'

Met Patrick! Dit meisje was in staat mij van de ene in de andere verbazing te brengen.

Wat was er aan de hand? Patrick was een jaar geleden, als leraar Nederlands bij ons op school gekomen. Hij trok onmiddellijk haar aandacht, vanwege zijn leeftijd natuurlijk. Op een dag liep ze op school een trap op, en ontmoette hem daar voor het eerst. Hij liet met welgevallen zijn oog op haar boezem vallen.

'Een tietenkijker,' zei ze tegen Ted.

'Ja, vind je het gek met zo'n trui?' vroeg die.

'Ze richten het oog op je *poitrine*, en dan kijken ze je in je gezicht, liefst zo opvallend mogelijk,' verdedigde Narda zich.

Ze vonden Patrick een 'stuk'. Hij had bovendien de eigenschap dat hij van meisjes niet af kon blijven. Nooit. Ook van haar niet. Maar misschien lokte ze dat zelf ook wel uit. Ze voelde zich hoerig en trok daar *rücksichtslos* de consequenties uit. Toen er een klasseavondje te vieren viel, belde hij haar op: of hij haar zou komen ophalen? Na een half uurtje hielden de twee het feestje voor gezien. In de auto die zich voortspoedde met een vaart alsof er porselein in vervoerd werd, liet hij zijn handen maar eens gaan. Een arm om die schouders, een dwang in die hand, een kus. Een hand in haar kraag, op zoek naar 'woeste hoogten', zoals ze zei. Op een parkeerplaats schortte hij haar minirokje op, wat ze toeliet, omdat ze het spannend vond.

'Ik vroeg me af, of het bij deze ene keer zou blijven, maar het was niet zo. Hij was een

toneelgek en nam me vaak mee naar de schouwburg. Thuis gaf ik dan voor naar Ted te zijn. Maar als er op school iets was - muziek, toneel, film, cabaret - en hij was er ook, moest ik bij hem komen

[p. 91]

zitten. Dan zat hij in 't donker met zijn handen tussen mijn benen of aan mijn boezem. Hij gaf me het idee: Ik kan hem verleiden. Ik heb hem in mijn macht. Ik kan iedereen verleiden. Ik voelde me door hem belangrijker dan mijn vriendinnen, die het met lompe, puisterige jongens moesten doen. Ik kreeg 't gevoel dat ik maar met mijn vingers hoefde te knippen, om het bij een man in de kracht van zijn leven voor elkaar te krijgen. Maar bij hem was ik niet onderdanig. Hij was geen krachtpatser van standing, zoals oom Henri. Ik deed leuke spelletjes met hem. Ik kreeg hem jaloers als ik een vriendinnetje meenam, die dan tussen ons in ging zitten, het schaap. Ik kreeg door hem het idee dat oom Henri helemaal geen afwijking had, dat hij mij zo graag mocht. Patrick had dat immers ook? Ik dacht niet meer: Ik ben echt niet zo onaantrekkelijk, maar ik dacht: Hoe komt het toch, dat men mij zo aantrekkelijk vindt? 't Kon me allemaal ook niet zoveel schelen dat oom Henri ging verhuizen. Ik dacht: Nu ik er eenmaal mee begonnen ben, kan ik er ook wel mee doorgaan. Kerels zat als ik zin in ze heb.' Ze lachte. 'Vandaag heeft hij wraak genomen op mijn plagerijen.'

'Hoe dan?' vroeg ik.

'Heb je gisteren die film gezien op tv: *Jeugdprostitutie?*' vroeg ze.

'Nee.'

'Ik wel. En hij ook. Hij zei: "Zo word jij later ook." "Wat?" vroeg ik verbijsterd, "een hoer? Ik vraag er toch geen geld voor?" "0, dat komt wel," zei hij. *Echt!* Dat zei hij. Ted vindt dat hij zijn excuses moet maken...'

'Dat vind ik ook,' zei ik.

'Ik vind eigenlijk dat hij wel gelijk heeft,' zei ze besluiteloos.

'Ben je nog maagd?' vroeg ik.

'Ja,' zei ze onbewogen.

'Dan praat je groter dan je bent,' zei ik. 'Je hebt je de houding van oom Henri tot geestelijk bezit gemaakt. Zijn

[p. 92]

kilheid. Als je je zo laat behandelen, breekt het je vandaag of morgen op. Patrick heeft in één ding gelijk. Oom Henri straalt uit in je bestrevingen, die je richt op mensen als hij. Je zou die gevoelens ook kunnen hechten aan anderen, die geen hoer in je zien.'

'Aan jou bij voorbeeld,' zei ze, met een poging tot humor.

'Ik weet niet,' antwoordde ik. 'Patrick... Patrick is natuurlijk niet slecht, zwak misschien, of niet tegen verleiding bestand. Hij kan je niet aan, *daarom* wreekt hij zich. 't Voordeel is aan jouw kant. Probeer 't. Dwing hem tot het maken van *amende honorable*.'

Ze haalde haar schouders op.

Die avond kwam ze naar mijn atelier.

Had ze mijn weifeling opgemerkt en als een uitnodiging opgevat?

Ik wilde het onderwerp van die middag niet onbesproken laten, maar lei in plaats daarvan mijn wat schuchtere arm om haar schouders. Toen wendde ze haar engelreine madonnagezichtje naar me toe, en kreeg ze haar eerste kus. Zeepbellen spatten uiteen, champagne parelde in het bloed, en o, haar murmelende lippen bij de verwildering der zeden, toen ik de striptease, die oom Henri begonnen was vijf jaar geleden, voltooid!

16. Het vaderhuis

[p. 93]

De zojuist afgelopen zomervakantie was nog in aantocht, met zon en warmte sinds april, toen ik in de pauze aan de telefoon werd geroepen.

'Ik heb een vakantie geboekt.'

'Zo?'

'Ja. Wil je niet weten waarheen?'

'Ja, natuurlijk! Waarheen?'

'Naar Griekenland.'

'O? Hoezo?'

'Athene.'

'Hoe kom je daar zo bij?'

'Daar was nog ruimte. De meeste reizen zaten stampvol. Maar door die aardbevingen daar, waren er veel afzeggingen, en was de belangstelling niet zo groot...'

Vliegtochten, aardbevingen, het financiële vraagstuk had ze behalve een gat in de hand ook nog een gaatje in haar hoofd?

Heleen, mijn beeldhouwster van de begane grond, zochten we op een avond bij haar aan huis op: zij was verslaafd aan Griekenland. Wij kregen foto's te zien. Trektochten met ezels en tenten. Kloosters, tempels. Er hingen affiches aan de muur, reproducties van mozaïeken. Ook draaide ze van die Zorba-achtige muziek, waar ik een beetje nerveus van word. Toen kwam Martien nog binnenvallen - eveneens met plannen voor een tocht daarheen.

'Jij naar Griekenland?' vroeg ik. 'Vertel eens hoe dat zit?' Dat zat eenvoudig. Op een avondje bij Heleen, na iets te veel wijn en te midden van een groep filhellenen, had hij te kennen gegeven graag een keertje mee te willen, vanwege het culturele. En een van de aanwezigen van toen

[p. 94]

had ervoor gezorgd dat dat nu kon.

'Verleden week belde hij me op. Hij had voor twee personen een vlucht geboekt!' Hij zuchtte. Hij kon er onmogelijk meer onderuit. Zag op tegen zo'n tocht op bergschoenen, struikelend over brokken kalksteen, achter zo'n muilezel aan. Iedere dag kip met olijven, ongerief, de koperen ploert, dorst, beroete ikonen, oudheid, waterputten, middeleeuwen, monniken, ridders, bijgeloof, volstreekte achterlijkheid... 'Dit wordt geen vakantie,' zei hij. 'Dit wordt een ervaring.'

Toen ook Narda een betoog afstak dat een vakantie pas leuk was, wanneer je omringd werd door kelners, die je het servet op de schoot plooiden, besepte ik dat blijvende waarden op vluchtiger basis berusten, dan klassieke onpersoonlijkheid en gymnasium doen vermoeden. Heeft haar hang naar het zuiden te maken met de gulle aard van haar geboortegrond, en haar nuchterheid met het feit dat ze in het noorden is grootgebracht? Ik herinnerde mij uit haar verhalen wat een overweldigende indruk Parijs op haar gemaakt had de eerste keer, toen ze duizelend van opwinding uit de trein getuimeld, door het lawaai en de kolossaliteit van het Gare du Nord werd opgevangen. Een drang om met alle zintuigen het leven in zich op te nemen, zich niets daarvan te laten ontgaan, maakte zich van haar meester. Tegelijkertijd voelde ze zich kleintjes en nietig. Het streelde haar ijdelheid toen een vreemdeling op dat station haar voor een Parisienne hield, en haar aanklampie in zijn poging wegwijs te worden in wat ook voor haar een doolhof was. Die stad - ze was er op slag verliefd op, en dit onbeduidende voorval, die vraag van een stuk onbenul, verleende haar hartstocht die innigheid die zo kenmerkend is voor de verafgoding die deze stad geldt, en deze stad alleen. Toch kende ze alleen het

uiterlijk van Parijs, en ze was naar het andere tot mijn spijt ook allerminst benieuwd. De zon op de Seine, de monumentale architectuur, de uitgestrektheid der pleinen, het t.1.-licht, de drukte in de

[p. 95]

krochten van de metro, ze kwamen haar voor als een poëzie die bij haar leven hoorde. 'Ik kan er de hele dag wel op terrasjes zitten. Het is er één doorlopende en gratis modeshow,' zei ze. Maar ik wil liever geloven dat de waarderende blik die bepaalde heren op haar lieten rusten, haar niet onberoerd liet. Dat ook dát een motivatie was voor het zitten op terrasjes. Hield ze op school mijn collega's scherp in de gaten die oog hadden voor hare *riche nature*, hier zag ze met welgevallen hoe de mannen in het voorbijgaan eerst haar benen bekeken en dan haar boezem, alsof zij het enig blijvende was in deze stroom van komen en gaan. Hier was zij, of liever haar toon van de wereld, haar gracieuze vrijmoedigheid, haar zeker zijn van zichzelf, op haar plaats. Vrouwen! Wie zou ooit kunnen vergeten dat ze uit schuim geboren zijn!

Maar dit Parijs was een Parijs van tien jaar geleden. De kroon op haar examenjaar, een jaar dat één verrukking geweest zou zijn, wanneer het niet ook één rouwklacht was, één onoverkomelijk verdriet. Het sterfjaar van mijn ouders. Ik was vertwijfeld en ik wist niet wat te doen. Ik was in de zevende hemel en ik wist niet wat te doen. Vechten. Vluchten. Die simpele keus uit behaviouristische alternatieven ontbrak. Ik kromp in elkaar, ik zat klem tussen de heftigste tegenstrijdigheden. Ik wist niet wat te doen.

Mijn vader was met roken opgehouden - te laat. Hij was ten dode opgeschreven. Ik zag de stille tranen van mijn moeder. Ik kuste ze weg.

Was het leven hun welgezind geweest?

De oorlog scheidde ze. De a-bom bracht ze weer bij elkaar. De revolutie dreef ze uiteen. Mijn vader bleef achter op de kade van Priok - wuivend. Een troepenschip bracht zijn vrouw en kinderen in veiligheid, in Holland. O, hoe anders was deze reis dan deze, die we maakten

[p. 96]

vóór de oorlog! Met de *Johan van Oldenbarnevelt* naar Holland en terug. Met de *Dempo* van Priok naar Emmahaven en terug. De geur van teer en verf en zee aan boord. De schepen die langs voeren af en toe, met lichtjes in de nacht. O, de mysteries van een avond op zee! Ze gaven je meer dan beschaving ooit geven kan.

En het vroege morgenlicht? De zon, oprijzend uit de golven? Daar was de Krakatau, tussen hemel en zee, te midden van de geuren van de hel! De hemel, een paarlemoeren sint-jakobsschelp, waarin het tere wit vervangen was door oranje en paars: opzichtig. Een snol van een hemel, maar mijn God, wat een bloedmooie snol!

Naar Nederland - hoe anders dan de reizen met de K.P.M. was deze overtocht met het omgebouwde m.s. *Tegelberg*. Geen luxe, geen salons, geen purser en ook geen djongos, die tegen etenstijd over het dek liep met zo'n klein slaginstrument, waar hij een muziekje aan ontlokte, met glazen geluid... Geen diners, geen ijsjes toe, geen kinderfeestjes met hoedjes en neuzen, maar integendeel, eten uit de gaarkeuken, scheepsruimen met stapelbedden en de geur van maagzuur van doodzieke evacués. Ik sliep met enkele anderen op het dek, onder de blote hemel op een vlot. Onder een lap canvas, die ik deelde met een meisje, dat ik 's nachts het hof maakte en troostte.

Kort voor we ons inscheepten, legde ik in de wachtkamer van een arts de hand op een aflevering van *Life*, waarin een uitvoerige en kleurige reportage van de mishandeling van Bikini.

'Atom or not at' ome,' zei mijn vader.

Het silhouet van een eiland aan de einder, bij avondlicht. Een kokospalm, uitrijzend boven de andere. Een displaced person, als ik, van huis geraakt en hier een vreemde...

[p. 97]

Mijn vader.

Zijn gebaren, zijn gelatenheid, zijn humor.

Hoe hij zijn schouders op kon halen, als zwichtend voor overmacht. Zijn hand die bezwaren wegwoof. Zijn beweeglijke gelaat, zijn hoge, edele voorhoofd, dat zulke rimpels trekken kon - van lichte tot opperste verbazing! Zijn hangende onderlip als ik zijn stelling op het schaakbord met een manoeuvre in gevaar bracht. Hoe vrolijk hij lachte, als hij met bridgen een robbertje gewonnen had!

Daar zat hij nou, in zijn kamerjas, bij een glas wijn, werkend aan een Italiaanse grammatica. Die hij hoopte te zullen publiceren, alsof er geen dood bestond!

De oorlog, de revolutie, de Indonesische onafhankelijkheid. Zijn werk ginds. Tot zijn vijfenvijftigste. Twaalf jaar was hij uit mijn leven geweest, met een korte onderbreking die duurde van Hiroshima tot Bikini.

Had de oorlog hem eronder gekregen?

Tot hij geïnterneerd werd, luisterde hij naar het nieuws, via radio Sydney:

levensgevaarlijk. Toespraken van Kerstens, Helfrich en Van der Plas, die hij van zijn commentaar voorzag, in poëtische vorm:

Houd goeden moed,

Ik zit hier goed.

Hier zit Van Mook,

Die zegt het ook!

Hij hoopte op wonderen. Zijn fatalisme had iets paradoxaals.

Hij kwam met beri-beri in de benen uit het kamp terug. En hij genas.

In de nacht die volgde op de dag dat hij van de dokter terugkwam met het hoopgevende bericht dat de bestralingstherapie niet langer nodig was, droomde ik iets gekks. Ik kwam op een middag thuis, maar vond er mijn vrouw

[p. 98]

niet. Ook de kinderen waren afwezig. Het was op een vreemde manier rustig, rustgevend, misschien wel vredig. Op de gang ontmoette ik een vrouw. Ik kende haar niet, en ik kende haar tóch. Zij droeg mijn zwarte badjas op het naakte lijf. Er was iets intiems tussen haar en mij: wij groetten elkaar niet - een groet zou ongepast zijn geweest. Zij liep de slaapkamer in, ik ging me douchen. Toen ik me afdroogde, lag ze op mijn bed. Ik ging naast haar liggen, naakt als ik was, en ik wist al dromend, dat ik droomde. Toch nam ik mijn voorzorgsmaatregelen. In het nachtkastje zocht en vond ik een potlood en een snipper papier. Daar schreef ik het woord 'droom' op en stopte dat ongemerkt in één van de zakken van mijn badjas. Wij bewogen ons niet. Zo vielen we, stijf als een plank, naast elkaar in slaap.

Toen ik - *in mijn droom* - uit mijn slaap ontwaakte, was ze weg. Maar haar badjas lag naast mij, in de vorm van toen zij er in geslapen had. Ik doorzocht de zakken en haalde er het papiertje uit. Ik vouwde het open, en las het in mijn handschrift met potlood geschreven woord 'moord' - het 'spiegelbeeld' van droom'.

Vier dagen later, in de morgen, belde mijn vader me op. Mijn moeder was in die nacht overleden. Hij had nog, omstreeks vier uur, gehoord dat ze het even heel benauwd had, maar toen ze op zijn vraag of er wat scheelde geen antwoord gaf, schreef hij haar onrust aan een nachtmerrie toe. Pas toen hij haar, zoals gewoonlijk een kop koffie op bed bracht tussen zes en half zeven, merkte hij dat ze gestorven was. De hartaanval was kort, maar hevig geweest.

'Wil je haar nog even zien?' vroeg hij, de dag voor de crematie. Ze lag in haar kist onder een rose laken dat glansde - haar hoofdje op het zachtste kussen dat ik ooit heb gezien. Liefde, en tierlantijntjes van kant en satijn... Liefde vloert ieder besef van goede smaak! 'Ze is net een kind in haar wiegje,' zei hij.

[p. 99]

Ik zweeg. Ze is net een kind in haar wiegje, dacht ik. Hoe lief. Hoe diep in slaap! 'Door velen beweend,' schreef hij in zijn berichtgeving van haar dood. Door velen beweend, dacht ik in de aula van het crematorium. Ik zette het op een zuipen na afloop. Ik had verdriet.

Merkte men op school iets van mijn verlies?

Het was of mijn ontroering de klas van Narda aansprak. O, niet dat ik hen deelgenoot maakte van mijn verdriet! Integendeel, ik was amusant, ik ging op hun gevoel voor humor in. Ze hingen mij aan, deze oogappels. Leerstof liet zich kneden naar de eisen van het moment. Ik was geïnspireerd. Ik kreeg vrienden, vriendinnen, die vijftientig jaar met mij scheelden. Ik herkende in de besten onder hen, die intellectuele nieuwsgierigheid, die ook mij eens bezielde in *mijn* Achsenzeit. Die tijd, sinds lang historisch onaantastbaar, werd weer vloeiend. Heimwee naar een wereld die heeft bestaan, het heimwee in verbanning - het was of ik er in en door deze klas van genezen kon. Het was of mijn geneesmiddel *daar* te vinden was.

Narda voelde dat haarscherp aan.

'Geef me vijf minuten,' zei ze tegen Ted, 'en ik overtuig hem ervan, dat ik de enige vrouw voor hem ben...' De enige *vrouw!* Ze was maar net zestien, toen.

Ik twijfelde er niet aan, of ze hield van mij. Want natuurlijk zag zij het verschil tussen mijn aandacht voor haar, voor haar hele klas, en de slimme berekening van een door en door fatsoenlijke en sterk begrensde oom met de psychologie, maar zonder het lef van de souteneur. Ze had een hartstocht voor mij ontwikkeld, die me soms verbijsterde. De ervaringen die ze bij mij opdeed, plaatsten de zuinige pogingen van oom Henri in de diepste duisternis.

Toch was er veel kuisheid in ons wederzijds liefdebetoon. Want al bracht bij onze eerste intimiteit een mondvul sperma haar sprakeloos in paniek, bij alle *joie de vivre*

[p. 100]

hield ik wel degelijk rekening met haar onschuld.

Pas op schrikkelidag van haar examenjaar - zij hield de voorrechten die ze bezat nauwlettend in de gaten - noodde ze mij, terwijl ze zich ontkleedde, bij zich in haar sponde. De Beatles zongen, zij smeekte: een lam dat schreit bij de openrijting van zijn vlees.

Toen ze die middag haar fiets naar de reparatie bracht, moest ze dat wijdbeens lopend doen, mijn schat!

Met mijn vader ging het bergafwaarts. In het ziekenhuisje in de polder, achter die tot café ingerichte boerderij, werd een plaats voor hem ingeruimd. De opname-administratrice vroeg: 'Weet u, dat uw vader ongeneeslijk ziek is? Dat hij C. A. in de longen heeft?'

'Dacht u dat ik imbeciel ben?' vroeg ik terug. 'Sorry, als u mij grof vindt. U overrompelt mij met uw vraag. Ik begrijp dat u uw werk doet.'

Ik zocht hem dagelijks op na school. Dan zaten we op 't balkon, uitkijkend over de struiken, bomen, bloemen en velden. Hij sprak weinig, ademde maar, lucht die lichter is, onstoffelijker dan lucht. Ik bracht wijn mee. Hij liet die onaangeroerd. Mijn zusje kocht aardbeien voor hem. Ze bedierven. Niet dat hij er geen zin in had, hij kon het niet aan! En altijd weer die *tics* van hem: dat schoudertrekken, die hand, die rimpels, die niet meer te laven lip, dat zwijgen...

Zo, als deze lente, was ook de zijne, tien jaar terug: zonnig en warm in april. Ik werd toen bij aankomst op school meteen aan de telefoon geroepen. 'Hij heeft geen pijn gehad,' zei de zuster aan de andere kant. 'Hoe weten jullie dat?' vroeg ik. 'Hebben jullie hem verdoofd?' Ik ging erheen. Ik volgde een verpleegster naar het souterrain. Ik heb hem daar gezien. Ik heb hem aangeraakt. Ik zag hoe zijn gelaat op onnatuurlijke wijze natuurlijk leek. 'Hij heeft geleden,' zei ik zachtjes.

[p. 101]

'Ja,' zei ze. 'Maar niet lang, meneer, niet lang. Ik was erbij toen het gebeurde.' Ze toonde mij zijn weinige kostbaarheden. Ik haalde er zijn polshorloge uit en stak dat bij me. Hij had zijn heengaan perfect getimed: op de verjaardag van zijn vrouw. In de tuin bond ik zijn horloge om en gooide het mijne in de plomp. Narda overviel me daar, - plotseling. Had ik behoefte aan haar gezelschap? Ik zette mijn tijd, zijn horloge, in beweging. Zij had haar verschijning perfect getimed: op de verjaardag van mijn moeder. Ze was spontaan, voorkomend, behulpzaam, troostrijk en lief. Ik zag het aan de manier waarop ze haar medelijden verborg, met een vinger aan haar wimpers... 'Ik zag uw kinder-oogen klaren' - een zinnetje dat me inviel bij die aanblik - poëzie - van wie? Van wie?

In het huis mijns vaders, waar de dagen trage waren, troostte ze mij. We dronken wat. We liefkoosden elkaar. Ze lag zacht en naakt tegen me aan, op de bank.

17. Athene

[p. 102]

Wat mij het meeste dwars zat, was de warwinkel van papieren die ik had volgepend - genoeg voor een roman. Zoveel te hebben geschreven en toch geen noemenswaardige vordering te hebben gemaakt met de biografie, maakte me bedroefd. Ik liep in gedachten de hele geschiedenis nog eens na - de hare, de mijne - van begin tot eind. Hoe rechtlijnig en ongecompliceerd alles leek te verlopen in den beginne, en hoe ik allengs, zonder dat te willen, in de greep was geraakt van een middelpuntzoekende kracht. Ik stelde mezelf voor als speler in een film van *Tom en Jerry*, lopend over een plank, en van de plank af, in alle gemoedsrust: hangend in de lucht. Tot ik plots de afgrond onder me gewaarwerd en in paniek in de vrije val gleed, die me te pletter zou doen slaan in de diepte.

Chute heet zo'n witregel in een sonnet. De wending naar een innerlijke ruimte, waarin niets meer rechtlijnig was en eenvoudig, maar alles ik-zoekend en onevenwichtig: een spiraal als een slakkehuis, waar je makkelijk in terechtkomt en moeilijk weer uitbreekt. Ik had kort geleden mijn papieren bijeengepakt en op Willems adres bezorgd. Of hij helpen kon? Vandaag zouden we erover praten; ik ging naar hem toe.

Hij was afwisselend geestig en serieus. Hij toonde mij hoe mijn werkzaamheid geleid had tot een onafgebroken stroom van ideeën, gevoelens en meditaties. 'Kortom, tot krachtverspilling, zolang je je het ware motief tot schrijven niet bewust bent geworden,' zei hij. 'Je blijft als een bliksemschicht heen en weer slingeren tussen twee polen.'

'De paradoxen der liefde,' antwoordde ik. 'Een breuk in de tijd. De leegte.'

Terwijl hij geïnteresseerd in mijn werk bladerde, en hier

[p. 103]

en daar iets met aandacht las, verdiepte ik mij in de gebeurtenissen rond de examentijd van Narda. Hoe sommige van haar medeleerlingen iets begonnen te vermoeden van een verstandhouding tussen haar en mij, die even geheimzinnig als ondefinieerbaar was. Trouwens, ook mijn collega's lieten door toespelingen aan haar adres wel merken, dat zij hun ogen niet in de zak hadden. Ik wendde onverschilligheid voor haar voor om aan mijn gevoel van onbehagen te ontkomen. Geloofde ik zelf niet in mijn ongeïnteresseerdheid, af en toe? De weekends genazen mij van dat geloof. Ik hield van haar; ik wilde dat niet toegeven. Wat ging er in mij om, toen ik een uitnodiging van haar klas ontving voor het afscheidsfeestje? Het woord alleen al stuitte mij tegen de borst. Te vaak had ik afscheid genomen, dat jaar. 'Ik kom wel,' zei ik schor. We zouden elkaar nooit meer zien; we zouden elkaar nooit meer vergeten. We zouden elkaar altijd weer ontmoeten, stiekem - in een lunchpauze bij haar thuis, op een avond op mijn atelier. Was het niet of ons ook toen de grond onder de voeten ontzonk?

Wij gingen op zoek naar het 'ware motief'.

'Jaloezie, onzekerheid,' opperde Willem. 'Schuldgevoel.' Ik staarde hem verbijsterd aan.

'Schuldgevoel?' herhaalde ik cynisch. 'Bij mij?'

'Schrijven als strafwerk. Je hebt als pedagoog gefaald.'

'Hoezo?' vroeg ik.

'Een pedagoog als minnaar, dat kan toch niet!' En terwijl hij een fles sherry haalde en een paar glazen, zei hij opgewekt: 'Kom, we zetten het op een zuipen. Op je zelfverloochening!'

Toen kondigde Martien telefonisch zijn komst aan.

'Athene,' zei ik. 'Hij gaat naar Athene; net als wij.'

Klokslag halfelf belde hij aan. Hij transpireerde enorm en had zijn zonnebril boven de ogen op zijn machtige kale kop geschoven. 'Ha, sherry!' zei hij, en bracht het gesprek op onze reis.

[p. 104]

'Ach, reizen! Wat je er ook van zeggen mag, het blijft een van de minst aangename pretjes van het leven,' zei Willem. 'Onbekende landen doorkruisen, een taal aan moeten horen, die je absoluut niet verstaat: vreselijk.'

'Maar je kunt je in een vreemde stad toch thuis voelen?' vroeg Martien. 'Wanneer dat gebeurt, begin je je daar een eigen omgeving te vormen.'

'Jawel, na jaren. Misschien na jaren. Maar voorlopig krijg je gezichten te zien, die niets met je verleden en niets met je toekomst van doen hebben. Eenzaamheid en isolement zonder onderbreking en zonder waardigheid. Vakantie, wat is dat anders dan een overhaasting om daar te komen waar niemand op je wacht? Een opgewondenheid, waarvan nieuwsgierigheid de enige oorzaak is. Hoe kun je gevoelens van achting voor jezelf koesteren, zolang de nieuwe dingen vreemd voor je blijven en weigeren op het stuk van je gevoelen en je gewone doen met je mee te werken?'

'Maar wat is er in godsnaam voor nieuws in een wereld van papier en inkt, van foto's, prentbriefkaarten en posters?' vroeg ik.

'Precies,' zei Willem. 'Je hoeft tegenwoordig niet meer op reis. Een tocht naar de bibliotheek is voldoende. Daar kun je trouwens ook niet verbranden.'

'Maar als niets vreemd meer is, kun je er ook heen,' besloot Martien. Logisch, voor het eerst.

Met Athene komt ook het heden naderbij met de mist en de duisternis die erbij horen. Toen Narda vlak voor het uur van ons vertrek wat mascara in een van haar ogen wriemelde, was haar verblindende pijn toen als een bezegeling daarvan? Niets kon ze meer zien en haar contactlenzen borg ze voorlopig weg in haar tasje.

Aan het mooie weer was een einde gekomen. Het stortebakte, urenlang en tropisch. 'Heden regen, morgen buien,' zei het KNMI ervan. Op Schiphol kwam al het gedoe met bagage, kaarten, passen en belastingvrije rom-

[p. 105]

mel door haar handicap op mij neer.

Mist onttrok Athene bij de landing aan mijn oog. Of mist?

Die avond heerste er een grote onrust in de stad - waarom? Ik zag lange rijen wachtenden bij de bushaltes, maar verkeer was er niet, of nauwelijks. Tientallen politiemensen waren er op de been, op een straathoek, onder een winkelpui. Werkeloos, ontspannen, een zendertje bij de hand. Opeens werden we vrijwel ondersteboven gelopen door de ontelbaren die - waar vandaan? - de straten kwamen vullen met hun aanwezigheid en geschreeuw, met vaandels en spandoeken, met geraamtes, uit afval gemaakt, met driftige vuisten en gasmaskers voor het gezicht. En allemaal hadden ze dit ene doel voor ogen - zich te verzamelen voor het paleis, of liever nog in de tuin van dat paleis, daar, waar men elkaar de eer betwistte van in de tuinbeelden te klimmen, om ook die van zo'n masker te voorzien. Maar vóór de demonstratie na talloos vele toespraken werd ontbonden, raakten we in een stroomversnelling - op weg, maar zonder te weten waarheen. Als schimmen liepen de betogers langs je heen. Je had maar één zorg: op de been blijven, niet blijven staan. En plotseling ben je ze kwijt, sta je via een steeg, een straat, op een plein, met boven je de Akropolis badend in *flood-light* en misschien tot ondergang gedoemd door deze mist, die Athene onzichtbaar maakte bij de landing en die Narda de komende dagen plagen zou met voorhoofdsholte-ontstekingsverschijnselen, misselijkheid en gebrek aan eetlust.

Ons hotel stond midden in het centrum, midden in het aanhoudend verkeersgedruis, 24 uur per dag.

Ik kreeg niet de indruk dat die onafzienbare rij auto's ergens vandaan kwam, of ergens toe leidde. Rood licht betekent eigenlijk niets hier, zeker niet voor de voetganger. Zo iemand stort zich eenvoudig in de stroom, en maakt het licht, rood of groen om 't even,

tot voorwerp

[p. 106]

van discussie tussen menselijke sportiviteit en toeterend blik. Het hellenisme der Atheners leeft zich op straat uit in spitsvondige wendingen, daar waar nog even ruimte is, in ongeduldig gevit of socratische ironie - en allemaal volgens non-verbale gesprekstechnieken, die van haarkloverijen en syllogismen het equivalent zijn. Nederlandse objectiviteit, die afwezigheid van emotionaliteit en partijdigheid in het verkeer, ontbreekt hier totaal. De vraag in deze stad is gewoon: waar gaat het om? Hoe halsstarrig kan ik zijn? Wanneer ik doorzet, gaat het dan mis? Dan moet ik dat even proberen! Vragen die, aangezien ze de hybris betreffen, even filosofisch als poëtisch zijn. Iedere inwoner hier loopt de kans op een tragisch en schuldeloos heldendom... Maar wij kwamen er toch, en streken neer op ons terras.

'Zo'n betoging kan niet in Amsterdam,' zei ze.

'Waarom niet?' vroeg ik.

'Ze halen er meteen wat stenen uit de straat.'

't Is misgegaan na 1960.'

'Of door 1960?'

'Ook,' zei ik. 'De jaren zestig vormden een nobele poging om de status quo te veranderen. We werden slachtoffer van koffie-, scheer- en keukenmachines. Alsjeblieft, schat, een snelkookpan. Gaan we zo eten? Hier, liefste, een vibrator, maar schiet een beetje op, wil je? Daar wilde Provo van af.'

'Maar toch ging 't mis.'

'Door de *social engineers*. Die braken los, en al wat goog, loog of peut was, stortte zich op de verongelijken. En die riepen bereidwillig: wat ben ik zielig! Ik heb recht op steun, studiegeld, methadon, verzorging, vrijheid, woonruimte, de pil, bescherming. Ik heb recht op gogen, logen en peuten, op koffie-, scheer- en keukenmachines.'

'Maar dat wil jij toch ook?'

'Nee, hoor. Ik wil een nieuwe pedagogiek. Een begin, een standpunt. Het moet niet allemaal zo automatisch

[p. 107]

gaan, zo zonder aandacht of liefde of plichten.' 'Geen snelkookpan en geen vibrator. Gun je de vrouwen niks?'

'In de keuken en in bed leer je door doen,' zei ik. 'Hoe smaakt dat, een haring in slagroom? Hoe koel zijn die billen, hoe warm die schouders? Welk ander geestelijk onderricht kan daar tegenop? Welk kwaad doe je ermee? En welk kwaad wordt erdoor verijdeld?'

'Jouw leven is zelf een kwaad,' zei ze. 'Geen ander kwaad is daarmee te vergelijken, seksist!'

Wanneer je op onze hotelkamer de luiken gesloten had, zag je zonder licht geen hand meer voor ogen.

Algehele duisternis in een vreemde ruimte met een vreemd bed met vreemde raadsels. Hoe lag ze daar? Hoe lag je zelf ten opzichte van haar? Waar waren de randen van het bed?

Niet te weten waar ze vandaan kwamen, die blote benen van haar, die armen, haar mond op je rug. En o, de plotselinge kromming van haar koninklijke leest onder je handen; je gezicht, bedolven onder haar borsten, haar buik! En niets meer te herkennen van haar gewone manier van doen in bed, omdat ook zij immers geen weg meer wist in deze warme werveling van lakens en zinderende erotiek, deze omgeving van geheime sidderingen en geuren. Het volstrekt nieuwe wierp me achterover in de zachtheid van kussens en liefkozingen. Ik zweefde, ik verging. Ik zag niets, ik tastte rond in fluweelzacht haar en beweeglijk vlees. Hoe koel zijn die billen, hoe warm die schouders?

Hunkerend zocht ik haar tussen, op en onder de dekens, nieuwsgierig, op zoek naar het bekende, dat plots zo vreemd geworden was. Maar tóch: sluit mij op in zo'n ruimte met twintig vrouwen, en ik zal haar vinden en weten: bij haar ben ik thuis - omdat zij alleen dit heeft, dit aanbieden van al het liefs. Nee, niet te weten: dit is zij, dat ben ik, maar: *dit is!*

Ware werkelijkheid, van onze seksualiteit de essentie.

[p. 108]

De volgende morgen zwierven we rond in de lelijkste stad die we kenden. Of kenden? Ik herinnerde me Willems filosofie over het reizen. Ik legde het haar uit. 'Zolang het nieuwe vreemd blijft, voel je je in een vreemde omgeving niet thuis,' zei ik.

Maar het 'nieuwe' bestond natuurlijk niet! Tal van foto's had ik immers van de Akropolis in me opgezogen, al die tijd dat de rots onbereikbaar voor me was. Nu kon ik dit innerlijke beeld, gekoesterd als een kostbaarheid, eindelijk verifiëren aan de hand van de realiteit - steen voor steen en hoek voor hoek.

We dwaalden rond over de Plaka. Hoog rees boven ons de rots uit. Trots, ongenaakbaar. Athenes marmer! Verbrokkeld, nicotinekleurig, aangevreten en door tandsteen belaagd: een ruïne, de kies van een titaan! Maar wat is er nog nieuw voor een vreemdeling in de eeuw van posters en affiches? Je hebt het allemaal allang gezien, lang voor je er bent. Hoe dikwijls gebeurt het trouwens niet, dat je zelfs teleurgesteld bent, als je het voorwerp van je liefde in werkelijkheid, in natura, voor je ziet? Het kost je dan iets verdrietigs - ach niet veel, maar toch - om je oorspronkelijk gevoelen terug te nemen van dat ding vol menselijkheid, dat onverhoeds zó leeg kon lopen! En je spant je in die oude vertrouwelijkheid terug te winnen, nieuwsgierig, op zoek naar het bekende - dat er dan niet meer is. In die stemming begon ik de klim naar het hogere, in de bloedhitte van de dag. Iets wat je met mijn ouderdom niet doen moet. De afmatting, de harteklop, de duizeling - verontrustende voortekens van een mystiek visioen!

'Je ziet het anders dan op het plaatje,' zei Narda. 'Gisteren heb ik Athene alleen maar kunnen voelen en ruiken, vandaag, met de contactlenzen in, kan ik haar ook zien.'

Op de agora - en er is daar geen schaduw of bosschage, waar je haar niet heen zou willen voeren voor een intieme daad van spontane eenvoud - zei ze: 'Je kunt *zien* dat 't

[p. 109]

hier leuk is, ook al weet je niets van geschiedenis, goden, helden, dichters, kunstenaars en filosofen.'

Zij, een van de zeldzaam begaafden die het schone, ongehinderd door kennis van zaken, bij eerste oogopslag herkennen. Het klassieke kan zo romantisch zijn!

18. Een pelgrimstocht

[p. 110]

Het landschap onder deze onbenevelde geëmailleerde lucht deed me denken aan een uitgehongerd dier. Overall steekt de rotsige ondergrond hier door de bodem heen - als knoken door de huid. De weg naar Sounion. Tot opeens pollen geel en groen, die al uitbundiger de hellingen versieren, de nabijheid van de zee doen vermoeden.

Heuvelruggen in de verte, die de illusie wekken van een *déjà-vu*.

En verdomd, wat ken ik dit goed, deze in de steenachtige flank uitgehouwen weg. Die steile wand omhoog aan de ene kant, maar aan de andere, loodrecht omlaag: de zee. De afgrond, die met maagzuigende kracht het denken verplaatst van het leegkolkend hoofd naar diep in je buik! Naar nooit bewust bewaarde herinneringen, maar die er opeens in alle concreetheid zijn, opgerezen uit dat blauw.

In de bus naar Sounion plotseling weer een jongen te zijn in zijn eerste oorlogsjaar - het kwam me als onvoorstelbaar voor. Maar ik zag me er toch staan, aan de oever van de rivier in het voormalige Batavia. Aan de heuvelkant, waar je van de hoogte af uit kon kijken over het water en over het lage, uitgestrekte terrein daarachter, waarop de kazerne was gebouwd - blokken, die een zorgeloze kinderhand had achtergelaten in de tuin. Daar begon de afdaling, voetje voor voetje, want er konden plotselinge versnellingen zijn, door een onverwachte steilte omlaag, verborgen onder het hoge en vlijmscherpe gras. Oppassen moest je, want juist hier had de rivier een aantal smalle, maar diepe krekken weggevreten uit de rode klei. Eén misstap en... Maar had je die gevaren eenmaal getrotseerd, dan was de beloning er ook naar. Want dan liep je gemakkelijk en snel door naar de over het water han-

[p. 111]

gende boom, waaronder een eilandje lag: mijn rots, 1 m³ groot.

Ik kwam er vaak, tegen zonsondergang. Dan kwamen er een soort heimwee en een zachtheid samen in een stilte die ik niet verklaren kon. En die trouwens ook gauw verscheurd werd door een trompetsignaal, door commando's en wapengekletter. Dan werd de vlag van het Land van de Rijzende Zon gestreken. Ik genoot van dat uur. Ik gebruikte de rode cirkel van de vlag als schietschijf voor mijn denkbeeldig geschut. Ik knalde ze neer, een voor een, de Japanners en hun Indonesische trawanten. Wrok en haat woonden in mij. Ik had bij gebrek aan een te bestrijden vader een wereldmacht als tegenstander gekregen. Hoe zachtmoedig ik ook was, ik wist dat de Rijzende Zon eens door de Ondergaande zou worden overweldigd. 'Het zonnetje gaat van ons scheiden,' zong ik. En ik legde er weer een stelletje neer. Ik bereidde de ondergang van dat kloterijk voor op dat eilandje van mij, mijn Bikini, mijn hoop en mijn wanhoop.

En intussen liet ik me maar voortslingeren - de haarspeldbochten door in de zinderende atmosfeer van Attica. En werkelijk. Het heeft iets van Indonesië, dit landschap. Nee, niet die bergen met sawa's, trapsgewijs omlaag, maar deze, die beplant zijn met koffie of thee: daar, waar een enkele bungalow oprijst uit het groen. Het landschap hier heeft niet dat grootse van ginds. Het heeft de intieme monumentaliteit van zijn bouwwerken. Dit is Indonesië in zakformaat, Sumatra's westkust in miniatuur. Kijk, daar - een mensenleeftijd geleden: om *die* bocht reden we de helling af, en daar, in de schaduw, trokken we onze gymschoenen aan voor een lange tocht, dwars door zee, over messcherp koraal, naar Pulau Laut, een onbewoond eiland, maar niettemin, er stond toch een hut en er was schoon zoet water. Er waren pannen, roosters. Hangmatten tussen de kokospalmen. Een picknick, ijs, geluier. Tropische verrassingen... Maar nee! Opeens zijn er op de riskante hoogte van een in zee springende rots de

[p. 112]

vijftien zuilen van de tempel van Sounion, - het heiligdom van de zeegod! Ik was verrukt, en meer dan verrukt - maar wat was er nou eigenlijk precies aan de hand? Stenen op elkaar stapelen, passen, meten... Mijn hemel, dat kan een kind immers ook?

Op school zal men moeten erkennen: 'Die Grieken, meneer De Brauw, wat die konden, dat kon Picasso ook!'

Later zou ik op de Akropolis de reliëfs zien. Die van de stervelingen in hun processie, met hun koeien, kruiken en olijftakken. Klassiek en beheerst in hun bewegingen, al lopen ze elkaar natuurlijk toch voor de voet in hun doelgerichte ijver, die niet anders dan verdragend werken kan. Zo liepen ze te hoop, die mensen, bang en niet bang voor de ruimte, die ze elkaar betwistten. Zo was dat toen. Zo was dat zo juist nog, met die demonstratie voor het presidentiële paleis. De agora van Athene - een soort van Scheveningen moet het geweest zijn, bij zomers weer. Lieslaarzen hadden ze nodig, 460 v. Chr. om door hún berg patat en mayonaise heen te baggeren. Nee, stervelingen hebben dat niet, dat instinct voor kosmische diepten. Ik merkte het aan mezelf, hoe bevreemd, hoe beklemd ik me voelde, toen ik opeens alleen stond op dat plein, het duistere, met Narda als enig houvast, en met boven ons de Akropolis, brandend in roerloos licht. Alleen de goden voelen zich wel in die diepte. Je ziet het op dat reliëf, waarop god weet wie ze heeft afgebeeld tegen een vlak plan, dat ze als open ruimte dient - weids, majesteitelijk. Maar neem zo'n gevel. Ze drukken de mensen eenvoudig in zo'n driehoek - stervend, liggend, knielend, sneuvelend of heroïsch overeind en in triomf. De claustrofobie der Grieken! Wie heeft er ooit over geschreven? Maar die is het toch, die de stervelingen open doet dringen tot een groep, met de muur als veilige steun in de rug!

Want ook de vrijstaande beelden komen nauwelijks los

[p. 113]

van hun muur, terwijl een beeld toch iets is waar je omheen zou moeten kunnen! Zij zetten hun goden eenvoudig tegen de tempelwand, de wand van het museum. De achterkant der Griekse goden is *onbereikbaar* voor de toerist, de pelgrim - want is er hier verschil tussen die twee?

In het Nationaal Museum zag ik dan eindelijk een jongensdroom in vervulling gaan: ik zag de kop van de Hygieia van Tegea - van opzij net een stukje hoogreliëf, met een eigenaardige spanning in haar wangen, een strakheid, die bij een paar in ronding getuite lippen hoort: een mond die kust, of fluit, of o roept. Maar bekijk die kop eens van voren! Het vollemaansgezicht met zijn vlezige, malse wangen is een even onverwachte, als aangename verrassing. Ik zou zo'n foto van haar willen hebben als die ze van beruchte criminelen bewaren in het politiearchief. Ik zou zulke foto's willen hebben van al die Olympische gangsters, van de archaische vooral. Want het was mij niet ontgaan dat de spanning in *hun* wang nog opzichtiger was dan bij mijn godin. Maar in plaats van te fluiten, doen ze de glimlach van de Gioconda na! Ik zou van de Mona Lisa een portret willen zien *en profile*.

De welingelichte lezer voelt wel: kunstbeschouwing is mijn sterkste kant niet. Ik trek de dingen veel te veel naar me toe. Maar ik kan me dan ook niet voorstellen dat het toppunt van mijn geluk in vervulling zou gaan wanneer dat anders was geweest. Integendeel. Neem de tempels. Neem Sounion. Ik zag hoe daar een jongen het heiligdom wilde betreden met bloot bovenlijf. Ik zag hoe de gids hem tegenhield met een loom gebaar. Heilige plaatsen zijn voor altijd heilig. Ik vond dat absurd én ik kon dat begrijpen. Het Parthenon - het verpletterde mij tenslotte. Ik keek ernaar onder een scheve hoek bij stralend weer - het wit der zuilen. De diepe schaduwen daartussen geplet. Was het niet als een beeld van mijn gewetensknaging? Liepen

[p. 114]

de zuilen niet te hoop daar, drukte hun claustrofilie ze niet te zamen tot een massa, om dat zwarte, die duisternis, mij! - te vermorzelen onder het gewicht van apollinisch, zonbeschenen marmer?

Mijn stijgdrang brak! Hartkloppingen, duizelingen, zweet. Benader een tempel nimmer van opzij! Want wat je verwacht te zullen zien, krijg je te zien. Een schimmenspel van zwart en wit, verwrongen, smartelijk, beweeglijk en uitermate tragisch.

Ik wendde me af van dat duel, die onrust van de ziel. Ik werd een pelgrim die, *recht tegenover* de tempel staande, inzicht in stralende helderheid deelachtig werd. Ik zag met neergeslagen oog waarom de goden tegen de tempelwand staan: mensen kunnen niet om goden heen! Wie zag van een godheid het achterwerk? Mozes. Begin. Volgelingen die hun werk half doen. Maar ik zag de diepte der goden dwars door alle muren heen. De open ruimte. Het diametraal aan het ik tegengestelde.

'Je ziet het anders dan op het plaatje,' zei Narda met kinderhart en open oog. En ik zag het anders. Ik zag Sounion en Bikini, bakermat en vaderhuis. Ik zag dat heilige plaatsen heilig zijn - voorgoed. En ik zag bovenal dat dat er geen moer toe doet, want *elke* plaats is heilig.

Als je er maar als pelgrim komt.

19. Ontaarde dromen

[p. 115]

Op school zweeg ik van de Grieken. Ik zou daarentegen over de expressionisten te spreken hebben. Gombrich, Janson - ik vond bij hen niet wat ik zocht. Kun je bij scholieren, in de leeftijd van 16 tot 18, begrip kweken voor dit verschijnsel? In zijn galerie sprak ik erover met Rex. Dat was het ongelukkige met mensen als ik, maakte hij me duidelijk. Mensen die de dingen niet zien in hun eenmaligheid, maar als schakel tussen het voorgaande en nakomende. Een reeks, een keten van oorzaak en gevolg die geen enkel recht van bestaan heeft, en die dan ook alleen maar bestaat in de verhitte verbeelding van kunsthistorici.

'Kijk naar Lucebert, die jij zo bewondert,' zei hij. 'Zijn uitbeelding van de verschrikking, dat kon misschien nog in de dagen van Napoleon en Goya, maar vergeleken met de werkelijkheid nu, mist alles wat hij doet toch ieder doel? Iedere verbeelding van zijn kant wordt nog dezelfde dag door de media achterhaald, en door de militairen overtroffen.' Hoe nu met mij? Met één klap sloeg hij een wereldbeeld aan barrels. Ik zocht wanhopig naar uitvluchten, vluchtwegen. Is het expressionisme niet een gevaar geweest, eens - voor de Duitsers vooral? *Entartete Kunst!* Wat is ontaarde kunst? Dat sloeg op iets waarvan vaders beweerden dat hun zoontje dat ook kon. Wat kon dat zoontje dan? Hij leidde me rond in zijn galerie. Schoonhoven, Berkulin...

'Beuys is ook politicus geworden,' zei ik zwakjes.

'Ha, Beuys,' antwoordde hij grimmig, als sprak hij van een deserteur.

Ik zag een manshoog vrieselement van Jan van Munster, aan de top met ijs beslagen. Ik zag een t.l.-buis, zwart

[p. 116]

geschilderd, die behaaglijk warm voelde, als je je hand er op lei. Een zoontje maakt zijn beelden los uit de kneveltouwen van de werkelijkheid, dacht ik. En een vader slaat ze in de boeien, om aan het gevaar van zelfopenbaring te ontkomen. Ik dacht aan mijn school, en aan de muren daar, waar onze pupillen hun naam op gespoten hadden. Mr. Nude, dr. Fuck, capt. Vomit... Ze steken een stadion in de fik. Ze breken de straten op. Stiletto's, wurgstokjes, karate. Een surrealistische droom, op de feiten betraapt.

Hadden ze van Breton geleerd?

Integendeel. Kijk, hoe ze worden beziggehouden. Ze lezen met een haast of de duivel ze achternazit. Een metafoor gaat zonder van kleur te verschieten aan ze voorbij. Ze schrijven. Maar de ribben van de grammatica steken door de zinnen heen. Hun woord is eenduidig, hun gevoel bevroren. Intuïtie bestaat niet voor hen, maar technologie, know-how, wetenschap, of wat ze daarvoor houden. Wil je weten hoe je een stadion in de hens moet krijgen? Dan moet je naar de tv kijken. En op precies dezelfde manier draaien ze een studie in elkaar. Willen weten is immers: instant replay - kijken hoe het gaat. Vandalisme begint bij de wetenschapper, die bang is voor een dadaïsering van zijn kennis, omdat zoiets hem wel eens van zijn eenzijdigheid zou kunnen beroven. Hij tilt zich liever een breuk aan zijn observaties en letterlijke betekenissen, dan dat hij zich aan zelfopenbaring blootstelt. Hij leidt liever Taiwanesezen op, dan zelfstandig denkende mensen. - Dromen zoals Kékulé dat deed, beschouwt hij als een wonder, zonder te beseffen dat het ook een wonder is. Zulke dromen, intuïtie. Polaroid: de opname is de afdruk.

'Droom je wel eens, Narda, heb je wel eens erotische fantasieën?'

'O ja, natuurlijk. Maar niet van die verhitte, als je wel eens tegen komt bij Nancy Friday. Mijn fantasiebeelden

[p. 117]

blijven altijd aan de aarde gebonden; ze hebben veel te maken met kleren, make-up en mij. Een rok met een split. Nettruitjes, hoge laarzen.'

'Je koestert een ideaalbeeld van jezelf. Maar zou je dat nu een fantasie noemen? Een erotische? Je houdt te veel van jezelf voor je minnaar verborgen. Kom, span je eens in!'

'Als ik over mezelf fantaseer, ben ik altijd heel slank. En als ik naakt ben, is dat alleen, ergens aan zee. Ik heb een make-up die onaantastbaar is voor zon en water. Ik hou van dat beeld van mezelf - als gold het een soort heimwee. Ik kan oneindig naar mezelf verlangen. Soms maak ik me op voor de aardigheid, om mezelf te verleiden misschien. Als ik de parfum opsnuif die uit mijn boezem opstijgt, is dat honderd keer meer een erotische ervaring dan de hitsigste fantasie.'

'Maar een fantasie is een pseudo-ervaring. Daar wil ik je over horen. Je concentreert je op een werkelijkheid in slow motion en soft focus. Of vergis ik me daarin?'

'Weet je, ik hou van de werkelijkheid, al zijn de voorstellingen die ik me maak soms vaag en in de kleur of schaduw van een bepaalde stemming. Dat gevrij met oom Henri bijvoorbeeld, vooral die eerste keer, dat is een gebeurtenis van mijn verbeelding geworden. Dat is misschien nooit zo geweest. Of ervaringen met jou. Als je in de klas van die schilderijen liet zien, Renoir. Erotische fantasieën te midden van de werkelijkheid - kun je je voorstellen? Of is er nog meer? Het fantaseren van intriges. Het toneelmatige in mij. Ik geniet ervan, wanneer ik weet dat er in een bepaald gezelschap iemand op me valt. Het overkwam me eens, die verrukking, zonder dat er iets anders gebeurde, dan dat ik me aan de zedenkwetsende vleierij van zo'n hartebreker blootstelde. Te midden van rook, muziek, gelach, de geur van drank. Hij ziet het aan me, dacht ik sidderend, *le concubinage imaginé dans la maison conjugale...* Wat geil! Toen kwam ik klaar, zomaar, heel spontaan.'

'Ja,' zei ik. 'Zo komen we een beetje in de buurt. Al hoort

[p. 118]

het nog tot een voorbije werkelijkheid. Overpeinzing van wat is geweest. Droefgeestig verlangen misschien, naar wat had kunnen zijn. Onstoffelijke rijkdom, die je ontglipte. Het meest reële is bij jou, hoe dan ook, toch het meest gefantaseerde: dat meisje, deze Deirdre, die je van jezelf maakt als je in de spiegel kijkt. En die één keer, zonder dat ze dat wilde, in extase werd gebracht door een kitteling van het oor. Fantaseer nou eens door op *dat* meisje.'

'Wat moet ik van haar zeggen? Dat ze zwarte condooms heel erotisch vindt. Chic - zoals een zwarte cocktailjurk chic is. Of dat ze op een stoel zit waarin een pik is verborgen die op en neer kan, en dat niemand van het gezelschap dat in de gaten heeft, omdat die jurk alles bedekt. Of ze bevindt zich in een lange gang. Door kaarsen in kristallen kroonluchters verlicht, verblindend. En zij is naakt. Eén wand bestaat uit spiegels, van waarachter jij haar wel, maar zij jou niét kan zien, en op een afstand van telkens een halve meter steekt er een pik uit een gat, waar ze alles mee mag doen. Alles! Maar ze mag er met niemand over praten, en vooral niet met jou!' Ze lachte. 'Weet je, ik heb zin om heel lang heel lekker en leuk met je te naaien. En dan mogen er duizend spiegels bij zijn, en een jongen, die ook wel wil, maar die alleen maar toe mag kijken hoe jij de marmelade oplikt uit mijn - hoe zal ik zeggen? - uit *le croissant...*'

'Zie je wel,' zei ik. 'Zo krijg je bij alle verafgoding mijnerzijds steeds menselijker trekjes. Zo kom je steeds vernieuwd in de werkelijkheid terug. Maar lieve God, waar haalt een aardig meisje als jij zulke grappige ideeën vandaan?'

20. Ontaarde dromen

[p. 119]

In de brugklas riep een collega haar eens tot de orde: 'Narda, hoer! Ga zitten!' Zij kende dat woord niet, maar het kreeg onmiddellijk zijn panische kleur door de intimiderende klank. Hoer!

'Nette mensen zeggen zulke woorden niet,' kreeg ze thuis te horen. Maar dan was die leraar, dan waren die anderen in de klas geen nette mensen! Die kenden dat woord heel goed, die wisten precies wat het betekende!

HOER, lichtekooi, veile deern, vrouw die zich voor geld aan mannen overgeeft; *voor hoer zitten*, als publieke vrouw leven; *naar de hoeren lopen*, een ontuchtig, zedeloos leven leiden; *je kletst als een ouwe hoer*, je zeurt, je zanikt verschrikkelijk; *de hoer spelen*, ontuchtig, overspelig leven; ook als scheldwoord: *vuile hoer*.

HOERACHTIG, zoals van de hoeren, wulpsch: *hoerachtige oogen*.

HOERDOM, hoererie, *in hoerdom leven*.

HOEREEREN, in ontucht leven.

HOEREN, hoereeren: *hij doet niets dan hoeren en snoeren*, een losbandig leven leiden.

HOERIG, hoerachtig, *hoerig kijken*.

HOERIGHEID.

Ze werd er nauwelijks wijzer van, maar dat het iets smerigs was, daar hoefde je niet aan te twijfelen. Bovendien had het iets aantrekkelijks! Een ontuchtig, zedeloos leven leiden, wulpsch, losbandig. Hoerig kijken. Zou zij dat al kunnen, hoerig kijken?

HOERENGELUK, buitengewoon, groot geluk! HOER,

[p. 120]

vrouw die zich *voor geld* aan mannen overgeeft! Dat zou ze ook wel willen, zich overgeven aan mannen en dan nog *geld* krijgen op de koop toe!

Zo moest het woord een hele koortsgrafiek doorlopen van gevoelswaarde naar gevoelswaarde, een metamorfose ondergaan van de meest fantastische betekenissen, alvorens het in haar communicatiesysteem zijn min of meer vaste, zakelijke plaats kreeg. Tot oom Henri met zijn problemen kwam.

'Hoer, hoer, denk ik van mezelf,' schreef ze mij. En: 'Toegeven, maar niet helemaal - dat is toch HOERIG?'

Waarom ontbreekt deze omschrijving in Van Dale?

Het *idee* hoerigheid sprak haar aan, geloof ik. Ik dacht terug aan dat terrasje toen ze vond dat Patrick 'eigenlijk wel gelijk had' met zijn fatalistische kijk op haar toekomst. En ik herinnerde me hoe koel ze me antwoordde op mijn vraag of ze nog maagd was. Inwendig kookte ze toen, vertelde ze later: 'Met welk soort ga je zelf om, dat je 't lef hebt mij dat te vragen?' Maar hoe denkt iemand dan, die zichzelf hoerig vindt, omdat ze gelooft dat alles mag zolang er kerels zijn (met geld, of zonder, om 't even), terwijl ze zich anderzijds zo diep gekwetst voelt, wanneer haar maagdelijkheid in twijfel wordt getrokken? Wat waren dit voor tegenstrijdigheden? Hartstocht, en de kunst om zich onberispelijk voor te doen - dat moest toch wel leiden tot een soort anorexia nervosa van de ziel? Was die tweespalt niet haar paradox? Er was nog hoop voor haar, voor mij, voor mij vooral! Ik kende haar tenslotte zo heel anders dan Patrick...

Ik droeg haar op met hem en met die oom van haar te breken. Gehoorzaam deed ze dat. Patrick maakte zijn *amende honorable*, maar oom Henri bleek een heel ander probleem.

'Waarom moet uitgerekend jij de Moedermaagd naar de kroon steken?' vroeg hij opgewekt. Ze wees hem op het onaantrekkelijke, het afstotende van zijn kunstgebit. Maar dat ding was nooit eerder een belem-

[p. 121]

mering voor haar geweest, zoals hij terecht en niet onsnedig opmerkte. Haar poging zich van hem te bevrijden maakte niet de minste indruk op hem. Hij ritste haar jurk nog maar eens open, liefkoosde haar borsten en drukte zijn snor tussen haar lippen. Wie weet, likte ze nog aan dat gebit, het krenge.

Tegen mij loog ze. Ze maakte gewag van een eclatante overwinning op de man. Ik was trots op haar. En op mezelf.

'Maar kon ik dan anders?' vroeg ze toen haar leugen uitkwam. 'Als jij je met die zaak bemoeien ging, liep ik dan niet de kans dat ik jullie allebei verliezen zou? Dat wilde ik toch niet? O, zeg alsjeblieft, dat je van me houdt!'

Nu pas begrijp ik, dat ze wel profijt *moest* trekken van mijn geloof in haar overwinning. Had ik haar toen doorzien, hoe zou ik dan mijn gevoelens van haar hebben weggenomen, of niet weggenomen, en integendeel boos of verdrietig en verslagen, wie weet wanhopig (jawel: wanhopig!) om me heen hebben gemept om tenslotte tóch mijn liefde te smoren. Hoe zou ik daarna ooit weer nieuwe banden aan moeten knopen met deze plotselinge vreemdelinge, die mij eens zo intens vertrouwd was geweest?

Maar intussen hield ze er twee minnaars op na, onder wie één verre, in een andere stad, een nieuwe flat. Ze zocht hem daar nog wel eens op. En toen hij op een dag ziek lag, en zij naast hem op de rand van het bed kwam zitten, verhinderde zij hem geenszins het gevinger waar hij zich met overgave aan wijdde - tot zijn vrouw verscheen. Die alleen maar lief deed tegen mijn kleine, mijn hoerige maagd!

Ik liep naar mijn atelier, naar mijn stofmappen en kaartsysteem. Ik bekeek haar portretten vluchtig, en zette ze weer weg. Ik zocht naar mysteries, tussen stapels brieven, schetsen, dagboekbladen - zonder rust. Het feest-

[p. 122]

album dat ik van haar klas gekregen had bij hun 'afscheid van school' viel uit mijn handen. Ik schopte het onder tafel. Ik was nerveus. Ik duwde mijn vuisten krachtig in mijn ogen: ik wilde de nacht zien en haar stralende verschijning daarin. Oom Henri, dacht ik, een beetje ziek. Toen zag ik haar rondlopen in Brugge, met haar vriendinnen, kauwend op die snoepjes van tante Lies. Haar minirok, haar lange laarzen, haar zwarte, doorschijnende panties, O Narda! Daar liepen ze een kerk binnen. Brutaal, quasi onverschillig, maar aandacht eisend, betrok ze haar post op de preekstoel, enkele treden hoger dan Ted en Eviet.

Jongensachtig leunt ze tegen de lijst, die tijdens de beklimming van het gestoelte steun biedt aan de hand. Het lange, loshangende haar verleent haar de allure van een roofdier - of dankt ze die veeleer aan haar uitdagend geopende mond, nu ze weer eens haar keel opzet? Haar houding staat in schril contrast met de ingetogenheid der andere meisjes, die misschien iets fluisteren, verlegen als ze zijn met Narda's profanerend optreden.

'Klik,' deed het fototoestel. Hoe stond ze erop? Hoe keek ze - kon ze dat al, *hoerig kijken*? Ja, ze kon het, eindelijk kon ze dat, deze eerste dag na die eerste zoen van oom Henri. *Hoerig kijken*.

Hoerig! 'Iets meer dan toegeeflijk,' zegt mijn vocabulaire ervan. Maar ook: 'hoe beminnelijk!'

Oom Henri gaf ze in het examenjaar op. Waarom wist ik niet. Misschien was de afstand een bezwaar, of tante Lies, of haar geweten. En ik, die overigens nog nergens van af wist, toen. Wij ontmoetten elkaar in die laatste weken bijna dagelijks in mijn vaders huis, dat moest worden ontruimd. We naaiden dat het een lieve lust was en sluimerden in, zij met haar borsten over mijn buik - een zware last. *Zij had geen behoefte meer aan die oom van haar!*

De komende vakantie zag ik als een bedreiging. Als zij daarna tot een of andere studie besloot, en zou moeten

[p. 123]

verhuizen? In die vakantie vond ze een kortstondig baantje om veertien dagen Joegoslavië te verdienen. Zes weken van onbereikbaarheid! Was het met oom Henri allemaal te gemakkelijk geweest, te vanzelfsprekend gegaan? Daar was Peter, een collega van haar, en Vlado, een vakantie vriendje. Wat haar diepste begeerten waren, ik wist het niet. Ging het haar niet, nog niet of niet meer om liefde? Ging het haar werkelijk om die ene obsessie, die hoerigheid? Stapte ze daarom met die jongens in bed? Miste ze mij? Of gold hier de wet: uit het oog uit het hart? Ik had, puur toevallig, in de tijd van mijn scheiding een lijstje gevonden van haar minnaars en bedgenoten, die ze vooral tijdens haar vakanties opgedoken had. Maar ze vond die ook onder 'vrienden' van mij, wier naam en persoon ik vervloek. Toen ik een van hen telefonisch overrompelde, stamelde hij beduusd: 'Sorry - ik ben een lul.' Ik hing op. Hoe is het mogelijk over deze kakkerlak en zijn soort te schrijven met de gemoedsrust die de stijl van deze regels vereist? Heb ik dit dan niet, eens, toen, als pijnlijk, als kwetsend ervaren? Ze bedroog me met het innemendste gezicht van de wereld!

Ik sprak met haar af in een bar, briesend. 'Je verzint maar een smoes om er te komen,' zei ik. En uit het duister dook ze op, kustte me, snikte, lachte en snikte weer en zei dat ze niet bedoeld had me te bedriegen, en dat ze zo alleen was geweest in die rotvakanties, dat ze van me hield, dat ze het alleen gedaan had om de spanning van iets te doen dat ze voor mij verborgen moest houden, om de sensatie van lekker iets stiekems te doen - als eens in de tijd van Henri en dat gelieg tegen haar ouders. Dat ze, met wie ze ook was, zich voorgesteld had hoe dit zou zijn met mij. Dat ze *niets* betekenden voor haar. 'Werden ze morgen geëxecuteerd - ik zou geen vinger naar ze uitsteken,' zei ze. Krasse taal, die ik opzooog met gulzig oor. En verder? Brak ik niet met haar, en heelde ik die breuk niet? Brak ik niet opnieuw, en herstelde ik niet op eigen kracht, wat ik gebroken had? O zeker! De idiootste

[p. 124]

sprongen verbonden de hoogste toppen met de afgrondelijkste ravijnen. Razernij vervulde mijn hart. En liefde.

Ik ben een eenvoudig leraar, een halve artist. Geen psycholoog, nog minder een geschoold denker. Maar neem alles te baat: de *permissive society* van die jaren, de seksuele revolutie, een vorm van grootbrengen, die van kleineren nauwelijks te onderscheiden valt. Die bijlessen in egoïsme, de achterbakse mentaliteit van een wereld van voorwendsels, gezichten, geld en goede manieren - de wereld van Henri - is het dan een wonder, dat iemand in zo'n doolhof de weg niet meer weet? Als je om je heen alleen maar mensen ziet (en rekent u mij daar gerust maar bij) die genoeg geobsedeerd zijn door hun geliefde om zich met hartstocht aan hem of haar te wijden, maar die te zeer aan hun eigen vrijheid hechten, om zich volledig in zo'n relatie te binden, zou je dan niet geloven dat het zoete leven identiek is met hoeren en snoeren? Wees eerlijk, De Brauw: dacht jij daar zelf niet ook zo over? En trouwens, oom Henri! Hij bevrijdde haar toch maar van remmingen en vooroordelen, die ze zich thuis had laten aanpraten! Hij boog haar seksuele belangstelling om naar zichzelf, naar Patrick, naar mij, naar de anderen, de ouderen, de geile maar geliefde geronten!

Ze gooide de deur niet dicht, die hij op een kier had gezet, en waardoor zij het vermoeden kreeg van een wereld, nieuw en adembenemend, die haar bekoorde, verraste en verrukte. Die haar voor ging zweven, en die de richting bepaalde van haar verlangen en haar dromen. Waarom zou zij dit beeld, waar het haar in zijn vage onbestemdheid al zo diep aangreep, niet verwezenlijken ter wille van een nieuw bestaan?

'Jongens zijn zo vaak serieus op hun zestiende. Op je veertigste neem je het leven wat lichter,' zei ze. 'Jongens niet, dus. Grijs schaamhaar is zoveel interessanter voor een meisje als ik.' Weg met haar 'hoerigheid', lieve God, daar ging het niet om! Zó nieuwsgierig was dit kind

[p. 125]

geworden door het verbod op verkeer met jongens, door alle premeditaties inzake de liefde, dat ze, in de kortste tijd, en met ieder middel dat zich maar voordeed, het mechanisme van de seksualiteit wilde leren kennen. Ze keerde alle verboden in pamflettistische zin tot geboden om, en maakte van het woord 'hoer' een geuzennaam. Van dat moment af werd haar leven gekenmerkt, niet door zijn afkomst, maar door zijn groei naar het geheim van haar nachten. Zij beging een zonde tegen de ethiek: zij veranderde tegen de verdrukking in. Want het mag dan waar zijn dat ze, alsof er voor haar geen bestemming op deze wereld was, werd grootgebracht in een ivoren toren; niet minder waar is het dat zij die doelloosheid naar zichzelf omhoog, zodat het leven in haarzelf een vervulling bereiken kon. Wat is het wonderlijk naar zichzelf te verlangen, heel aards en heel eenvoudig! Onaanrandbaar te kunnen zijn, krachtens een schoonheid die geen visitekaartje is, die de wereld niet naar de ogen ziet, die van de wereld af kan zien. Haar seksuele experimenten, wat waren die anders dan herhaling, overeenkomst, variaties op een thema - in haast soms, in onrust altijd en zonder geduld of vrede, zonder verfijning. Ze maakte fouten die, onder eeuwigheidsaspect gezien, geen fouten zijn, maar een weg, en geen eenvoudige, naar een toenemende zelfstandigheid. 'Polymorf pervers,' zegt Freud van de dromen van jonge meisjes. Het klinkt mij als een synoniem voor 'onschuldig' in de oren.

Na alle drankjes en alle gesnotter in die bar bracht ik haar naar huis - lopend. Een taxi bracht me daarna naar de stad, waarboven een enge en doodse stilte was komen te hangen. Het miezerde. Ik wilde nog iets drinken; voor mijn atelier stapte ik uit. 'Wat zal het zijn, De Brauw?' mompelde ik. 'Een jonge?' Er was niets anders in de koelkast. Mijn oog viel op het feestalbum, dat nu rechtop stond in

[p. 126]

de kast - het afscheidscadeau van haar klas. Tekeningetjes, foto's, rijmpjes, handtekeningen. Er moest ook een foto van haar bij zijn. Ik bladerde het boek door. Haar foto was niet te vinden. Ik werd snel dronken. Op mijn divan viel ik in slaap.

21. Een adembenemend portret

[p. 127]

Op een feestje bij Evert, die een nakroost heeft in Narda's leeftijd, maakte ze zich los uit een halve kring van vrouwen om binnenkomers de hand te reiken. Een grijsaard, met zo'n sjaaltje in de hals. Die scoort, dacht ik. Zijn vrouw, pittig, lang. Ik mat haar leeftijd af naar die van hun zoon Bert, in T-shirt en jeans. Bruine krullen, het snorretje van een beginner in de twintig. Zijn ogen vielen zowat in Narda's uitsnijding *à coeur*, maar hij voegde zich toch bij de groep van Everts kinderen en hun vrienden.

De avond werdolgepraat:

- over mode ('De kleur van dit seizoen...' - Martien)
- onderwijs ('Opvoeding en gevoeligheid stoten elkaar af' - Evert)
- vrouwen ('Wat een verrukkelijk raadsel' - met een hoofdknik in Narda's richting - de grijsaard)
- literatuur ('Ik praat niet met hem. Hij vindt de verkeerde boeken goed' - Willem)
- drank ('Dom Pierre Pérignon, de blinde benedictijn...' - Patrick)
- politiek ('Hoe kun je 't winnen van een platvloerse man, die in tranen zijn sabeldieren op je afstuurt?' - Eliane)
- kunst ('O, u verzamelt negerplastieken, omdat Picasso dat ook deed!' - Rex).

('Goed voor je algemene ontwikkeling,' zei Narda. 'Het is geen pretje om tot volwassenheid te worden geroepen.' Ze ging achteloos bij haar leeftijdgenoten zitten, op de grond ('Als ik met leeftijdgenoten van mij op moet trekken, denk ik: dat is je reinste pedofilie' - Narda).

[p. 128]

'Je hoort er eigenlijk niet meer bij,' vertelde ze me thuis. 'Ze snappen niet, dat je je met ze bezighoudt. Dat hoeft immers niet meer, als je met zo'n ouwe lul getrouwd bent.' 'Dat zeggen ze toch niet, *ouwe lul*?' vroeg ik voorzichtig. Op school is dat wat anders, maar daar - bij Evert...

'Natuurlijk niet. Ik vertaal even de sfeer. Ze voelen zich gechoqueerd en onzeker bij het jonge vrouwtje van zo'n ouwe man.'

'Als 't even kan, hang ik de mensen niet aan hun neus dat ik met mijn kleine meid getrouwd ben,' zei ik om iets in het midden te brengen.

'Ik ook niet. Ik werd zo voorgesteld; ze zijn ervan overtuigd, dat 't onmogelijk is dat iemand als ik houden kan van iemand als jij. Toen ik erbij kwam, zei ik: "Zo nu komt mama even bij jullie zitten."

"Mama?" vroeg Bert, die met dat snorretje. "Heb je dan kinderen?"

"Nee hoor," zei ik. "Dat kan niet, ik ben gesteriliseerd." Hij viel bijna om van verbazing. Hij vroeg nog of jij 't niet vervelend vond dat ik in hun midden kwam. Hij begrijpt dat niet van jou, die tolerantie.

"Wat is er nou zo leuk aan zo'n ouwe man?" vroeg hij. "Nou, die tolerantie dus," zei ik. En ik zei: "Hij amuseert me, op een wat decadente, leuke manier. Hij is in ieder geval wijzer dan jij."

Ze keek me trouwhartig aan, terwijl ze voor mijn stoel op haar knieën zat, zoals ze wel vaker deed. Ik dacht terug aan Willems adagium de eenheid van lichaamsbouw en karakter betreffende. Haar gewoontes! Ik ben vergeten haar gewoontes te noemen! Haar duimzuigen. Haar 'geloof' in de weekhoroscoop. Het zorgvuldige bijhouden van afspraken en belangrijke data in haar leven! Een andere gewoonte, van haar lichaam sinds haar twaalfde: haar migraine. Ellendige aanvallen met lichtverschijnselen, die haar het lezen en studeren onmogelijk maakten.

Zich intellectueel op iets concentreren leerde ze niet, ook

[p. 129]

niet door die bijlessen. Wie niet beter weet, houdt haar helaas voor oppervlakkig en wuft, en vergist zich op een vreselijke manier. Maar misschien laat men zich bij zo'n beoordeling ook wel leiden door de jeugd van haar *huid*. Op haar kin vertoont zich immers, bij sommige emoties, een ingekeerd soort kippevel. Je ziet daar kleine putjes in een regelmatig patroon, en ongetwijfeld is dat een kinderlijk ornament, dat niet zonder bekoring is voor een vaderhart.

'Wat heeft die man een mooie dochter,' herinnerde ik me dat iemand op dat feestje tegen Willem zei. Ik vertelde het haar: 'Ze denken dat je het generatieverschil alleen door een zwaar leven kunt vereffenen!'

'Ja,' zei ze met plagend misverstand. 'Dat zei Bert ook al: "Als je in de bloei van je leven bent, zit je met een ouwe, impotente man."

Ik stoof onmiddellijk op, toen: "Impotent? Nou, ik kan je verzekeren... En trouwens, Bert, als ik veertig ben, ben ik ook oud!"

Toen biechtte hij een *liaison* op die hij eens met een vrouw van die leeftijd had en die hij heel opwindend had gevonden. "Oud wat is oud," vond hij.

"Nou," zei ik. "Dan heb jij die afwijking toch ook?"

"Ja," riep hij verontwaardigd, "maar daar trouw ik niet mee!"

Ik wees toen op zijn vader, die met dat dasje. "Dat is een leuke vent," zei ik.

Hij keek me aan of ik gek geworden was. "Die?" vroeg hij. "Maar daar kun je toch niet mee schaatsen, surfen, zwemmen! De disco, en die dingen, daar komt dan toch niks meer van in?"

Er was een meisje in die kring, en die zei toen: "Met andere woorden: als je te kort komt, kun je altijd bij mij terecht." Hij werd rood en verlegen, omdat ze doorhad, dat hij mij wit wilde praten, en jou zwart, om zo een doorgang naar mij te vinden, langs jou heen...'

[p. 130]

I say government oppose fucking because...

'Maar ouwe mannen zijn gevaarlijk, als ze oud genoeg zijn,' besloot ze, Trotsky citerend om mij te troosten.

Narda heeft me bij het schrijven van mijn notities voor haar *chronique scandaleuse* in drieste oprechtheid getoond, hoe ze, met perverse - maar wat is dat toch voor een woord! - *lichtzinnige coquetterie*, eigen aan haar jeugd, het sprookje van de onschuld, die men het kind toeschrijft en waar ik in geloofde, om hals had gebracht.

Al haar manipulaties vormden de intrige van een spelletje toneel, waarmee ze alles binnen wilde halen wat aan haar begeerte tegemoetkwam.

'Ik keek nog tijdens oom Henri om me heen, op zoek naar een plaatsvervanger voor hem, en richtte toen alle aandacht op jou. Het duurde lang voor je te verleiden was, wel een jaar. Je stond natuurlijk voor mij open, maar je stond open voor iedereen - ergerlijk. Ik vond je uitzonderlijk leuk. Jij was geen tietenkijker - mini-jurkjes, je scheen ze niet eens te zien. Je stak af bij iedereen die ik kende. En wat echt leuk van je gevonden werd: je was bereikbaarder voor je leerlingen dan voor je collega's. Je praatte grappig, je onhandigheden braken mijn hart.

Ik nam mijn toevlucht tot een list. Ik schreef je de brief over oom Henri - had ik nou werkelijk zo'n behoefte aan een biecht? Welnee! Ik wilde, dat jij weten zou dat ik van een wat oudere man helemaal niet zo afkerig ben, als een oudere man wel eens denkt. Maar ik wilde de kans uitsluiten dat ik een blauwtje bij je zou lopen. Van jouw reactie hing 't af, of ik mijn amoureuze vindingrijkheid uit zou buiten of niet. Daarom wilde ik je bij me thuis hebben. En alleen. Toch duurde het nog maanden voor ik je eerste kus kreeg... een jaar na die zogenaamde ruzie bij de conrectrix. Want die had ik natuurlijk ook uitgelokt. Ik vond je wel degelijk leuk, toen al. Ik deed heel dwars in je klas en zag zo de kans je aandacht op mij te vestigen.

[p. 131]

Toen je zo verdrietig haar kamer uitliep, dacht ik: Die moet ik achterna! Ik zat op hete kolen, omdat zij me vasthield om me te bepraten; eindelijk zei ze: "Ga het maar goed maken." Dat liet ik me geen twee keer zeggen. Van oom Henri wist ik, hoe boeiend een man van zijn leeftijd kon zijn. Ik verwachtte wel iets van je, maar God, wat heb je me een inspanning gekost!

Bedroog ze mij daarmee? Bedroog ze mij daarna, en intussen?

'Ik ben geen echtbreekster,' zei ze, 'je vrouw raakt me niet. Maar ik wil gelukkig zijn in mijn status van minnares.'

Hoe weldoordacht lichtzinnig beweegt zich het eigenbelang in het doorschijnend kleed van de onbevangenheid!

Maar ik hou niet van Frans gedoe: leven tussen liberalen, die door fatsoen bezeten zijn. Godverdomme, wat moest er toch gebeuren om alles in de banen van de wenselijkheid te leiden? Ik zou met haar breken.

Op het afscheidsfeestje van haar klas, daar in dat café onder de eik, aan de grens van twee steden, onder de schaduw van het ziekenhuis waar mijn vader gestorven was. Was het niet of deze plaats van nature geschikt was voor een afscheid? Haar klas zelf dacht er zo over: moest ik mij verzetten?

Voor het eerst bereidde ik me voor op wat me te wachten stond. In mijn verbeelding zag ik de sfeerverlichting daar. Ik hoorde die afgrijselijke rotmuziek, het gelach en gejoel van de feestvierders. Ik zou haar apart nemen, haar meevoeren naar buiten, haar kussen. Ik zou mijn handen laten gaan, over woeste hoogten of tussen haar benen, en terwijl ze genoot van onze liefde, zou ik haar moeten vertellen dat dit een afscheid gold - voorgoed. Ik zou haar aan het huilen brengen, en ik zou dat in mij opnemen, voor altijd, dat verrukkelijke huilen van haar, om er steeds weer opnieuw van te kunnen genieten, in die stille uren van later, van zelfverwijt - van te moeten betreuren te

[p. 132]

hebben prijsgegeven wat nooit prijsgegeven had mogen worden...

Die avond wachtte ik onder een abri op een bus, die me naar het feestje brengen zou. Het was al donker, want het was laat. Ik zag opeens het silhouet van mijn vrouw. Ze sloeg op hol toen ze me ontdekte: kwaad, kwaadwillig. Vinnig beet ze me haar beledigingen aan Narda's adres toe. En dat ze wel wist dat dit feestje alleen maar een voorwendsel voor mij was om haar met die slet te belazeren. Ze spooog vuur, en lijdzaam hoorde ik haar aan.

De bus reed voor. Zij plaatste zich voor mij in een poging te verhinderen dat ik haar verlaten zou. Ze maakte een afgrijselijke scène. Passagiers genoten, voorbijgangers hielden stil. Ik stapte in. Verlegen voor de chauffeur.

En woedend. Furieus, omdat zij mij in alle opzichten de pas had afgesneden. Beklemd ook, omdat ik wist dat ik alles op zou moeten geven, wilde ik droom en daad in overeenstemming brengen met mijn verafgoding van Narda.

Ik liep meteen op haar af, in die kroeg; ik leidde haar naar buiten. Ik kuste haar. En terwijl ze met gesloten ogen mijn woorden in zich opzoog, vertelde ik haar dat ik mijn vrouw verlaten zou.

Tussen twee schilderijen - *Dubbelportret* en *De deftige dame* - tussen beelden van Narda die het licht zelf had opgetekend in een flits die nooit meer voorbijgaat, rolde zich het cardiogram van mijn ziel af. Ik zette een speurtocht in om tussen al die momentopnamen de verbinding tot stand te brengen in dit vreemde boek, dat de conflicten, waar een romancier gewoonlijk niet buiten kan, wegsloot in het hart van zijn auteur. - 'Kom tot mij, tot mijn hart, dat trilt als loover...'
Rust en onrust tegelijkertijd.

Onzekerheid, door gebrek aan illusies omtrent een verhouding die uit dat manco juist haar krachten put...

[p. 133]

Hoe trachtte ik tussen scepsis en verbeelding de waarheid in te klemmen! Maar hallucinaties verschenen mij - krachtige, onuitwisbare, statische beelden. Een zilveren zeppelin, een fosforiserende tunnel, een kinderkamer, waarin een droom vervluchtigt... Een *extra-systole* van het hart, overmatige transpiratie, de ene duizeling na de andere brachten mij in de wachtkamers van arts en specialist. Onderzoek van hart en bloed, en dit keer niet via een nauwgezet gewetensonderzoek, maar via prikken en prikkels, toegediend door de witkielen van Thanatos.

De uitslag dwong mij tot een uiterste beperking van alcohol en nicotine, en maakte me absoluut weerloos, tot ik eigenmachtig het embargo op alle contrabande weer ophief. En *nog* is daar die tweespalt: hoe verontrustend steekt haar oprechtheid, waar die de weergave van de realiteit betreft, af tegen de ingetogenheid op het stuk van haar erotische fantasieën - dit ene, waarvan wij het liefste dromen en dat wij het diepste verborgen houden!

Hoe bedrieglijk kan oprechtheid zijn? En hoe doorzichtig terughoudendheid?

Hoe verwant met kunst is het wezen van deze rolvaste karakterspeelster - mijn muze?

In de tijd dat ik mijn echtelijke woning verliet - wij huisgenoten kibbelden wel erg vaak en luidruchtig met elkaar in die dagen - kondigde Narda haar aanstaande huwelijk met een of andere stuntman van in de dertig aan - dertig! Ik informeerde naar haar verstandelijke vermogens. Twijfelde ze daar eigenlijk zelf niet aan? Vond ze het nodig om op dit moment haar trouweloze, grillige natuur in stelling te brengen? Had ik zorgen, tijd en energie in haar welzijn gestoken om mee te moeten maken hoe zij de vruchten daarvan verkwanselen ging aan de eerste de beste pseudo-avonturier, een huursoldaat van het succes? Hoe lang kende ze deze kwast? Drie weken! Maar is dat dan niet om je te bescheuren, Narda?

[p. 134]

Vervolgens gooide ik het over een andere boeg. Ik bracht haar aan het verstand dat ik andere zorgen aan mijn kop had dan een onvolwassen wicht met haar verwende gedoe. De kinderen. De scheiding. Die godvergeten kinderbescherming met haar tonghelden en blaaskaken. En de verhuizing, vergeet de verhuizing niet! 'Sodemieter dan op,' zei ik grof.

Die verhuizing! Opeens wist ik het. Tijdens het ontruimen van mijn bureau toen, had ik die foto, die ze mij bij het afscheid van haar klas geschonken had en waar ik naar gezocht had na het avondje in de bar, vol van haar door muziek gedempt gesnik, bij me gestoken in een grote portefeuille - sinds lang in onbruik. Ik snelde de trap op naar mijn klerenkast. Vond de portefeuille. Vond de foto. Ze is er in een lang, romantisch gewaad het middelpunt van Gods vrije natuur. Het is herfst op het plaatje. Dweepziek slaat ze haar ogen ten hemel. Licht stroomt over haar gelaat, valt in haar halsuitsnijding. Eén hand rust op een uiterst vrouwelijke heup, de andere hangt omlaag, aan een arm die langs haar zij een elegante binnenwaarts lopende boog volgt. Bekoorlijkheid en raffinement in haar pose, en gratie en bevalligheid in de ongekunsteldheid daarvan. Een portret dat niet verwacht. Dat al wat zij is, in zich besloten houdt. Een beeldschoon, een aanbiddelijk portret - het enige echte, adembenemende: het naturel der vrouwen!

'Sodemieter dan op!' zei ik grof - toen.

Ik had het huiselijke gekrakeel moeten laten voor wat het was: een proces dat zichzelf oplost, zoals bij kinderen het welles/nietes-gedoe. Ik had me nooit met deze meid moeten inlaten!

Ik zocht mijn aquarel gouaché *De deftige dame* op - het decadente. Ik haalde het *Dubbelportret* te voorschijn - het idyllische. Wat was het verschil?

[p. 135]

Ik keek nog eens naar die foto.

'Jaloezie,' had Willem gezegd, 'onzekerheid.'

Ik had haar geen seconde uit het oog mogen verliezen.

'Schuldgevoel,' zei hij.

En ik hoorde het me nog zeggen: 'Sodemieter dan op!'

Maar ik arrangeerde toen toch een ontmoeting met haar in een duur restaurant. Daar kwam ze binnen, een en al gratie, met een wankele, weifelende glimlach om haar lippen.

Ze zwichtte, in tranen. Natuurlijk zwichtte ze! Ik deed iets onvergeeflijks toen, iets waarvan ik nimmer spijt zal krijgen. Ik dicteerde haar een brief aan haar vrijer, beleefd maar waarheidlievend.

Ik onderging niet zonder ontroering haar terugkeer in de school der liefde.

Verantwoording

Bron

Simon Lucard, 'Liefde, wat heet!'. Uitgeverij de Prom, Baarn, z.j. (september 1983), p. 1-136, 12 x 20,5 cm.

Algemene opmerkingen

Dit bestand biedt, behoudens een aantal hierna te noemen ingrepen, een diplomatische weergave van *Liefde, wat heet!* van Simon Lucard (pseudoniem van R.A. Cornets de Groot) uit 1983.

Redactionele ingrepen

Een aantal delen van de tekst is in deze publicatie niet overgenomen. Hieronder volgen de tekstgedeelten die wel in het origineel voorkomen maar hier uit de lopende tekst zijn weggelaten. Ook de blanco pagina (136) is niet opgenomen in de lopende tekst.

[ongenummerde pagina (p. 1)]

Liefde, wat heet!

[ongenummerde pagina (p. 2)]

ISBN 90 263 2543 7

Copyright © by Uitgeverij De Prom, Postbus 308, Baarn

Foto omslag Maarten Schetsontwerp omslag en typografie Harm Meijer

Verspreiding in België:

Uitgeverij Westland nv, Schoten

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

[ongenummerde pagina (p. 3)]

Simon Lucard

Liefde, wat heet!

de Prom

[p. 5]

Inhoud

1. Gelijkenissen	7
2. Een openbaring	12
3. Polaroid	19
4. Een klein meisje	24
5. Lof van de zweep	29
6. Hedendaagse kunst	32
7. Achsenzeit	36

8. Synchroniteiten	45
9. Dallas in de achttiende eeuw	48
10. Meesters	57
11. Surrogaten	63
12. Goeroe	67
13. Amour anarchie	73
14. Stardust memories	81
15. Kerels zat	87
16. Het vaderhuis	93
17. Athene	102
18. Een pelgrimstocht	110
19. Ontaarde dromen	115
20. Hoerengeluk	119
21. Een adembenemend portret	127

Buiten het boek:

Liefde, wat heet! en de kritiek van Groot-Staphorst

Cornets de Groot's credo dat het in de literatuur niet om de literatuur, maar om een wijze van leven moet gaan, heeft vanaf het begin aanleiding gegeven tot misverstand. Critici die meenden alleen van de 'objectieve tekst' uit te moeten gaan, werden er in weerwil van hun eigen principes door verleid om zijn werk op morele, ideologische en methodologische gronden te onderzoeken in plaats van op de literaire, artistieke of creatieve waarde ervan.¹ Dat voor Cornets de Groot niet 'de tekst, de tekst en niets dan de tekst' maar 'de mens, de mens en dus zijn papieren' voorop stond, nam niet weg dat hij gedurende zijn schrijverschap telkens naar mogelijkheden heeft gezocht om wat hij noemde 'literaire taal' prijs te geven voor 'psychische taal'. Zijn in 1983 onder de naam Simon Lucard - een uit de namen *Vestdijk*, *Lucebert* en *Narda* samengesteld pseudoniem - gepubliceerde roman *Liefde, wat heet!* is het eerste werk waarin hij erin slaagde deze geestelijke 'striptease' ten volle te voltrekken.

Gingen de bezwaren tegen Cornets de Groot's essayistische werk nog schuil achter kritiek op de door hem gehanteerde methode, deze roman bood de critici de gelegenheid hun ware gezicht te tonen. In het *Eindhovens Dagblad* (21-12-1983) herkende Ton Bogaard de roman terecht, maar tot zijn spijt, als afkomstig uit 'de antirationalistische school', en vond het weliswaar een 'driemaal afgetrokken theebuiltje' maar vroeg zich niettemin af wat een 'een man van 54 jaar' kon zien in een 14-jarige 'geraffineerde leerlinge'. C.M. Reeser van *PRISMA-Lectuurvoorlichting* verweet de personages Leo en Narda de Brauw 'egoïsme' en een 'achterbakse mentaliteit' en sprak van een 'laag-bij-de-grondse liefdesverhouding' en 'smakeloze' episodes. In *De Tijd* (25-2-1984) noemde Wam de Moor Narda een 'lellebelletje' en vond dat de auteur beter 'over Indië' kon schrijven - wat deze twee jaar later in de roman *Tropische jaren* inderdaad zou doen. Aad Nuis ten slotte meende in een overzicht van debuten in *De Volkskrant* (16-12-1983) er goed aan te doen door de 'pennevrucht van een 54-jarige heer' maar helemaal te verzwijgen. Positieve recensies waren er wel, drie in totaal, maar deze waren alle afkomstig van vrienden van Cornets de Groot.² De enige onafhankelijke positieve recensie stond, het kon ook haast niet anders, in een tijdschrift dat meende dat het boek voor zijn doelgroep was geschreven: het meisjestijdschrift *Club*:

'Het verhaal wordt verteld in een mengelmoes van flashbacks, gedachtenflitsen en gesprekken, het duurt dus even voordat je wordt meegesleept. Zit je eenmaal in 't verhaal dan laat 't je niet meer los en heb je eenmaal de laatste pagina bereikt dan zou je wel weer zo willen beginnen.' (*Club*, januari 1984).

Kennelijk hoefde de doelgroep niet tegen de door de literaten in het boek gesignaleerde zedenverwildering in bescherming te worden genomen.

Op 8 september 1990, zeven jaar na verschijnen, keek Cornets de Groot in voor publicatie bestemde aantekeningen als volgt op de ontvangst van het boek terug:

'*Liefde, wat heet!* van Simon Lucard bevat bij de minimale afstand tussen heden en verleden een paar elementen van "mémoires". Het verhaal dat daar verteld wordt, is de lang niet harteloze poging van De Brauw [naam van de verteller en ik-figuur uit het boek, R.] om erachter te komen, wat de veel jongere Narda voor hem betekent. De receptie van Lucard's debuut is niet oninteressant, omdat de critici van Groot-Staphorst dit meisje aan de mallotigste vermaningen blootstelden en door wilden sturen naar alle ethici, psychiaters, juristen, pedagogen, hogepriesters, projuventUTERS en kinderbeschermers die er maar zijn. "Schrijf jij maar over Indië", riepen ze naar Lucard. "Bemoei je niet met die meid. Dat zullen wij wel doen". En werkelijk, J., een collega van Lucard, vertrouwde Narda toe: "Zoals hij over jou schrijft, zo schrijf je toch niet over je

eigen vrouw..." En vervolgens deed J. alles om haar te versieren. Die uitwerking heeft dit boek vaker. Ik vind dat verbazingwekkend. Het roept niet alleen de morele verontwaardiging van derden op, maar ook de drang om haar te bezitten. Het wekt hun fantasie: "Zo'n meid hoort niet bij zo'n ouwe vent, maar bij mij en anders in een bordeel of in de kliniek," denken ze. Voor hun is ze te geil om los te lopen, of Lucard nu wel of niet over haar zou hebben geschreven "zoals men schrijft over zijn eigen vrouw". Hun is ze hem te jong; ook denken ze dat zij op verstandelijk gebied een kwart eeuw bij hem achterloopt. "Kun je wel met haar praten?" vragen ze, alsof het onmogelijk is voor hem om haar, voor haar om hem aantrekkelijk te vinden. En ze geloven - wanneer het verschil in leeftijd maar groot genoeg is - dat er iets schandelijks schuilt in het plezier dat men elkaar doet door middel van die lichamelijke bekwaamheden, waar niet alleen de ander het grootste genoegen aan beleeft.

Ik weet natuurlijk wel dat dit geen literaire kritiek is. Critici kleden hun bezwaren dan ook anders in: ze zeggen dat het bij deze boeken gaat om bekentenisliteratuur van de burgerlijkste soort: een man* in zijn midlifecrisis, die het met een jeugdig meisje aanlegt, o bah, wat foei!

"Als U mijn leven werkelijk wilt beschrijven, bekritiseer dan alstublieft de psychiaters," schrijft Oscar Glauser aan een van zijn eerste biografen.** "En zegt U eens luid en duidelijk, dat de spelletjes die deze heren met het noodlot spelen bijzonder gevaarlijk zijn. Zij hebben mij vier jaar lang niet met rust gelaten en ik ben intussen net zo broos als een Linzer taart. Maar wat bij een taart nog een teken van kwaliteit zou kunnen zijn is bij een mens besodemieterij".

Natuurlijk was en is Narda net zo min "normaal" als u en ik. Haar gekte dankt ze aan de goede bedoelingen van ouders, die er geen idee van hadden wie ze was. Maar zo broos als Glauzers taart kon ze nooit worden,- zo gezond en verwerpelijk was ze nog wel, bij alle dweepzucht en schuldgevoel. Ze maakte zich in alle opzichten vrij en eigende zich een leuke kijk op mannen toe, die, zoals ze ooit eens buiten het boekje tegen me zei, "bezitterig doen, omdat dat voor mij het beste is".

Nu ook *Tropische jaren* verschenen is, mogen Narda en De Brauw niet meer alleen op grond van *Liefde, wat heet!* beoordeeld worden. Tezamen verwijzen die boeken naar de heersende moraal en naar onderdrukking en tezamen roepen ze de tegenkrachten van kleinheid en nonchalance op. In zekere zin gaan die boeken over de vrijheid van de individu, die zelf uit wil maken waar de grens van het fatsoen ligt. De Brauw heeft heel goed in de gaten dat zijn vriendin haar medemensen als 'wegwerpmateriaal' ziet. De wereld is er om haar te amuseren, en als de wereld dat niet kan, dan kan de wereld barsten. De Brauw bedekt zulke trekjes in haar karakter voorzichtig met de mantel van zijn liefde, - een liefde die, wat heet, haar zou moeten veranderen. Maar wie nu helaas denkt dat dit boek daardoor onder de categorie pornografie valt, is niet lekker. Een criticus hoeft nooit naar de morele normen van een schrijver te vragen. Een schrijver die over sex schrijft, schrijft daarover omdat hij dat schitterend vindt voor het boek, - al zal ik niet gauw zeggen dat *Liefde, wat heet!* zo prachtig is: ik weet wel beter. Maar had dit boek soms geschreven kunnen worden zonder sex? Ik dacht van niet. De kritiek op dit boek is bekrompen. Het boek heeft zoveel formele gebreken, dat het volstrekt niet nodig is, het te kraken op zijn zogenaamd gebrek aan fatsoen. Geen enkel werk kan begrepen worden vanuit ideeën over wat maar voorgoed en bij voorbaat moet worden verboden. "We moeten het boek maar met de mantel der liefde bedekken," zei Aad Nuis. Maar waarom? De Brauw bedekt al zoveel met die mantel. Meer dan ooit is het tijd om ieder boek voor waardeloos te houden, dat zijn schrijver intact laat en de lezer met rust.'

* De schrijver! - o nee, dat mag juist niet... nu ja.

** In *De Volkskrant* van 17-02-'89, in een kritiek over Friedrich Glauser door Oscar van Weerdenburg, De detective wordt een Freudiaan.

1. Zie voor een kort overzicht van de receptie van Cornets de Groot's werk het hoofdstukje Commentaar in de sectie Extra.
2. Jan Verstappen in de *Haagsche Courant* en Murk Salverda in het *Parool* (11-2-1984), beiden collega's op de school waar Cornets de Groot les gaf en daardoor bekend met de werkelijkheid achter de roman, en Lucebert-kenner Aldert Walrecht in *Ons erfdeel*, 26e jrg., mei-juni 1984, nr. 3, p. 447-450.